

Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav hospodářských a sociálních dějin

Zemská správní komise pro Království české v letech 1913 a 1914

The Land Commission of Administration for The Kingdom of Bohemia in the
Years of 1913 and 1914

(diplomová práce)

Autor: Jaromír Patočka

Obor: Historie

Vedoucí diplomového semináře: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a použil jsem uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 24. 4. 2006

.....

Rád bych poděkoval vedoucímu diplomového semináře doc. PhDr. Jiřímu Štaifovi, CSc. a dále pak pracovníkům Národního archivu a knihovny Národního archivu.

Obsah

Úvod.....	6
I. České království v politickém systému Předlitavska.....	7
I.1. Systém státních-říšských orgánů.....	11
I.2. Systém samosprávy a korunní země.....	13
II.1. Situace v Českém království ve 20. století, národnostní spory.....	21
II.2. Okruhy vyrovnávací tematiky v Českém království.....	21
II.3. Zásady české a německé politiky, role státu.....	23
II.4. Další vývoj česko-německých vztahů a zahájení německé obstrukce.....	28
II.5. Projednávání národnostních otázek.....	30
II.6. Problémy zemského výboru v letech 1908–1912.....	34
II.7. Spory o kompetence zemského sněmu a zemského výboru.....	40
II.8. Další vývoj česko-německých vztahů.....	42
II.9. Zemský výbor a finanční situace Českého království v roce 1913.....	43
III. Zřízení zemské správní komise.....	48
III.1. Teorie práva z nouze a první pokus o zřízení zemské správní komise.....	49
III.2. Druhý pokus o zřízení Zemské správní komise pro Království české.....	57
IV. Reakce na zavedení komise.....	65
IV.1. První reakce na panovníkova opatření v národně českém prostředí.....	65
IV.2. Další otázky české politiky a kritika komise.....	69
IV.3. Reakce Němců z Čech.....	73
IV.4. Stížnosti na události 26. července u říšského nebo správního soudu.....	79
V. Zemská správní komise a vývoj hospodářské situace v roce 1914.....	87
V.1. Zemské dluhy.....	87
V.2. Finanční prostředky zemské správní komise.....	90
V.3. Zemská správní komise a situace v roce 1913.....	94
V.4. Rozpočet na rok 1914.....	97
V.5. Shrnutí.....	99
VI. Národnostní jednání a říšská politika.....	101
VI.1. Další vyrovnávací jednání.....	101
VI.2. Problematika zemské správní komise a interpelace říšských poslanců.....	104

VI.3. Další jednání říšské rady.....	107
VII. Učitelské platy.....	111
VII.1. Situace v zemském školství do roku 1913	111
VII.2. Stížnosti učitelstva.....	114
VII.3. Zemský výbor a návrhy zásahů do zemského školství.....	116
VII.4. Problematika učitelských platů a zemská správní komise.....	120
VII.5. Zavedení přídavků.....	129
VII.6. Reakce na zavedení přídavků.....	133
VII.7. Učitelské platy a zemská správní komise v roce 1914.....	138
VIII.1. Další protesty proti zemské dávce ze spotřeby piva.....	141
VIII.2. Hospodářská situace Českého království v roce 1914.....	142
VIII.3. Další důsledky absence zemského zákonodárství.....	148
Na závěr	154
Zkratky.....	159
Literatura.....	160
Prameny.....	161

Úvod

Zřízení *Zemské správní komise pro Království české* v roce 1913 znamenalo důležitý milník ve vývoji monarchie, který byl v první řadě charakteristický odstraněním zemských ústavních orgánů státními a jejich nahrazení svérázným orgánem, jehož ustavení bylo možné obhajovat třeba tím, že odstraňované ústavní instituce neplnily své ústavní funkce.

Tematiku převratných událostí v Českém království v letech 1913/1914 jsem se rozhodl nastínit z několika úhlů pohledu. K nim patří především vztah zavedení komise a reakce veřejnosti a potom dva důležité momenty činnosti zemské správní komise, což je sanace zemských financí a problematika učitelských platů. Důležitá je rovněž problematika dalších mimořádných opatření státu z počátku července 1914. Z důvodu zasazení celé situace do kontextu je třeba zmínit i hlavní zásady politického systému monarchie a politicko-hospodářský vývoj v Čechách, který předcházel zavedení komise. Tomuto vyhranění jsou poplatné i jednotlivé části práce, které se zabývají následujícími předměty: politickým systémem mocnářství, vývojem v Českém království v letech 1908–1913, dvěma pokusy o zavedení zemské správní komise, reakcí veřejnosti, snahou zemské správní komise a sanací zemských financí na podzim 1913, jednáním říšské rady v příslušném období, problematikou mimořádných přídavků pro učitele, úvěrovou politikou zemské správní komise v roce 1914, dalšími mimořádnými zásahy státu v roce 1914 a nakonec zhodnocením celé situace spolu se zmíněním politického vývoje v dalších vybraných korunních zemích.

Z použité literatury je třeba na prvním místě připomenout mimořádně obsáhlé dílo K. Kazbundy „Otázka česko-německá v předvečer velké války“ a v další řadě třeba důležitý článek K. Kučery „K pozadí příprav anenských patentů“. Pramennou základnu představují fondy Zemský výbor 1874–1928, Zemský sněm a Rakouské ministerstvo vnitra, které jsou uloženy v Národním archivu. Z tehdejších periodik byly použity Národní listy, Pražské noviny, Národní politika a Čas.

I. České království v rámci politického systému Předlitavska

Vzhledem k tomu, že se tato práce zabývá určitými specifiky politického vývoje v rámci korunní země České království na počátku dvacátého století, je třeba alespoň naznačit politický systém mocnářství, kterého byla součástí, a především jeho aspekty, které se zabývaly korunními zeměmi, respektive Českým královstvím, jeho vztahem k mocnářství jako celku a nakonec je potřeba zmínit míru souvislosti této korunní země vzhledem k dějinnému vývoji českého státu.

Po rozdělení Rakouského císařství a vzniku Rakouska-Uherska v roce 1867 se staly části historického českého státu součástí státního celku známého pod více názvy, z nichž jedním bylo Rakouské císařství.¹ Politický systém tohoto státního celku byl poplatný dlouhodobému vývoji a vzniku původního mocnářství, přičemž je třeba zdůraznit zejména dlouhodobou transformaci několika státních celků v jeden státní útvar a vzhledem k povaze státní moci naprosto výsadní postavení panovníka. Politický systém byl nastaven tak, že státní moc vykonával panovník a používal k tomu orgány, které sám zřizoval.² Na přelomu poloviny devatenáctého století procházel politický systém tehdejšího Rakouského císařství důležitými změnami. Jejich hybné momenty charakterizoval především zájem širších vrstev spolupodílet se na výkonu státní moci a v další řadě proces označovaný například v českém případě jako národní obrození. Panovnická moc musela čelit hrozbě, že bude nucena zásadním způsobem trvale rezignovat na své doposud výsadní kompetence nejen v oblasti zákonodárství, ale i v oblasti jejich výkonu. Ruku v ruce s tímto momentem šly nároky jednotlivých národních hnutí, které mnohdy vyústěly v požadavky restaurace původních státních celků (viz výše), které v té době v rámci politického systému mocnářství v konkrétní institucionální podobě již v podstatě neexistovaly.

V revolučních letech 1848/49 dynastie situaci ještě zvládla, takže v následujícím desetiletí byl politický systém mocnářství paradoxně ještě více poplatný představám absolutní monarchie než dříve. Situace se začala měnit až na počátku šedesátých let 19. století, kdy František Josef rezignoval na samostatný výkon státní moci a politický systém mocnářství se opět změnil. Obecně panovník rezignoval především na zákonodárnou moc, kterou měl příště

---

¹ Jako další jsou známy také názvy *Předlitavsko* nebo *Království a země na říšské radě zastoupené*.

² Z hlediska transformace jednotlivých státních útvarů v jeden celek je třeba zmínit postupné odstraňování nebo marginalizaci některých jejich orgánů, které nahrazoval panovník svými úřady atd.

vykonávat spolu se zastupitelskými orgány, podržel si však její výkon, který byl uplatňován prostřednictvím stávajících orgánů.

Na počátku šedesátých let charakterizovaly tyto změny dva panovníkovy patenty, které byly označovány jako základní zákony. Byl to *Říjnový diplom* z roku 1860 a *Únorová ústava* z roku 1861. Důležité bylo, že František Josef zaváděl ústavnost sám jako vladař z boží milosti. Ústavní zákony tak představovaly v podstatě poslední akty neomezené panovnické moci. Říjnovým diplomem sliboval panovník rezignovat na část své moci, především v oblasti zákonodárství, která měla připadnout jednak orgánu s celostátní kompetencí a v další řadě, vzhledem k tomu, že se uvažovalo i o decentralizaci státu, také takzvaným zemským sněmům, které měly být zřízeny v jednotlivých částech mocnářství, v korunních zemích.³ Základem uspořádání monarchie se však nakonec stala Únorová ústava z roku 1861, která zaváděla především z hlediska vertikální struktury státu systém, který byl zcela odlišný od premis uvedených v Říjnovém diplomu. Stát-říše, který se skládal opět z jednotlivých korunních zemí, byl uspořádán centrálně, což znamenalo odklon od Říjnového diplomu. Naprostá většina zákonodárné moci totiž zůstávala státu. Zemské instituce a jejich pravomoci v rámci jednotlivých korunních zemí ustanovovala zemská zřízení, která byla vydána spolu s ústavou a vznikla i podobným způsobem – tj. z vůle panovníka.

V roce 1867 vznikly místo alespoň navenek jednotného státu dva nové státní útvary. Oba státní celky měly společné některé instituce a vytvářely soustátí, které se nazývalo Rakousko-Uhersko.⁴ Společná byla osoba panovníka a k společným záležitostem náležela zahraniční politika, obrana a společné finance, které vyřizovalo několik, pro oba státní útvary společných orgánů.⁵

Politický systém té poloviny Rakousko-Uherské monarchie, jež byla označována jako Rakouské císařství či Předlitavsko, byl dědictvím původního Rakouského císařství. Krátce po rozdělení mocnářství vzniklo v této jeho části několik základních zákonů často označovaných jako *Prosincová ústava*, které upravovaly politický systém v závislosti na nové situaci.⁶

³ To ovšem neznamenalo faktické obnovení státních celků, z kterých podunajský státní útvar vznikal, protože jejich jednotlivé části neměly získat žádné společné orgány.

⁴ I název Rakousko-Uhersko byl diskutabilní. Termín se používal na základě vlastnoručního císařského listu ze dne 14. listopadu 1868, přičemž bylo charakteristické, že ho neprojednal žádný parlament. Peter Hans Hye, *Das politische System in der Habsburgermonarchie*, Prag 1998.

⁵ Jednalo se o ministerstvo války, financí a zahraničí a několik dalších orgánů. Mezi společnými institucemi se sluší v další řadě jmenovat především společnou armádu. Tyto oběma státním útvarům společné orgány a instituce se označovaly symboly *c. a k.* – císařský a královský. Ministerstvem financí byla spravována i Bosna a Hercegovina, která byla v roce 1908 anektována.

⁶ Ústava byla pokračováním základních zákonů z roku 1861 a Říjnového diplomu. Ta ustanovení, která neměnila, zůstávala v platnosti. Týkalo se to například zemských zřízení.

Stát-říše byl monarchií. Vertikální struktura říše byla centralistická a stát se skládal opět z korunních zemí, které měly minimum státní moci, takže naprostá většina záležitostí byla v kompetenci státu-říše. Systém státních orgánů byl dán tím, jak ústavní vývoj fixoval nebo doplňoval tehdejší politický systém. První místo zaujímal v rámci politického systému státu samozřejmě panovník; jednotlivé státní orgány měly různou povahu podle toho, zda prováděly výkon státní moci, nebo měly zákonodárné kompetence. Ústavními zákony z roku 1867 bylo v podstatě definováno rozdělení zákonodárné a výkonné moci a potvrzena nezávislost soudů, přičemž justici vykonávala soustava soudů. Ústava zaručovala i základní občanská práva. Již v padesátých letech se v mocnářství zřizovaly samosprávné orgány a od šedesátých let se stala jejich přítomnost trvalým jevem. Podstatou samosprávy bylo, že stát rezignoval na veškerý výkon veřejné správy a výkonem části ní pověřil speciální orgány, které zaváděl.⁷

Z hlediska struktury Předlitavska, do něhož byly začleněny i části historického českého státního útvaru, je velice důležitý vztah státu-říše a korunních zemí, respektive místo korunních zemí v politickém systému mocnářství. Tuto otázku je třeba zmínit podrobněji i proto, že tématem práce je situace Českého království, které bylo jednou z korunních zemí. Již od dob Říjnového diplomu se řešil problém, zda státní celek (do něhož byly zahrnuty části fakticky již neexistujícího českého státu) bude unitární, nebo bude organizován jako federace.⁸ Říjnový diplom chápal korunní země jako základní stavební jednotky celého státu-říše, přičemž předpokládal, že se v jejich rámci budou zřizovat orgány, kterým připadne část státní moci, kterou doposud vykonával panovník prostřednictvím státních orgánů. Novou úlohu korunních zemí podtrhovala i možnost aktivace, respektive zřízení samosprávy, kde by pak země hrály i úlohu samosprávných jednotek. Míra kompetencí zemských orgánů, respektive jejich podíl na státní moci, by pak hrál roli v otázce transformace Rakouského císařství ve federalizovaný útvar. Základní zákony zvané Únorová ústava byly formálně provedením Říjnového diplomu, ale z hlediska vertikální struktury státu jej převracely zcela naruby. Únorová ústava sice respektovala systém korunních zemí, ale přiznávala jim naprosté minimum státní moci, která připadla státu-říši. Každopádně však byla vydána zemská zřízení, která zůstala základním ustanovením všech korunních zemí až do dvacátého století. Zemská zřízení a ústava vyčleňovaly zemím různý okruh působnosti, stanovila zemské orgány, které ji

---

⁷ Ústava – základní zákony – byla na rozdíl od základních zákonů z roku 1861, které novelizovala, přijata říšskou radou a sítovaná panovníkem. Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich, Jahrgang 1867, Wien 1868, s. 380–401.

vykonávaly, a jejich pravomoci. Některé záležitosti, které byly v kompetenci zemí, se regulovaly takzvanými zemskými zákony, které platily po boku říšských zákonů. Důležité bylo, že legislativní kompetence, které náležely výlučně zemským sněmům, byly úzké. Kromě těchto záležitostí byla však v kompetenci zemí i agenda, kterou vyřizovaly spolu se státem, což však již povahou nemělo mnoho společného s dělením státní moci, ale spíše naznačovalo postavení korunních zemí jako samosprávných jednotek. Poslední zásadní moment představovaly základní zákony z roku 1867, známé jako Prosincová ústava, která respektovala původní princip, takže na postavení korunních zemí se příliš nezměnilo.⁹

Tím se přechází k další roli korunních zemí, a to k jejich místu v systému samosprávy. Představovaly totiž její nejvyšší instanci a vykonávaly dohled nad celou soustavou. Z tohoto hlediska je třeba opět zdůraznit fakt, že záležitosti, ve kterých byl kompetentní jak stát, tak země, byly z hlediska jejich role spíše samosprávné povahy, a to i přesto, že byly regulovány zemskými zákony. Základní momenty, které určovaly postavení korunních zemí v politickém systému Předlitavska, byly tedy následující: Poměr zemí a státu upravoval především Říjnový diplom a základní zákony z roku 1861 a 1867, kde byly chápány jako základní stavební jednotky celé říše. Z hlediska vertikálního dělení státní moci získaly korunní země pouze její minimální podíl. Naopak široká byla jejich role v záležitostech, jež byly v kompetenci státu, který je však vykonával ve spolupráci se zeměmi. Tyto záležitosti však již spíše podtrhávaly postavení korunních zemí jako samosprávných celků, což byla i jejich nejobsáhlejší role. Vzhledem k postavení státu a korunních zemí byl celek označován jako „Království a země na říšské radě zastoupené“ organizován jako unitární stát, ačkoli formulace základních zákonů mohla v tomto případě vyvolávat smíšený dojem.¹⁰

---

⁸ Důležité bylo, že se o slovo hlásila různá národní hnutí, která, což byl také případ českého národa, vznášela různé státoprávní požadavky, přičemž se ohlíželi do minulosti, kde Češi viděli jednotný Český stát a Maďaři Uherské království.

⁹ Z hlediska kompetencí říše a korunních zemí byl důležitý ústavní zákon č. 141/1867 ř. z., který stanovil kompetence říšské rady.

¹⁰ K tomu: Karel Malý, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Praha 2003, s. 217–218; Hans Peter Hye, Das politische System in der Habsburgermonarchie, s. 50–78, 150–156.

I. 1. Systém státních-říšských orgánů

V rámci zásad politického systému Předlitavska je třeba zmínit nejdůležitější státní orgány, které měly významnou úlohu i vzhledem k tématu této práce. Na prvním místě je třeba jmenovat panovníka, který hrál zcela mimořádnou roli.¹¹ Ústavní systém fixoval jeho důležité pravomoci v oblasti zákonodárství a zcela výsadní v jejich výkonu.

Nutným důsledkem rezignace panovníka na samostatnou zákonodárnou činnost bylo zřízení zákonodárského sboru. V Předlitavsku jím byla říšská rada, která byla dvojkomorová, přičemž se skládala z dolní a horní sněmovny. Dolní sněmovna byla od roku 1907 volena na základě všeobecného, rovného a tajného volebního práva na šest let. Volební systém byl většinový. V horní sněmovně zasedali poslanci, které jmenoval panovník, dále arcivévodové a držitelé některých velkostatků.¹² Z hlediska její činnosti byly důležité následující momenty: Mocnář ji svolával na základě zvláštního kabinetního listu, který byl otištěn v říšském zákoníku. Během jednání ji mohl na určitou dobu odročit a na závěr sezony byla opět na základě císařského patentu uzavřena. K panovníkovým pravomocím náleželo i takzvané rozpuštění poslanecké sněmovny říšské rady, čímž poslanci ztráceli mandát a vypisovaly se nové volby. Rozpuštění nezáleželo na funkčním období, mohlo k němu dojít kdykoli. Pravidla legislativní činnosti – tj. zákonodárná iniciativa nebo způsob projednávání zákonů – sněmoven říšské rady stanovoval jednací řád. Důležitou roli v oblasti legislativy si podržel panovník. Platila zásada, že říšská rada přijímala návrhy zákonů, které nabývaly platnosti až ve chvíli, kdy je přijal panovník. Tím ovšem panovníkovy pravomoci v oblasti zákonodárství nekončily.¹³

Zatímco zákonodárský orgán představoval v rámci politického systému od počátku šedesátých let novum a jeho zřízení mělo naplňovat ideu oddělení zákonodárné moci od moci

---

¹¹ Stačí zmínit, že panovník vládl z boží milosti a jako takový nebyl za svou činnost odpovědný.

¹² Jednalo se o svěřenecký velkostatek. Majetkové právo bylo v takovém případě omezeno tak, že ho majitel nesměl prodat nebo zadlužit.

¹³ Návrhy zákonů se projednávaly ve třech čteních, přičemž před druhým se upravovaly ve sněmovních výborech. Vládní návrhy byly privilegovány tím způsobem, že je sněmovna nemohla v prvním čtení odmítnout a v podstatě automaticky se jimi zabývaly sněmovní výbory. Naopak poslanecký návrh potřeboval k připuštění k prvnímu čtení podpisy alespoň dvaceti poslanců. V určitých případech se však mohly návrhy poslanců projednávat přednostně bez ohledu na program sněmoven. Jednalo se o takzvaný *pilný návrh*, pro který musela hlasovat dvoutřetinová většina poslanců (v tomto případě poslanecké sněmovny). Ve výjimečné situaci mohl panovník s představiteli výkonné moci vytvářet vládní nařízení, která zasahovala do oblastí upravené zákony. Dělo se tak na základě § 14 základního říšského zákona č. 141/1867, podle kterého mohl panovník vydávat nařízení spolupodepsaná odpovědným ministrem, která by jinak měla formu zákona v případě, že říšská rada nezasedala. Ta ho posléze buď zrušila, nebo naopak přijala. Zdeněk Tobolka, *Česká politika II/1*, Praha 1907, s. 624.

výkonné, náležela výkonná moc orgánům, které se sice stále vyvíjely, ale mnohdy byly mnohem starší a přímo souvisely s předústavním obdobím. Výkon státní moci plně náležel panovníkovi, který ho prováděl prostřednictvím císařsko-královských orgánů. V nejvyšší instanci to byla císařsko-královská vláda, která se skládala z odpovědných ministrů, které jmenoval a propouštěl panovník. Z toho vyplývá systém, že vláda byla odpovědná především panovníkovi, ale ministři byli současně, i když symbolicky, odpovědní říšské radě, která představovala zákonodárnou moc.¹⁴

Orgány výkonné moci – státní správy – byly organizovány v několika instancích, přičemž v té nejvyšší se jednalo o ministerstva v čele s jednotlivými ministry. Z nižších orgánů státní správy je třeba na prvním místě jmenovat orgány takzvané *politické správy*. Ty byly organizovány v dalších dvou instancích. Vyšší představovala místodržitelství v čele s místodržitelem, která byla zřizována v každé z korunních zemí, a nižší instanci představovaly orgány zvané okresní hejtmanství v čele s okresním hejtmánem. Úkoly orgánů politické správy byly velice široké, přičemž v jednotlivých oblastech agendy podléhaly příslušným ministerstvům.¹⁵ Státní správu však provádělo ještě mnoho dalších orgánů.¹⁶

Zvláštní orgány s celostátní působností představovaly říšský soud a správní soud.

---

¹⁴ Každý akt vládní moci musel být opatřen vedle podpisu panovníka i podpisem resortního ministra. Ten byl za svou činnost na rozdíl od panovníka odpovědný. Kontrola vlády říšskou radou byla deklarována, ale byla spíše formální. Poslanci měli právo v případě nejasností požadovat po vládě, respektive jejích zástupcích, vysvětlení – tj. mluvilo se o takzvané *interpelaci*. K ní bylo třeba určité množství poslanců (15) a interpelovaná osoba mohla buď odpovědět, nebo ne, ale pak musela své rozhodnutí odůvodnit. Za účelem kontroly výkonné moci zřizovala říšská rada takzvaný *říšský soudní dvůr*, který mohl přezkoumávat z hlediska zákonnosti činnost jednotlivých ministrů, jako odpovědných představitelů výkonné moci, přičemž se mluvilo v případě podezření z nezákonných opatření výkonné moci o takzvané *obžalobě ministerstva*. Soudní dvůr nebyl stálý a každá sněmovna říšské rady volila případ od případu 12 erudovaných zástupců, z nichž by soudní dvůr vznikal. Některá ustanovení o zřizování soudního dvora budila okamžitě pochyby, které naznačuje dobová odborná literatura. Soud měl například svolávat předseda, ale toho měl volit právě soud. Dále měli poslanci rozhodovat tajně, ale podle dalšího ustanovení měli zdůvodňovat své rozhodnutí. Možnost použití obžaloby byla mizivá i z jiných důvodů. Významný byl již ten, že obžaloba se mohla vznést pouze na základě souhlasu dvou třetin poslanců každé sněmovny. Zdeněk Tobolka, *Česká politika II/1*, Praha 1907, s. 669.

¹⁵ Z hlediska tematiky této práce je třeba zmínit především jejich následující úlohu, která představovala především agendu ministerstva vnitra: Sledovaly každodenní situaci ve všech částech mocnářství a již z tohoto titulu se věnovaly tiskovým, spolkovacím nebo shromažďovacím záležitostem. V této agendě byly pochopitelně podřízeny již zmíněnému ministerstvu vnitra. Důležitý byl i určitý a významný dohled státní správy nad samosprávou. Orgány politické správy byly ovšem kompetentní i v dalších záležitostech, přičemž bude zmíněna především jejich role ve školství a financích.

¹⁶ Z ministerstev zmíníme zejména ministerstvo vnitra, ministerstvo financí, školství a osvěty a domobrany (c. k. ministerstva). Orgány policejné správy se zabývaly především záležitostmi, které byly v kompetenci ministerstva vnitra. Tím však jejich úkoly zdaleka nekončily. Vyřizovaly také třeba určité záležitosti z oboru financí nebo školství, přičemž z toho vyplývala subordínace. Státní správu však provádělo mnoho dalších orgánů a některé z nich je třeba vzhledem k tématu připomenout. Finanční správu vykonávala v první řadě zemská a okresní finanční ředitelství nebo berní úřady (mimo jiné viz výše). V rámci práce budou zmíněny i policejní orgány, respektive četnictvo (podřízené ministerstvu vnitra), nebo orgány zeměbrany (nezaměňovat s c. a k. vojskem).

I. 2. Systém samosprávy a korunní země

Veřejnou správu nevykonával pouze stát, ale i samosprávné orgány, které byly budovány na zastupitelském principu. V kompetenci samosprávných orgánů byly různé záležitosti, které nevyřizoval stát-říše. Samospráva byla výhodná i pro stát, protože na ni delegoval některou agendu, kterou pak nemusel vyřizovat sám. Samosprávné orgány byly organizovány v několika instancích, přičemž nejvyšší byla vždy korunní země. V případě korunní země Českého království byla organizace následující: Základním prvkem byly samosprávné obce a pak následovaly samosprávné okresy.¹⁷

Kompetence samosprávných obcí je rozlišována na vlastní a přenesenou. K vlastní se počítala např. správa obecního jmění, bezpečnost, správa obecních silnic a mostů, péče o chudé, správa obecních a středních škol, stavební dohled atd. Další agendou, kterou na obecní samosprávu delegoval stát, byla přenesená pravomoc. Orgány obecní samosprávy se nazývaly obecní zastupitelstva a skládaly se z obecního výboru a obecního představenstva složeného z obecních radů a starosty.¹⁸ Dalším článkem samosprávy v Českém království byla okresní samospráva. Úkoly okresní samosprávy byly kvalitativně podobné jako v případě obecní samosprávy. Orgánem okresní samosprávy bylo okresní zastupitelstvo, které volilo okresní výbor a okresního starostu. Znovu je třeba zdůraznit pravomoci státní správy v rámci samosprávy.¹⁹

Nejvyšší instancí samosprávy byly korunní země. V jejich případě lze opět zopakovat to, co již bylo řečeno výše. Byly pozůstatky starých státních útvarů, jednotlivé základní zákony je chápaly jako základní stavební jednotku celé říše, přičemž na ně přenášely minimum státní

---

¹⁷ Územněsprávní celky okresní samosprávy byly mnohem menší než jejich protějšky ve státní správě a nelze je ztotožňovat.

¹⁸ K přenesené působnosti patřily např. výpomoc vojsku (ubytování nebo pomoc při odvodech). Obce také vyhlášovaly zákony. S tématem práce souvisí i další důležitý moment samosprávy, kterou představují finanční záležitosti, jež budou zmíněny později.

¹⁹ Do vlastní kompetence okresů patřily např. hospodářské, silniční či zdravotní záležitosti. Mezi přenesenou působností znovu figurovala výpomoc vojsku atd. Okresy hrály stejně jako obce důležitou roli v rámci zemského školství a zřizovaly i různé finanční ústavy. Samosprávné obce a samosprávné okresy získávaly potřebné finanční prostředky různým způsobem. V první řadě to byl přírážkový systém k říšským přímým daním (rozeznává se obecní přírážka, okresní přírážka, obecní školní a okresní školní), v další řadě zavádění nepřímých daní a nakonec úvěry. V rámci hospodářských záležitostí byly důležité schvalovací kompetence jak vyšších samosprávných celků, tak i státní správy. Důležitá byla role státní správy ve vztahu k samosprávným okresům. Počínala třeba sankcí zvoleného okresního starosty, pokračovala např. rozpouštěním zastupitelstva, nebo pravomocemi v již zmíněné oblasti hospodářských záležitostí. K tomu: Karel Malý, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, 3. přepracované vydání, Praha 2003, s. 253, 256; Milan Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006.

moci, která pak byla regulována zemskými zákony. Korunní země měly tedy zvláštní charakter. V některých případech vystupovaly jako instituce vybavené státní mocí a jindy pouze jako samosprávné instituce. Situace korunních zemí v rámci politického systému Předlitavska bude již popisována s ohledem na místní specifika Českého království, které bylo jednou z nich.

Zásady uspořádání Českého království stanovovalo stejně jako v případě ostatních korunních zemí příslušné zemské zřízení, které bylo vydáno jako příloha základních zákonů z roku 1861. V případě zemského zřízení platila stejná zásada jako v případě ústavy: Jeho původcem byl panovník, který jej formálně vydal pouze ze své vůle. Zřízení stanovilo okruh působnosti korunní země a její orgány. V první řadě se jednalo o Zemský sněm Království českého a Zemský výbor Království českého, přičemž byly rámcově vymezeny jejich kompetence.

Zemské zřízení klasifikovalo záležitosti, ve kterých se angažovala korunní země, dvojitým způsobem. Některé z nich byly výhradně v kompetenci země, zatímco jiné byly předmětem říšského zákonodárství a zemské zákonodárství je pouze dále rozvíjelo v rámci, který odpovídal záměru příslušného říšského zákona – tj. některé záležitosti spravovala země na základě vlastních zákonů a jindy byla pouze vykonavatelem státní-říšské moci (přestože se tak dělalo i za spoluúčasti zemské legislativy). V rámci první skupiny byly specifikovány čtyři okruhy záležitostí: zemědělství, sociální péče, veřejné stavby a sestavování zemského rozpočtu. Navíc do této skupiny patřily ještě další záležitosti: pravomoc upravovat vlastní zemské zřízení, záležitosti zemských úředníků, některé obecní záležitosti, chudinské záležitosti, organizace zdravotní služby v obcích, atd. Dále tu stála druhá skupina, kde zemské zákonodárství pouze spolupůsobilo s říšským. Zde dominovaly hlavně záležitosti školní a církevní, příprava a ubytování vojska. Školství hrálo v zemských záležitostech mimořádnou roli a výrazně se na něm promítá poměr země – Českého království – a státu. Šlo zejména o systém *národních škol* (základní školství), na kterých byl vyučovacím jazykem jazyk příslušného obyvatelstva. Učební programy byly v kompetenci ministerstva vyučování a kultury – tj. státního úřadu –, ale zřizovatelem škol byla země. Jednalo se tedy o to, že stát některé záležitosti pouze usměrňoval, ale jejich vyřizování svěřoval zemi jako v podstatě samosprávné instituci, přičemž školství nebylo jediný případ.²⁰

---

²⁰ Jednotlivé záležitosti jmenuje přímo zemské zřízení v § 18, a to první čtyři položky uvedené v první skupině, nebo v § 25 (záležitosti úředníků) a § 38 (možnost měnit zemské zřízení a za jakých podmínek). Další záležitosti uvádí literatura. Z věcí uvedených ve druhé skupině zemské zřízení jmenuje v § 18 školské záležitosti.

Nejdůležitější zemskou institucí byl Zemský sněm Království českého, který se skládal z 241 poslanců, přičemž většina z nich byla volena na základě kuriálního volebního systému, který spočíval na principu teorie zájmu. V čele sněmu stál zemský maršálek, kterého z řad poslanců vybral císař.²¹ Zemský sněm byl volen na šest let a panovník ho svolával jednou ročně – po projednání jednotlivých záležitostí byl uzavřen. Císař měl také právo sněm rozpustit bez ohledu na to, že trvalo jeho funkční období. Předkládat sněmu návrhy zemských zákonů mohla vláda, zemský výbor nebo speciální výbor sestavený sněmem za účelem přípravy určitého návrhu. Právo předložit návrh měli i jednotliví poslanci.²² Aby se stal návrh zemského zákona zákonem, musel ho přijmout zemský sněm, sistovat císař a musel být publikován ve sbírce zákonů. Zemské zřízení bylo možné měnit na základě návrhů přijatých dvěma třetinami poslanců za tříčtvrtinové účasti. V případě, že císař sněm rozpustil, měl zároveň stanovit termín nových voleb.

Po boku Zemskému sněmu Království českého stál Zemský výbor Království českého, který měl správní a výkonnou funkci. Zemský výbor se skládal ze zemského maršálka, z osmi přísedících a náhradníků. Přísedící byli voleni z řad zemských poslanců, a to z každé kurie dva a z celého pléna také dva. Náhradníků se volilo také osm, přičemž každý měl nahradit jen toho přísedícího, kterému byl jako náhrada zvolen. Zemský výbor působil po stejnou dobu jako zemský sněm, takže jakmile byl po volbách svolán a otevřen zemský sněm, bylo jeho prvním úkolem zvolit zemský výbor, který úřadoval i v době, kdy byl zemský sněm uzavřen. Zemský výbor úřadoval i v době, kdy byl zemský sněm rozpuštěn, a to až do chvíle, než nově zvolený sněm zvolil členy nového zemského výboru. Jestliže byl některý přísedící trvale indisponován, zemřel nebo rezignoval v době, kdy sněm nezasedal – byl uzavřen –, nahradil ho příslušný náhradník, a když byl sněm znovu otevřen, měl povinnost zvolit nového přísedícího.²³ Zemský výbor se stejně jako zemský sněm usnášel absolutní většinou hlasů. Úřad zemského výboru se skládal z osmi referátů, kterým předsedali jednotliví přísedící. Kromě zemského sněmu a zemského výboru vznikaly v Českém království různé další úřady, které budou uvedeny dále v textu.

²¹ Volilo se v rámci tří kurií. Jednalo se o kurii deskových statků, měšťanských a venkovských obcí. Vedle kurie měšťanských obcí existovala ještě kurie průmyslových a živnostenských komor. V rámci jednotlivých kurií se volil následující počet poslanců: V kurii deskových statků 70 poslanců, v kurii měšťanských obcí 87 (i se 14 poslanci za komory) a v kurii venkovských obcí 79.

²² Situace byla v tomto případě složitější. Maršálek měl předložit dotyčný návrh zemskému výboru, který o něm měl jednat. Celkově je v případě zemských sněmů charakteristický jev, jenž byl fixován i v případě říšské rady, kterým byla určitá omezení, jež měla zajistit vliv vlády, a tím i panovníka, a alespoň částečně kompenzovat ztrátu části státní moci. Zemské zřízení, § 35.

Důležitou doménu korunní země představovaly zemědělské záležitosti. Její působnost v této oblasti měla nejrozličnější charakter. Země zřizovala odborná učiliště a financovala jejich provoz. Stejně tak zřizovala odborné výzkumné ústavy. V případě odborného školství je možné navíc zmínit i obdobnou funkci země v případě průmyslových škol. Sociální činnost korunní země spočívala především ve zřizování různých ústavů. Jednalo se zejména o polepšovny, vychovatelny nebo ústavy pro duševně choré. Země také spolupůsobila ve zdravotnictví, přičemž zemské zákonodárství upravovalo některé oblasti této problematiky. Z rozpočtu se hradily také náklady vzniklé hospitalizací insolventních pacientů s domovským právem v některé z obcí Českého království, a to i tehdy, jestliže byli hospitalizováni v nemocnici s právem veřejnosti v jiné korunní zemi. Zřizování jednotlivých sociálních zařízení souviselo s dalším okruhem činnosti země, a tou byly veřejné stavby. V rámci veřejných staveb vzrůstal před první světovou válkou význam regulačních prací na řece Vltavě a Labi, ale charakteristická byla i podpora výstavby lokálních drah.

Mimořádně významná byla role Českého království v otázce zemského školství, což je sféra, do které již významným způsobem zasahoval stát. Samosprávné instituce byly zřizovateli sítě obecních, měšťanských a jiných škol a podílely se na úhradě nákladů vzniklých jejich provozem. Princip byl přitom takový, že jestliže nižší samosprávné obce nebo samosprávné okresy neměly prostředky na jejich provoz, připadla povinnost opatřit potřebnou sumu korunní zemi. Podobná byla i role Českého království v rámci oblasti bezpečnosti. Země přispívala na ubytování četnictva a obou armád.

K důležitému úkolu země patřilo vedení zemských financí. Z tohoto hlediska je důležitý způsob vedení zemských financí a kompetence jednotlivých úřadů, příjmy země a výdaje země. Mezi orgány, které se zabývaly zemskými financemi, lze opět jmenovat na prvním místě Zemský sněm Království českého a Zemský výbor Království českého. V další řadě se účastnila správy zemských financí zemská účtárna, zemská kasa a inspektorát pro zemskou dávku z piva v Čechách. Speciální a velice důležitou roli hrála Zemská banka Království českého. Finanční prostředky, kterými země kryla nutné výdaje, se získávaly vybíráním zemských dávek, zemských přírážek k přímým státním daním²⁴ nebo ze státních převodů. Země hospodařila na základě rozpočtu, který představoval finanční plán země na příslušný rok. Za normálních okolností sestavoval zemský výbor návrh zemského rozpočtu, který byl

---

²³ Zemské zřízení, § 13, 14. Zemské zřízení byla publikována jako příloha základních zákonů z roku 1861. Rgb, Jahrgang 1861, Wien 1861, s. 230–246.

²⁴ Podobný charakter – tj. přírážkový systém – měly příjmy samosprávných obcí.

poté schvalován zemským sněmem. Z hlediska vybírání jednotlivých dávek je důležitý fakt, že výše zmíněné zemské úřady nebyly určeny k výběrům zemských přírážek a tato úloha náležela státním-říšským orgánům. Zemské orgány se zabývaly pouze vyplácením finančních částek a obecným vedením účtů.

Daňový systém zavedený v korunních zemích v podstatě kopíroval systém státního-říšského daňového systému, který rozlišoval přímé a nepřímé daně – dávky. Jeden z příjmů Českého království představovaly zemské dávky. Těch bylo několik, patřila mezi ně například hudební dávka, avšak největší pozornosti se těšila zemská dávka z piva, která byla velice výnosná, neboť jí byla podrobena veškerá spotřeba piva. Zemské dávky se zaváděly zemským zákonem, přičemž tato skutečnost byla před první světovou válkou zpochybňována a povaha dávky se stávala předmětem dlouhých sporů. Země také vybírala přírážky k některým státním-říšským přímým daním. Princip spočíval v tom, že daňový poplatník mimo to, že odvedl některou z přímých daní státu, musel odvést navíc i zemskou přírážku, přičemž její výše byla určena procentem státní daně. Jestliže přírážka činila například 50 %, znamenalo to, že z každé koruny odvedené na říšské dani se odvedlo ještě 50 haléřů na zemské přírážce. Zemské přírážky zaváděl zemský sněm svým usnesením, přičemž v případě, že převyšovaly 10 %, podléhaly sankci panovníka. I zde se ve dvacátém století objevovaly spory o povahu zemských přírážek. Na počátku dvacátého století se v Českém království vybíraly přírážky k těmto státním daním: pozemkové, činžovní a z výdělku. Třetí oblast zemských příjmů představují státní převody. V případě některých státních-říšských daní totiž nebyla stanovena zemská přírážka a stát sám část výnosu daně rozdělil podle příslušného klíče korunním zemím. Takto se rozděloval výnos osobní daně z příjmu, což byla přímá říšská daň, a kořaleční dávky, což byla pro změnu daň nepřímá.²⁵

²⁵ Osobní daň z příjmu se vybírala na základě říšského zákona č. 220/1896 ř. z. Zákon stanovil, kolik se má z celkového výnosu daně rozdělit korunním zemím, přičemž převody příslušných částek byly vázány na rezignaci příslušných korunních zemí, na vypisování vlastních přírážek k této dani, přičemž v předválečném období se přírážky skutečně nevybíraly. K daním obecně: J. Drahovský, *Daně*, Praha 1913.

Obzvláště na počátku dvacátého století, ale vlastně již dlouho před první světovou válkou, finance získané z uvedených daní a dávek nestačily. Země se proto uchýlovala ke čtvrtému způsobu příjmu, k úvěrovým operacím.²⁶

Z tohoto důvodu je důležité věnovat pozornost roli Zemské banky Království českého, která byla zemským ústavem a byla zřízena korunní zemí zejména za účelem financování rozvoje Českého království. Mezi operacemi, které prováděla, bylo významné zejména poskytování *komunálních úvěrů*, čímž se rozuměly půjčky státu, korunní zemi, samosprávným obcím a okresům. Podobný význam představovaly *meliorační úvěry*. Banka mohla financovat úvěry, které poskytovala ze svých vlastních zdrojů, nebo vydávala dluhopisy, které umísťovala na trh. V případě komunálních půjček se jednalo o Komunální dluhopisy Zemské banky Království českého. V popisované době poskytovala zemská banka zejména takzvané „*založené dluhy*“, čímž se rozuměly v podstatě komunální úvěry. Založené dluhy se umořovaly obvykle po dlouhou dobu. Před první světovou válkou však byly obvyklé i takzvané „*nezaložené dluhy*“. Jimi se rozuměly půjčky, které Českému království poskytovala opět především zemská banka, s tím rozdílem, že byly obvykle krátkodobé a poskytovaly se zájemcům za méně výhodných podmínek. Platily se z nich úroky a obvykle byly v krátké době splatné, přičemž prodloužení doby splatnosti záleželo na věřiteli. Jako zemský ústav stála zemská banka pod dohledem zemského sněmu a zemského výboru. Poskytování komunálních půjček se přitom řídilo vlastními pravidly, které byly opět poplatné dozorčí funkci zemského výboru nebo zemského sněmu.²⁷

Mezi výdaji Českého království dominovaly náklady na školství. Jak již bylo řečeno, toto břemeno nesla jak země, tak další instituce. Jednalo se především o takzvané školní okresy, které vybíraly okresní školní přírážky k říšským daním. Ty však byly limitovány a ve většině případů nedostačovaly. Lépe si počínaly pouze školní okresy tvořené velkými a bohatými městy. Většinu nákladů na zemské školství hradila ovšem země. Před válkou představovaly výdaje na školství jednoznačně největší položku zemského rozpočtu, která byla navíc vyšší než všechny ostatní dohromady. Další nezanedbatelné finanční částky představovaly položky veřejných staveb, zdravotnictví (náklady spojené s hospitalizací), samotná zemská správa,

²⁶ I *úvěrové operace* se prováděly na základě usnesení zemského sněmu, a to i přes důležité výjimky, jež budou zmíněny. Zásady hospodářského systému korunních zemí stanovilo zemské zřízení, respektive § 21 a 22.

²⁷ Zemský sněm volil vedení zemské banky podobným způsobem, jako tomu bylo v případě zemského výboru. Zemské orgány měly důležité kompetence při schvalování záměrů banky poskytovat komunální nebo meliorační úvěry samosprávě a poskytování úvěru Českému království mělo také svá pravidla. Další bankovní ústav, který se zabýval úvěrovými operacemi ve prospěch samosprávy, představovala Hypoteční banka Království českého. I ona stála pod dohledem zemské správy.

kultura, vojenství a bezpečnost – pod tímto termínem se skrývají hlavně náklady na ubytování císařské a královské armády, císařsko-královské domobrany a četnictva. Před válkou nabírala hrozivě výše položka zemského dluhu.

Správa zemských financí vycházela z následujících zásady: České království nemělo k dispozici vlastní aparát, který by mohl nejen evidovat, ale i vybírat veškeré zemské dávky a daně a následně provádět jednotlivé platby. V otázce zemských financí byla ze zemských úřadů příslušná zemská kasa a zemská účtárna, které však plnily pouze některé úkoly. V mnoha směrech muselo České království spoléhat na orgány státní správy. Součástí tohoto systému bylo pochopitelně i to, že bylo přesně určeno, kdo hospodaří s kterými penězi. Jde tedy o to, že orgány státní správy obstarávaly místo země výběr určitých zemských dávek a jiných daní, z kterých se na základě zemského rozpočtu dále proplácely jeho příslušné položky. S dalšími penězi však hospodařila také zemská kasa – tj. opět získávala určité finanční prostředky, které pak proplácela.

Zemské přírážky k přímým státním daním a hudební dávky vybíraly finanční úřady státní správy společně s říšskými-státními daněmi a následně samy proplácely účty, z nichž se hradily následující položky zemského rozpočtu: náklady na zemské školství, částečně zdravotnictví (náklady na hospitalizaci), kultura, veřejné stavby a v minimální míře vojenské záležitosti. Vybraná částka v předválečných letech obvykle nemohla pokrýt příslušné výdaje. Účet, z kterého se hradily zmíněné náklady, byl soustavně přečerpáván a země se rychle zadlužovala vůči státu. Zemské finance byly ovšem ve špatném stavu dlouhodobě a před první světovou válkou situace pouze gradovala.²⁸

S dalšími příjmy hospodařila zemská kasa. Jednalo se o finanční částky přidělené zemi státními převody a do roku 1909 o pivní dávku. Z těchto prostředků se hradily náklady na vojenské záležitosti a bezpečnost, veřejné stavby a další náklady na zdravotnictví a kulturu. Hlavní položku však představoval zemský dluh. Ani zde nepokrývaly před válkou příjmy výdaje. Zde již nebyl k dispozici účet, který by mohl být přečerpán, a země, chtěla-li dostát svým závazkům, přistupovala k dalším půjčkám.²⁹

²⁸ Přitom se poukazuje na mnoho momentů. Mezi ně patří třeba nákladné zemské projekty, ale i otázka financování školství.

²⁹ Výše jednotlivých nákladů vyplývá z jednotlivých zemských rozpočtů. Např. zemské rozpočty na léta 1912 a 1913, NAAR, ZV 1874–1928, karton 2071. Způsob vybírání zemských dávek – role berních úřadů a zemské kasy – je patrná opět z uvedených rozpočtů, nebo např. ze zprávy místodržitele o stavu zemských financí v roce 1913, NAAR, ZV 1874–1928, karton 2057.

Důležitý je vztah korunní země k nižším instancím samosprávy, v případě Českého království k samosprávným obcím a samosprávným okresům. Vzhledem k tématu práce jsou důležité zejména dva následující momenty. Korunní země vystupovala jako nejvyšší řádná instance, ke které se mohli odvolat jedinci nespokojení s rozhodnutím orgánů nižších instancí samosprávy. Ve většině případů byl kompetentní zemský výbor, který úřadoval v podstatě nepřetržitě. V tomto ohledu stál nad korunní zemí již pouze správní soud. Druhý moment představuje dohled země nad hospodářskou situací obcí, přičemž v některých případech byl kompetentní zemský sněm a jindy zemský výbor. Jednalo se o zavádění obecních dávek a přírážek i o dohled nad úvěrovými operacemi. V této problematice však nebyla korunní země jediná, kdo vykonával dohled, protože jí sekundovaly i orgány státní správy.

Poměr státní správy a samosprávy, respektive korunních zemí, které hrály více rolí, představuje další důležitý moment politického systému Předlitavska. Obecně platila zásada, že orgány státní správy vykonávaly v některých momentech nad samosprávnými institucemi dohled. Ve vztahu korunních zemí (které hrály složitější roli než ostatní samosprávné instituce) a státu hrála státní správa důležitou roli v tom, že byla prostředníkem mezi panovníkem a zemskými orgány, což se týkalo hlavně oblasti zemského zákonodárství. V praxi byla důležitá funkce vlády, která rozhodovala, zda doporučí, nebo nedoporučí panovníkovi ke schválení – sistaci – návrh zákona přijatý zemským sněmem nebo usnesení. Orgánem státní správy, který jednal se zemskými orgány, byl místodržitel. Místodržitel sestavoval dobrozdání ke všem aktivitám zemských orgánů, na kterých mohla mít státní správa zájem, a ta pak postupoval svému přímému nadřízenému na ministerstvu vnitra.

II. 1. Situace v Českém království ve dvacátém století, národnostní spory

Česko-německé národnostní spory představovaly stálý problém politického systému Předlitavska, a to jak v rámci jednotlivých korunních zemí, ve kterých obě národnosti žily, tak celého státu. Současně ovšem obě tyto znesvářené národnosti nebyly jediné a národnostní problémy patřily ke každodennosti v podstatě ve všech korunních zemích obydlených více národnostními skupinami. Snaha vyřešit labilní situaci motivovala po celou druhou polovinu 19. století a v prvním desetiletí 20. století různá jednání. Právě dlouhá a neúspěšná jednání na půdě Českého království byla důvodem, že po volbách do zemského sněmu v roce 1908 zvolili zástupci německé politiky v Čechách taktiku obstrukce – tj. znemožnění jednání daného orgánu –, která způsobila téměř úplnou dysfunkci zemského sněmu. Zástupci německé politiky doufali, že tím způsobí korunní zemi takové hospodářské problémy, které přimějí reprezentaci druhé národnosti k ústupnosti. Za těchto okolností pokračovala jednání mezi zástupci obou národností, ale ani rapidně se zhoršující situace Českého království nevedla k dohodě a naopak se stala reálnou hrozbou finančního zhroutení celé korunní země. V důsledku finanční krize byla v roce 1913 zřízena Zemská správní komise pro Království české, která nakonec nahrazovala především zemský výbor. Otázka zemského zákonodárství tak zůstávala otevřená. Ani v letech 1913 a 1914 (do vypuknutí války) jednání, respektive různé sondáže neustaly a právě národnostní smír měl otevřít cestu k odstranění komise a k návratu do původního stavu.

Právě z hlediska vývoje Českého království před první světovou válkou je třeba nastínit národnostní poměry v této korunní zemi a hlavní okruhy národnostních problémů, představit zúčastněné strany, neúspěšná jednání o vyrovnání a další momenty, jako např. zásady německé obstrukce, finanční krizi Českého království a nakonec i neúspěšné pokusy o její odvrácení.

II. 2. Okruhy vyrovnávací tematiky v Českém království

Mezi nejvýznamnější okruhy národnostních jednání na přelomu prvního a druhého desetiletí 20. století patřila především úprava používání jazyků, revize zemského zřízení a regulace vztahu menšin v rámci jednotlivých územněsprávních celků. Neméně významná byla i problematika systematizace úředních míst nebo volební reforma. Mnohé zmíněné problémy byly navzájem provázány, například s menšinovou problematikou se musela ruku v ruce řešit i

jazyková otázka. Případ volební reformy zase poukazuje na provázanost národnostní a sociální problematiky.³⁰

V případě jazykové problematiky šlo především o otázku, jaký zemský jazyk budou používat různé orgány, jakým způsobem a v jakých případech. Navíc se rozlišoval i takzvaný *vnitřní* a *vnější* jazyk. Vnější jazykem se rozuměla řeč, kterou používal úřad ve styku se stranami. Vnitřním jazykem byla řeč, kterou používal úřad jako takový. Jednání byla složitá i z toho důvodu, že se musela vyrovnávat se stávající praxí a v neposlední řadě byla důležitá i problematika kompetencí.³¹ Jazyková problematika hrála roli i v menšinové problematice. Jednalo se především o úpravu používání jazyků v jakémkoli významu tak, aby se dosáhlo pro všechny strany přijatelného řešení. S problémy menšin však také souvisela otázka menšinových škol – tj. za jakých okolností se budou zřizovat, kdo je bude financovat apod.

K další tematice patřilo rozdělování smíšených územních celků, přičemž zásadou bylo to, že jestliže se obě národnosti nesnesou, je vhodné je od sebe oddělit. Tato problematika se mohla týkat jak státních, tak samosprávných územních celků. V případě státních orgánů se jednalo zejména o rozdělování soudních okresů. Tato tematika však byla ještě širší, protože se objevovaly i návrhy, aby se systémy správních celků zcela modifikovaly, a to tak, že by se vytvořila nová instance na úrovni krajů. Podobnou ideu jako při rozdělování územněsprávních celků vyjadřoval zájem jmenovat úředníky v závislosti na jejich národnosti a na národnostním

³⁰ Zásadní momenty národnostní problematiky uvádí základní literatura J. Kořalky, O. Urbana, J. Křena a nakonec pro otázku národnostní problematiky v letech 1910–1914 stěžejní dílo K. Kazbundy „Otázka česko-německá v předvečer velké války“.

³¹ V případě jednotlivých orgánů je třeba připomenout, že veřejnou správu prováděly dva systémy – státní správa a samospráva – a v každém systému se používání jazyků řídilo jinými pravidly. Nejzákladnější a poměrně vážné zásady při používání jazyků stanovil základní zákon 142/1867 ř. z., který stanovil, že všechny národnosti jsou si rovny a mají „nezranitelné právo na zachování řeči“, a dále stanovil, že „*že stát uznává rovnoprávnost v zemi obvyklých řečí ve školství, úřadech a na veřejnosti*.“ V Českém království se používání jazyků řídilo následujícími pravidly: Zásady používání *vnější řeči* upravovala u státních orgánů jazyková nařízení z roku 1880, která zaváděla rovnoprávné používání obou zemských jazyků. Zjednodušeně řečeno zaručovala, že jedinec náležející k jedné z národností měl právo být ze strany příslušného státního úřadu kdekoli v Českém království obslužen v jednom ze zemských jazyků. Jako vnitřní jazyk měly používat státní orgány německý jazyk. V předválečném období však nastupovala na pořad dne otázka zavádění českého jazyka *via facti*. Neznamenal to nic jiného, než že státní úředníci používali třeba neoprávněně ve vnitřním styku český jazyk. V souvislosti s tím je třeba zmínit problematiku takzvaného státního jazyka, která byla v předválečné době také aktuální. Šlo o to, že německý jazyk – třeba ve vnitřní řeči – se používal bez zákonné úpravy a z toho vycházely úvahy fixovat jeho použití na základě říšského zákona. To se plně týkalo i jazykové problematiky v Čechách, neboť pak šlo již spíše o úpravu používání obou zemských jazyků pouze ve vnějším styku. Samospráva obvykle upravovala jazykovou otázku sama. Problematika kompetencí znamenala, že v rámci uvažované reformy byly kompetentní různé strany – jednou třeba zemští poslanci, ale jindy říšští. Je třeba zdůraznit, že například v případě jazykových nařízení vstupovaly do hry pouze vládní orgány. Paragraf 19 říšského zákona č. 142/1867 ř. z. Rgb, Jahrgang 1867, Wien 1868, s. 396; M. Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006, s. 136–144; Otto Urban, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 353, 354.

charakteru oblastí jejich působení – tj. např. v německých oblastech by měli získávat pracovní místa pouze národně uvědomělí Němci.

Všechny tyto momenty se promítaly v problematice revize zemského zřízení – tj. jednalo se o úpravu používání zemských jazyků zemskými úřady, rozdělení zemských úřadů na národní sekce a jejich osazování zaměstnanci příslušné národnosti, stanovení národnostního klíče při osazování pracovních míst v nerozdělených úřadech atd. Důležitou roli hrály dohady o zamezení majorizace prostřednictvím zřízení sněmovních kurií nebo velikého procenta hlasů nutných ke schválení některých opatření. Nakonec šlo i o reformu volebního řádu do zemského sněmu, přičemž se objevovaly nápady, které požadovaly odstranění kuriálního systému či alespoň jeho podstatnou revizi na jedné straně nebo naopak jeho fixaci na straně druhé. Pochopitelně šlo o to, že kuriální systém podmiňoval postavení různých zúčastněných stran a ty na to reagovaly. Podstatou problematiky spojené se zemským řízením byly následující momenty: Dosáhnout rozdělení co možná největšího množství zemských úřadů na česká a německá oddělení, osazovat je pouze úředníky jedné nebo druhé národnosti, stanovit rozdělení zemských příjmů podle ekonomické síly obou národních oblastí a vyloučit možnost majorizace jedné národnosti v zemském sněmu.

II. 3. Zásady české a německé politiky, role státu

Politické síly hrající v rámci českého prostoru důležitou roli představovali zejména zástupci obou národností, k nimž se přidružovali představitelé aristokracie; svébytnou roli politického činitele představovali nicméně i zástupci státu. Pro politiku obou národních táborů byl charakteristický stranický systém, ale vliv si udržovaly i další struktury.³² Zvláštní postavení státních orgánů bylo přitom poplatné originálním zásadám rakouského politického systému.

---

³² V rámci politiky obou národních táborů mohly vznikat různé zájmy například mezi komunální a vysokou politikou. Do hry však vstupovaly i různé spolky, např. profesní, které získávaly vliv na veřejné mínění a tím zpětně i na stranickou politiku. V některých případech se však vytvářely i speciální korporace, které neměly se stranickým systémem nic společného, přesto však plánovitě získávaly politický vliv. V rámci zastupitelského systému byly příznačné některé zásady dané znovu politickým systémem, protože v rámci různých volebních řádů poslanecké sněmovny říšské rady a zemského sněmu získávaly jednotlivé strany různé silné postavení. To se již přímo týkalo velkostatkářů, kteří se od zavedení všeobecného volebního práva do poslanecké sněmovny říšské rady již nemohli prosadit. Jiné bylo ovšem jejich postavení v rámci zemského sněmu nebo panské sněmovny. Zvláštní postavení zaujímal některé státní orgány. K této roli je kvalifikovaly zásady politického systému Předlitavska, které respektovaly výsadní postavení panovníka a přiznávaly mu nejen rozhodující vliv na výkonnou moc, ale i důležité pravomoci v oblasti zákonodárství. František Josef se sice ve dvacátém století v česko-německé národnostní problematice příliš neangažoval, avšak o to větší roli hrála vláda, která zaujímal postavení důstojného protihráče zastupitelských orgánů a stávala se v podstatě dalším mocenským centrem.

Německé politické strany přesahovaly svým vlivem, zájmy a voličskou základnou hranice Českého království a působily i v jiných korunních zemích. V rámci zemské politiky představovaly významnou sílu tři německé strany, které se orientovaly především na voliče z vyšších, středních a nižších středních měšťanských vrstev. Šlo o Pokrokovou stranu (Fortschrittspartei), Lidovou stranu (Volkspartei) a Radikální stranu (Radicalpartei). Zájmy německého venkovského obyvatelstva hájila agrární strana. Dalším fenoménem byly různé spolky, kterých bylo velké množství. Z hlediska německé politiky je však třeba zmínit Volksrat, Lidovou radu, kterou založil a vedl Wenzel Titta. V rámci říšské politiky se ovšem mezi německým voličstvem v Čechách těšila pozornosti sociální demokracie.³³

Německá politika v Čechách, na počátku dvacátého století reprezentovaná zejména politickými stranami zastoupenými na zemském sněmu, prosazovala následující zásady:³⁴ Trvala na uchování německého rázu svých sídelních oblastí a chtěla uchránit výjimečné postavení německých menšin v některých českých městech v čele s Prahou. Své sídelní oblasti chápala jako jednojazyčné (německé) regiony. České pokusy prosadit dvojjazyčnost ve vnitřním úřadování státních úřadů nebo v samosprávných institucích na úrovni obcí a okresů, kde žily české menšiny, ať už byly motivovány ohledem české politiky právě na tyto menšiny, či jinými důvody, německá reprezentace jednoznačně odmítala. Naopak terčem zájmů německých politiků se stalo již platné jazykové nařízení o používání jazyků ve vnějším styku českých úřadů. Prosazení českých zájmů bylo neslučitelné s dosavadní německou politickou zkušeností a se základními prosazovanými hodnotami německé společnosti.

Německá politika žádala co možná nejdůslednější rozdělení okresů tak, aby byly jednojazyčné, a v obcích s českou menšinou usilovala o udržení politické hegemonie, která by byla zárukou zachování dosavadní situace. Tento zájem byl patrný i v dalších momentech. Během jednání ve dvacátém století se na německé straně stále častěji objevovaly návrhy na vytvoření nových samosprávných územněsprávních celků, kterými by se staly kraje s novými samosprávnými orgány. Samosprávné kraje by se staly – v německých oblastech – novým centrem německé politiky a představovaly by protipól korunní zemi, kterou v té době reprezentoval zemský sněm, kde již německá politika musela čelit stále větším problémům.

---

³³ Pokroková strana zastupovala liberální směr a ostatní dvě měšťanské strany byly její mutací a lišily se např. přístupem k řešení národnostních problémů. S německými agrárníky si rozdělovaly všechny německé mandáty na zemském sněmu. V poslanecké sněmovně říšské rady byla důležitá sociální demokracie. Zmíněné tři měšťanské strany plus agrární strana vytvářely společný klub zvaný *Národní svaz*.

³⁴ Citlivý problém pro ni představoval již fakt, že v rámci politického systému korunní země byli Němci pouze menšinou.

S návrhy na rozdělení okresů a vytváření nových územněsprávních celků šly ruku v ruce požadavky na obsazování příslušných úřadů národními úředníky. Podobný význam jako návrhy na vytváření krajské samosprávy měly i hlasy, které volaly po rozdělení Českého království a vytvoření nové, etnicky jednotné německé korunní země, která by byla imunní vůči českým požadavkům. Jestliže nebylo rozdělení Českého království na pořadu dne, o to aktuálnější byly návrhy na revizi zemského zřízení, které by zamezily majorizaci německé menšiny na zemském sněmu. Podobně jako v případě orgánů nižších územněsprávních celků, i zde vznášela německá politika požadavky na rozdělení alespoň některých zemských úřadů do národních sekcí nebo stanovení vzájemného počtu úředníků v závislosti na jejich národnosti. Vedle odporu k jazykovým nařízením z roku 1880 se zdůrazňuje i mimořádný význam obav z pronikání českého jazyka jako vnitřní řeči.

Poslední změny v systému českých politických stran proběhly v roce 1908. V rámci zemské politiky byla dlouhodobě etablována Národní strana svobodomyslná (mladočeši) a Česká strana venkova (agrárníci). Další strany jako staročeši, národní socialisté nebo Strana státoprávně pokroková hrály již menší roli. Odlišná situace ovšem panovala v poslanecké sněmovně říšské rady, stačí zmínit Československou sociální demokracii, ale i to, že v poslanecké sněmovně panoval v mnoha ohledech zcela odlišný poměr sil. Na říšské radě působila i další, byť zcela miniaturní strana, kterou byla Česká strana pokroková. V rámci české občanské politiky zastávala významné místo Česká národní rada, která byla centrálou a koordinačním orgánem českých politických stran (mimo sociální demokracie).³⁵ Stejně jako v německém případě ovšem mohly nabývat na významu různé spolky a organizace. Zvláštní roli mohla sehrávat i komunální politika, a to i přes angažmá identických politických stran. V případě zemské politiky vyvíjely nejintenzivnější činnost dvě na zemském sněmu

---

³⁵ Mladočeši a staročeši se ve 20. století orientovali na střední vrstvy a elity zejména ve městském prostředí. Přesto se však nebránili demokratizaci, respektive zavedení všeobecného a většinového volebního práva v rámci zemského sněmu a samosprávných orgánů, a to i přesto, že v rámci poslanecké sněmovny museli čelit nejružnější konkurenci. Na nižší střední vrstvy v městském prostředí se orientovala Národně socialistická strana, Strana státoprávně pokroková nebo Česká strana pokroková (realisté). Československá sociální demokracie byla v podstatě frakcí v rámci celorakouské soc. demokracie, přičemž měla vlastní organizační strukturu, ale v zásadě společný program a orientovala se na voliče z dělnického prostředí. V rámci českého prostoru však působily i další strany, které je třeba z hlediska stranického systému zmínit. Ve slezských volebních okresech se prosazovala i mezi českými voliči Centralistická sociální demokracie, která měla mnohem užší vazby s německo-rakouskou sociální demokracií než Československá soc. demokracie. V další řadě se jednalo o katolické strany, které působily napříč politickým spektrem, ale byly v nepřízni ostatních politických stran, které je považovaly za zpátečnický živel. V praxi se to projevovalo tak, že přes poměrně velkou voličskou základnu se dočkávaly při volbách do říšské rady zklamání. Jak již bylo řečeno, ve volbách do zemského sněmu v letech 1901 a 1908 se prosazovali především mladočeši a agrárníci a z ostatních českých stran jen některé a navíc pouze v omezené míře. Pro úplnost je důležité říci, že české strany a konzervativní velkostatek měly na zemském sněmu většinu.

zastoupené politické strany, mladočeská a agrární. Ostatní strany byly zastoupeny pouze v poslanecké sněmovně říšské rady, a tak do určité míry pouze sekundovaly.³⁶

Česká politika stále čerpala inspiraci z českého státního práva – tj. když už nešlo spojit České království, Moravu atd. opět v jeden stát, byl zájem naplnit požadavky národní a kulturní rovnoprávnosti alespoň v rámci Čech. Znamenalo to nárok na to, že státní občan české národnosti má v rámci Českého království – tj. korunní země – právo užívat kdekoliv ochrany svých kulturních a národních hodnot. Tento požadavek mohl mít opět několik podob, zejména šlo o přijetí principu dvojjazyčnosti a ochranu menšin. Jazykové nařízení z roku 1880 znamenalo jednoznačný úspěch a akceptování zájmu české politiky ze strany státu. Naproti tomu události konce 19. století byly velkým zklamáním. Zásadou české zemské politiky byla jednota korunní země a rovnoprávný přístup zástupců obou národností ke všem zemským úřadům. Totéž, ve spojení s principem dvojjazyčnosti, se požadovalo po státu – tj. v rámci státní správy – a po zástupcích samosprávných celků, které zastupovali němečtí politici, ale kde se nacházely i české menšiny. Zájem na rovném přístupu jednotlivců k postům bez ohledu na národnost na území korunní země měl jednoduchý důvod, který spočíval v tom, že většina českých zájemců o úřední místa zvládala kromě své rodné řeči i německý jazyk.³⁷

V zemské politice hrála aktivní roli aristokracie, která držela prostřednictvím kuriálního systému pevné pozice na zemském sněmu. Aristokracie, nebo spíše velkostatkáři se dělili na dva tábory, z nichž první, nazývaný konzervativní velkostatek, spolupracoval s českou občanskou politikou a druhý, ústavověrný velkostatek, se orientoval na německou politiku.³⁸

Poslední zúčastněnou stranu představoval stát-říše, nebo spíše některé významné státní orgány. Stát byl v některých národnostních otázkách neutrální, ale v některých hájil *své vlastní* zájmy. V jazykové otázce se to týkalo především postavení německého jazyka jako vnitřní řeči státních úřadů. Státu někdy nevadil český jazyk jako druhá vnitřní řeč, třeba na území celé korunní země – což bylo ovšem naprosto nepřijatelné pro zástupce německé politiky. Na druhé straně však stát trval na tom, aby byl německý jazyk v některých případech zcela

³⁶ Problematika zastoupení politických stran v rámci jednání s německou politikou byla v mnoha ohledech komplikovaná. Minimálně v případě projednávání národnostní problematiky, která by se upravovala říšským zákonodárstvím, přicházelo v úvahu angažmá všech politických stran. Ty si však mohly získávat pozornost i ve vztahu k zemské politice, a to různým nátlakem vedeným např. tiskem, ovlivňováním veřejnosti atd.

³⁷ Ve dvacátém století byl v rámci české politiky charakteristický i zájem o reformu volebního řádu do zemského sněmu.

³⁸ Vztahy velkostatkářů a národních táborů byly ovšem podmíněné. Už bylo řečeno, že například v českém táboře byl napříč politickým spektrem deklarován zájem o reformu volebního řádu do zemského sněmu, což by znamenalo konec velkostatkářského živlu. Z toho důvodu již byli velkostatkáři vytlačeni z poslanecké sněmovny říšské rady, na druhé straně ovšem drželi pozice v druhé sněmovně.

nedotknutelný. Vláda nebyla nadšena ani z nacionalizace úředníků.³⁹ Nemohla však postupovat bez ohledu na požadavky zástupců různých národností, protože by se vystavovala jejich nedůvěře v poslanecké sněmovně říšské rady, čímž by mohla ohrožovat stabilitu státu.⁴⁰ Dohoda o národnostním smíru tak byla stále výrazněji věcí obou znesvářených národností, které se musely dohodnout, zatímco stát hrál spíše roli prostředníka.⁴¹

V období 1907–1914 se vystřídalo u moci několik vlád. Jejich spolupráce s poslaneckou sněmovnou stála na několika momentech. Vláda spolupracovala s křesťanskými socialisty, kteří představovali konzervativní a loajální sílu. Vztah německého Národního svazu a Českého svazu k vládě určoval její přístup k řešení národnostních problémů obou národností především v rámci Českého království. Z národně českých stran mohla přitom vláda počítat za určitých okolností s podporou mladočechů, agrárníků a podporovaly ji i české katolické strany. Posléze, zejména v souvislosti se zhoršováním politické situace v rámci Českého království, se začal vztah vlády a agrárníků s mladočechy zhoršovat. Po dalších volbách byly vztahy vlády s poslaneckou sněmovnou říšské rady ještě složitější. Předválečné období je ovšem spojeno s vládou pod předsednictvím premiéra hraběte Karla Stürgkha. Ta se neopírala o většinovou podporu, ale pokoušela se prosazovat pouze nejzákladnější a nejnutnější zákony, na kterých interesovala jednotlivé strany a tak lámala jejich odpor. Přitom musela dávat pozor, aby jí opozice nepřerostla přes hlavu. Rozdílné role parlamentu a vlády byly zřejmé.⁴² Ve

---

³⁹ Vláda trvala například na používání německého jazyka ve styku úřadů státní správy v různých korunních zemích nebo v jejich styku s centrálními úřady. V případě nacionalizace úřadů nebyla pro stát rozhodující národnost státního zaměstnance, ale jeho oddanost ke státu, a vláda měla obavu, zda národní úředníci nebudou zdůrazňovat oddanost národu před závazky vůči státu reprezentovanému panovníkem. Toto je důležitější tím spíše, jestliže se uvažuje o pronikání češtiny jako vnitřního jazyka do státní správy a je třeba posoudit, do jaké míry stát vycházel vstříc české politice, a kdy se jednalo o jeho nezájem nebo slabost.

⁴⁰ Ve sledovaném období proběhly volby do poslanecké sněmovny dvakrát, a to v roce 1907 a 1911 (na základě rovného a všeobecného volebního práva při většinovém volebním systému, obsazovalo se 516 mandátů, přičemž ve 108 volebních okresech se prosazovalo národně české obyvatelstvo). Z hlediska politiky vlády vůči Českému království bylo potřeba počítat s následujícím rozložením mandátů: Provládní stranu představovali křesťanští socialisté, kteří po fúzi s další katolickou stranou drželi 96 mandátů, sociální demokracie – tj. všechny národní odnože dohromady – získala 87, Národní svaz – tj. již v souvislosti se zemským sněmem zmiňované čtyři německé strany, které měly důležitou voličskou základnu v německých oblastech českých zemí – získal 80 a české strany (bez sociální demokracie) 84. Z těchto mandátů získali 28 agrárníci, 18 mladočeši, 17 katolické strany a 9 národní socialisté. Po volbách v roce 1911 se poměr sil změnil. Křesťanští socialisté získali pouze 76 mandátů, sociální demokraté (znovu všechny frakce dohromady bez ohledu na jejich pochybnou jednotu) 81, Národní svaz 99 a české strany 84. Z toho měli agrárníci 38 mandátů, mladočeši 18, národní socialisté 16 a katolíci 7.

⁴¹ V případě postupu, který by nerespektoval ani nejzákladnější rozložení sil v parlamentu, by vláda musela čelit úplné destrukci říšské rady a musela by počítat s tím, že by neprošly ani nejzákladnější zákony. Přesto se tu a tam mezi nejvyššími státními představiteli objevovaly myšlenky na oktroj – viz níže.

⁴² Tento přístup Stürgkhova kabinetu se však může vykládat jako čistě programový způsob vládnutí. Mimořádný úspěch hraběte Stürgkha přitom znamenal prosazení branných zákonů v poslanecké sněmovně v roce 1912. Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 364, 365; Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgische Monarchie VII/2*, Wien 2000, s. 990–995; Otto Urban, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 549.

vztahu vlády k poměrům v Českém království bylo důležité, že posílil německý Národní svaz a mezi českými politickými stranami se počali prosazovat radikálové – tj. národní socialisté a další trpasličí strany, které neuspokojivý průběh jednání o vyrovnání obraceli proti vládě. Agrárníci a mladočeši oscilovali mezi podporou vlády a opozicí, přičemž vládu podpořili v některých důležitých zákonech. Důležité bylo i to, že ve volbách byl oslaben tradičně loajální živl, kterým byly české katolické strany. To platilo i obecně, neboť oslabili i němečtí křesťanští socialisté. Vzhledem k národnostní problematice musela tedy vláda v případě, že chtěla brát alespoň základní ohledy na říšskou radu, postupovat velice obezřetně, aby nepoškodila jednak Národní svaz a jednak ty české strany, které jí ještě naznačovaly podporu.

II. 4. Další vývoj česko-německých vztahů a zahájení německé obstrukce

V prvním desetiletí dvacátého století česko-německé spory přetrvávaly a projevovaly se řadou různých střetnutí, která vyplývala z výše naznačených zásad obou národních celků. Součástí konfliktů se stávaly různé vyloženě protizákonné praktiky, které mnohdy provozovali k příslušné národnosti se hlásící úředníci. Stát si v této situaci počínal mnohdy zcela laxně, přičemž mohl i opouštět nestrannou roli zprostředkovatele a vycházet vstříc jednotlivým národním stranám.

Důležitou roli hrála menšinová problematika – někdy se zdůrazňuje jako hnací síla podstatné části národnostních třenic. Charakteristický byl případ českých menšin v německém sídelním území v severních Čechách. Mezi zástupci německé politiky vzbuzovala jejich přítomnost četné emoce a jejich případné požadavky vyvolávaly obavy. V podstatě celý problém spočíval v tom, že zástupci českých menšin se nechtěli vzdát své národní identity a německá většina se s takovým živlem nebyla schopná vyrovnat. V souvislosti s tím se zdůrazňuje boj proti zavádění menšinových škol a různých kulturních zařízení a nakonec se znovu dostala na pořad dne jazyková problematika. Často se přitom připomíná soustavné porušování zmíněných jazykových nařízení v souvislosti s problematikou českých menšin v německém pohraničí. Některé soudy s německým personálem totiž přestávaly tato nařízení respektovat a úradovaly i ve styku s českou stranou v německém jazyce. Situace byla o to labilnější, že normu, která měla platnost zákona, nedodržovaly orgány, které měly provádět

výkon spravedlnosti.⁴³ Naopak protesty z německé strany vyvolával příliv českých úředníků do orgánů státní správy, který souvisel zejména se spoluprací vlády a českých občanských stran po volbách do poslanecké sněmovny říšské rady. V souvislosti s tím se zmiňuje i další moment, kterým bylo zavádění češtiny jako vnitřního jazyka těmito orgány státní správy.⁴⁴

Za těchto podmínek se stalo dosažení národnostní dohody velice složitou záležitostí a obě strany požadovaly obvykle pravý opak. Na české straně se stále mluvilo o zavedení úplné dvojjazyčnosti u státních úřadů, důležité místo zaujímal ochrana menšin ze strany samosprávných orgánů a důsledně se trvalo na jednotě Českého království.

Německé požadavky směřovaly stále k co možná nejdůslednějšímu oddělení obou etnik a vytvoření německého území, které by bylo politicky svébytné a nezávislé na většinovém obyvatelstvu korunní země. Z toho hlediska hrálo důležitou roli co možná nejdůslednější ohraničení německého sídelního území. S tím bylo spojeno rozdělování okresů, zřizování nových územněsprávních celků, důležitá byla i eliminace menšin. Respektování této zásady se požadovalo i po státu, zejména v jazykové oblasti, přičemž se požadovala taková úprava používání jazyků státními úřady, která by garantovala jednojazyčnost nejen ve vnitřním, ale i ve vnějším styku. V další řadě je možné zmínit požadavek nacionalizace. Německá politika však také požadovala důslednou ochranu menšin v českých městech a důstojné zastoupení v těch zemských úřadech, které nebylo možné rozdělit. Nakonec se objevovaly i požadavky, které navrhovaly úplné rozdělení korunní země.⁴⁵

Česko-německé spory se nakonec vyhrtily po volbách do zemského sněmu, které proběhly na jaře v roce 1908. Během roku se vztahy obou národností stále radikalizovaly. Němci reagovali velice podrážděně na přítomnost českého živlu ve státní správě nebo poukazovali na pronikání češtiny jako vnitřního jazyka v rámci Českého království. Roznětkou k výbuchu nepřátelství se stal spor o osazování zemských – autonomních – úředníků. Když byl v září svolán zemský sněm, začali němečtí zemští poslanci během zasedání s nepokoji, které znemožnily v podstatě jakákoliv jednání sněmu.⁴⁶ Tím byl politický

⁴³ Porušování jazykových nařízení nemuselo být pouze záležitostí soudu, ale i orgánů státní správy. V této otázce byla důležitá pasivita státu, která mohla mít dvojí motivaci. Buď neměl odvahu zakročit, nebo tyto praktiky záměrně přehlížel.

⁴⁴ Tato praktika je spojována zejména s úřady, které byly podřízeny českým ministrům ve vládě, a nejednalo se o nic jiného, že úředníci komunikovali v českém jazyce. Stát jako celek opět tyto praktiky přehlížel, přičemž důvody byly různé, počínaje koncesí české politice a konče labilitou situace. Milan Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006, s. 136–144; Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 334.

⁴⁵ Tyto německé požadavky byly zmíněny již výše. Návrhy na rozdělení země zazněly např. na sjezdu zástupců německých měst v Čechách v roce 1906. Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 327

⁴⁶ Situaci v průběhu roku popisuje např. O. Urban. Různé protesty vrcholily soudními stížnostmi nebo pouličními nepokoji. Otto Urban, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1992, s. 542, 543.

systém Českého království obohacen o další jev, který se nazývá obstrukcí a v politickém systému mocnářství byl velice častý. Jeho podstatou bylo, že parlamentní, respektive sněmovní menšina byla schopná díky mezerám v jednacím řádu znemožnit prosazení vůle většiny.⁴⁷ Hned první zasedání sněmu bylo přerušeno zpěvem velkoněmecké nacionalistické písně *Wacht am Rhein* a ani další pokusy nebyly úspěšné.

Cíl německé obstrukční taktiky vychází najevo již při pohledu na výše uvedené funkce zemského sněmu. Důležité bylo, že v případě jeho lability byla znemožněna reakce na hospodářské potřeby Českého království, které se začaly postupně projevovat. Největší problémy byly přitom se zemskou dávkou z piva, jejíž platnost měla brzy skončit a s výší zemských přírážek k přímým říšským daním, které již nedostačovaly. Německá obstrukce na zemském sněmu byla tedy nátlakem, který hrozil finančním krachem korunní země a měl přinutit sněmovní většinu, aby respektovala německé požadavky. Situace byla o to složitější, že německé představy narážely nejen na nejzákladnější požadavky české politiky, ale zpochybňovala již i některé několik desítek let zažité principy.⁴⁸

II. 5. Projednávání národnostních otázek

Prioritou zemské politiky po přijetí obstrukční taktiky německou politickou reprezentací se stalo dosažení národnostní dohody, jež by odpovídala představám jednotlivých stran. Národnostní otázky se staly předmětem složitých jednání, která se rozbíhala jen velice pomalu. Důležité bylo i to, že hospodářská situace Českého království se začala zhoršovat až od roku 1910. Jednání byla opět v režii vůdčích osobností obou národních celků, především z politických stran zastoupených na zemském sněmu. Zástupcům občanské politiky asistovali předáci obou velkostatků a důležitým činitelem byla i císařsko-královská vláda.

Až do roku 1911 se situace v podstatě nehýbala z místa a typické byly především pouhé sondáže jednotlivých stran. Charakteristické bylo přitom taktizování německé občanské

---

⁴⁷ Obstrukční taktika se zmiňuje nejčastěji v souvislosti s jednáním poslanecké sněmovny říšské rady, kde říšští poslanci využívali mezer v jednacím řádu a zdržováním jednání znemožňovali. Přitom využívali skutečnosti, že říšská rada nezasedala celý rok (z důvodu parlamentních prázdnin, dvojího mandátu poslanců atd.). Charakteristické bylo, že jednání byla schopná znemožnit klidně pouze malá hrstka poslanců. Obstrukce mohla mít různý charakter, obyčejným řečem nebo hudební produkcí počínaje a dlouhými projevy poslanců konče.

⁴⁸ Ještě během neúspěšného zasedání sněmu na podzim 1908 zaznívaly německé návrhy revize zemského zřízení, které kolidovaly se základními zájmy české politiky a byly v souladu s politikou dělení korunní země. Karel Kučera, K pozadí příprav anenských patentů, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975.

politiky, která se pokoušela získat určité výhody ještě před zahájením samotných jednání.⁴⁹ Na české straně byly důležité negativní zkušenosti s vládou premiéra Richarda Bienertha, které se ve věci česko-německé problematiky vytýkalo jednostranné proněmecké stanovisko, přičemž jejich špatné vztahy byly důležitým činitelem pádu vlády v roce 1911.⁵⁰ S patovou situací souviselo jmenování hraběte, respektive knížete, Františka Antonína Thuna novým místodržitelem v Čechách v roce 1911 – ten byl považován za znalce vyrovnávací tematiky a byl zdůrazňován i jeho nestranný vztah k oběma národnostem. Jeho jmenování mělo přinést rychlejší a úspěšný průběh jednání.⁵¹

Cesta k vážně míněným jednáním byla nastoupena až s nástupem kabinetu hraběte Karla Stürgkha, přičemž se v nich angažovala především zemská politika. Důležitý krok vpřed znamenalo zřízení *Vyrovňovací komise Zemského sněmu Království českého*, která fungovala nepřetržitě a byla zavedena zemským zákonem z podzimu 1911.⁵²

---

⁴⁹ Na přelomu let 1910 a 1911 se na německé straně objevil zájem o zavedení krajského zřízení. Němci za to nabízeli zavedení zemské dávky z piva na jeden rok. Posléze měli zájem o rozhraničení okresů a nabízeli spolupráci ve věci zvýšení přírážek. Z české strany by se ovšem jednalo o zcela bídný obchod, za realizaci určité vyrovnávací problematiky v německé režii by získávali pouze odklad obstrukce. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá v předvečer velké války*, Praha 1995, s. 14, 15.

⁵⁰ Česká politika Bienerthovi předhazovala, že vytěšňuje český živel ze státní správy a kritický byl i její přístup k premiérovým pokusům řešit situaci v Čechách. Vášně vyvolával zejména vládní návrh úpravy používání jazyků státními orgány, který byl v únoru 1909 předložen sněmovně a byl poplatný zájmům německé strany. Podobný ohlas vyvolával i návrh zákona zabývající se krajským zřízením. Takový postup ministerského předsedy pochopitelně vyvolal nevoli na české straně a vedl k nepřátelskému postoji českých poslanců na říšské radě vůči zájmům vlády. Na pořad dne se dostala obstrukce, tentokrát v režii české politiky. Bienerthovy předlohy však byly spíše pokusné balonky než vážně míněné úmysly, přičemž se zmiňuje i Bienerthův záměr zavést oba návrhy říšských zákonů prostřednictvím § 14. Vztahy vlády a zemské politiky v této době popisuje např. Jan Křen nebo Karel Kazbunda. Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 347, 350; Otto Urban, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 546, 548.

⁵¹ Ještě v době vlády Bienerthova kabinetu zaujal nový místodržitel stanovisko k některým problémům vyrovnávací problematiky. Odmítal přitom premiérové experimenty s krajskou otázkou a vnitřním jazykem, na druhé straně však doporučoval dát jazykovým nařízením z roku 1880 formu zákona. V obou případech vyšel vstříc české straně, ale musel počítat s odporem německé politiky. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 24, 25.

⁵² JUDr. hrabě Karl Stürgkh byl politik s dlouhou úřední kariérou. Jako takový měl být nestranný a konstantou měla být jeho oddanost dynastii. Jeho role v česko-německé problematice byla však minimálně podle K. Kazbundy kontroverzní. Za účelem zřízení komise byl na základě dohody obou národních táborů a vlády svolán zemský sněm již v roce 1910. Německá strana v tomto případě přestala překážet sněmovní činnosti, takže se zemský sněm na návrhu bez problémů usnesl. Pak však znovu nastaly potíže a vláda sněm opět uzavřela. Zemský sněm byl svolán znovu v roce 1911 a přijal návrh zemského zákona o zřízení permanentní vyrovnávací komise. Jejím zřízením přestala být jednání závislá na situaci v zemském sněmu a jednání mohla probíhat nepřetržitě. Jednání se účastnily – tj. např. byly zastoupeny v komisi – pouze některé strany, což bylo důsledkem skutečnosti, že jednání byla chápána jako záležitost zemské politiky i přes to, že jazyková otázka u státních orgánů byla říšskou záležitostí a mandát byl podmíněn zastoupením na zemském sněmu. Na české straně z toho důvodu odpadali sociální demokraté (a to i přesto, že stěžejní strany zemské politiky prezentovaly zájem o jejich účast), ale naopak byly zastoupeny z hlediska zemské politiky trpasličí strany (např. národní socialisté, kteří vydobyli několik mandátů v doplňovacích volbách). K. Kazbunda přičítá úspěšné zřízení komisí především na účet místodržitele knížete Thuna. Zemský zákon o zavedení komise byl publikován v zemském zákoníku pod číslem 58. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1911, Praha 1912, s. 67.

Vyrovňovací komise zahájila činnost koncem roku 1911, přičemž se projednávaly okruhy vyrovnávací problematiky, a to revize zemského zřízení a jazyková otázka (používání řeči státními orgány). Další tematika byla odsunuta na pozdější dobu. Zatímco jednání okolo revize zemského zřízení se vyvíjela směrem v před, s úpravou používání obou zemských jazyků byly problémy. Při jednání platila zásada, že debaty o otázce jazyků u státních úřadů zprostředkovávala vláda, zatímco o používání jazyků samosprávnými úřady se jednalo v Praze bez přímé účasti vlády.

Během projednávání jazykové otázky se hned ukázalo, že tematika dostává širší rozměry. Z německé strany přicházely návrhy, aby se jednalo i o rozhraničování okresů, a s jazykovou otázkou spojovali i problematiku nacionalizace úřadů.⁵³ Jazyková otázka tedy dostávala z německého úhlu pohledu mnohem širší dimenzi a starší pojmy vnitřní a vnější jazyk, které představovaly hlavní předmět jednání, byly rozšiřovány o nové momenty. Česká strana pochopitelně nebyla nadšena, a to tím spíše, že německá strana od počátku odmítala v otázce vnějšího jazyka principy vyplývající z platných jazykových nařízení.

Úprava používání jazyků ve vnějším styku, tedy případná revize jazykových nařízení z roku 1880 nebo jejich zachování, představovala první z problémů, který se měl vyřešit. Německý postoj byl velice vyhraněný a od počátku se odchyloval od systému nařízení.⁵⁴ Německá strana podávala v tomto ohledu nejrůznější návrhy. V podstatě nezpochybňovala právo menšin používat ve styku s úřady vlastního jazyka – tj. respektovalo se právo na podání v příslušném jazyce –, ale chtěla skloubit tuto zásadu nejen s požadavkem jednojazyčnosti úřadů, tj. jeho vnitřní řečí, ale i nacionalizací úřadů. Jeden návrh předpokládal vyřizování záležitostí menšiny pomocí tlumočnicků, což by umožňovalo zachovat německý charakter úřadů v obou ohledech. Jako další možnost Němci připouštěli přijímání žádostí v jazyce menšiny, jejich vyřízení v jazyce úřadů a vyrozumění žádající strany překladem.⁵⁵

---

⁵³ V souvislosti s dělením okresů šlo německým zástupcům o soudní okresy. Problematiku nacionalizace úřadů precizoval přední politik německé pokrokové strany JUDr. Bachman, který navrhoval dosazování státních úředníků v závislosti na národnosti místního obyvatelstva, a to tak, že měla rozhodovat národnost většiny obyvatelstva i při přítomnosti 25% menšiny. Problematikou tohoto jednání se zabýval opět K. Kazbunda, který poukazyval na to, že české menšiny ve všech případech právě 25 % nedosahovaly. Možnost takového diktátu se ovšem nelíbila ani představitelům státu. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 69–71.

⁵⁴ Němci nechtěli připustit dvojazyčnost ve vnějším styku ani v místech s 25% menšinou. Tím by se dostaly mimo hru v podstatě veškeré české menšiny.

⁵⁵ Na české straně byla v této problematice, tj. pomezí otázek vnitřní jazyk a jednonárodnostní úředníci, patrná jistá ústupnost, když byla nadhozena možnost akceptace takzvaných *lítačích úředníků*. Důležité ovšem bylo, že se o této možnosti mluvilo v souvislosti s pouze miniaturní menšinou – do 5 %. V případě větší menšiny by musel být personál úřadu plně schopen dostát svým povinnostem vlastními silami.

Druhý problém představovala otázka samotného vnitřního jazyka. Již bylo řečeno, že německé představy spočívaly v důsledném rozdělení území a tím i ve změně praxe osazování úřadů státní správy. V podstatě tato otázka velice splývá s předchozím požadavkem jednonárodnostních úřadů. Německé politice šlo o to, aby úřady, kde byla menšina menší než 35 %, měly pouze jeden vnitřní jazyk – tj. jazyk většiny. Když se celá základní situace vyjádřená oběma německými požadavky shrne, znamenalo by to, že na úřadech v místech s 25% až 35% menšinou by mohli působit úředníci obou národností, ale až v úřadech v oblasti s více než 35% menšinou by museli osvědčovat znalost obou jazyků. V některých případech měli ovšem Němci zájem o výjimku. Týkalo se to třeba Prahy, kde německé menšiny nesplňovaly kritéria, jež byla z tohoto národního tábora navrhována.

Přístup české politiky k jazykové otázce se musel vyrovnávat s většími problémy. I kdyby se přistoupilo na německé požadavky a úřady by byly obsazovány na základě národnostního principu, problematika vnitřní řeči byla mnohem složitější. Nejvyšší úřady státní správy a mnohé další státní orgány, jako byla armáda či domobrana, nebo státní úřady v dalších zemích úřadovaly v němčině. I kdyby státní úřady v etnicky českých oblastech úřadovaly česky, s jmenovanými úřady by musely jednat německy. Bylo to zřejmé tím více, když se uvažovalo, že se němčina stane státním jazykem. Přesto zazněl v českém prostředí návrh jednat se státními úřady na Moravě v češtině. Českou stranu popuzoval i německý zájem o výjimky v jazykovém zákoně. V první řadě se pochopitelně jednalo o úřady v Praze, dále v Českých Budějovicích, Prachaticích nebo Horšovském Týnu. Česká strana nakonec vznesla požadavek, aby vnitřní jazyk byl jen jeden a stanovil se podle jazyka většiny v místě žijícího obyvatelstva.

V roce 1912 se jednalo i o používání jazyků samosprávnými úřady, v první řadě u obcí a v druhé u samosprávných okresů. Protože se jednalo o záležitost samosprávy – případná dohoda by se fixovala zemským zákonem –, probíhala jednání v Praze. I zde byl německý přístup v otázce vnějšího jazyka charakterizován jejich přístupem k jazykovým nařízením u státních úřadů, české stanovisko vycházelo naopak z dvojazyčnosti.⁵⁶

---

⁵⁶ Problematika česko-německých jednání je velice složitá už pro množství pojmů, které se v ní objevují a které mohou být velice matoucí. Jednotlivé výše zmíněné momenty uvádí ve své vyčerpávající a již několikrát zmiňované práci „Otázka česko-německá v předvečer velké války“ K. Kazbunda. Jednotlivé údaje je přitom možné srovnávat s některou další literaturou, např. „Češi v habsburské říši“ J. Kořalky nebo „Konfliktní společenství“ J. Křena. V zásadě všechny uvedené publikace se shodují v tom, že v mnoha ohledech docházelo ke konsensu a že kritická byla situace okolo používání jazyků na území Prahy. To, že se zaměřují státní nebo samosprávné orgány nebo se nejmenují vůbec, je ovšem další věc. Podle J. Křena byla oficiální vyhlášení dohody o používání jazyků v létě 1912 již na spadnutí. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 80–95; Jiří Kořalka, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 1996, s. 176–181; Jan Křen, *Konfliktní spojení, Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990, s. 364–369.

II. 6. Problémy zemského výboru v letech 1908–1912

Zatímco probíhala jednání, finanční situace Českého království se stávala kritickou. V době, kdy byl v důsledku obstrukce vyřazen zemský sněm, zůstával zemský výbor. I jeho situace nebyla normální. Byl zvolen zemskými poslanci v roce 1903 po tehdejších volbách do zemského sněmu a od roku 1908, kdy již nebyl zvolen nový, přesluhoval. V jeho čele stál zemský maršálek, konzervativní velkostatkář kníže Ferdinand Lobkowicz, kterého panovník jmenoval po volbách v roce 1908.⁵⁷ Dlouhá a nepřerušovaná doba působnosti zemského výboru byla charakteristická i tím, že několik přisedících odpadlo, a to hlavně v důsledku úmrtí. Na jejich místa nastupovali náhradníci, kteří nemohli být kvůli přetrvávající absenci zemského sněmu vystřídáni přisedícími. Poté co zemřel v roce 1911 německý přisedící JUDr. Karl Eppinger a byl nahrazen náhradníkem, vedli již tři referáty náhradníci. Osudy korunní země tak ležely vedle osoby maršálka na bedrech pěti přisedících a tří náhradníků. Mezi nimi byli dva němečtí a tři čeští politici a dva zástupci konzervativního velkostatku, takže koalice české politiky a konzervativního velkostatku měla bezpečnou většinu. Finančním referentem byl německý politik Dr. Urban, který zastupoval menšinu.⁵⁸

Podstatou německé obstrukce bylo, že blokovala zemský sněm, který nemohl reagovat na potřeby zemských financí, přičemž hlavní roli hrála otázka zemských dávek a přírážek, jejichž úprava byla ovšem v kompetenci zemského sněmu. Ty se proto nezaváděly nebo nezvyšovaly. Od roku 1910 měl zemský výbor problémy se stávajícími platbami, které se měly bez ohledu na co možná největší šetření rok od roku zvětšovat, a tím více nebyly prostředky na nové výdaje, o kterých se již dříve uvažovalo. Zde hrála největší roli problematika učitelských platů (postupně se ukazovalo, že učitelské platy budou představovat evergreen posledního více než desetiletí předválečné politiky), které se hradily hlavně ze zemských příjmů. Ty byly nedostatečné ještě před volbami v roce 1908 a uvažovalo se o jejich zvýšení. Situace se

⁵⁷ Nahradil dlouholetého maršálka Jiřího z Lobkovic, který již v roce 1908 do zemského sněmu nekandidoval.

⁵⁸ Po smrti Eppingera fungoval zemský výbor až do roku 1913 v následující sestavě: Přisedícími zemského výboru byli ThDr. Josef Burian, hrabě Vojtěch Schönborn, (kon. velkostatek), JUDr. Albert Werunski (Německá strana pokroková), Karel Adámek (Národní strana svobodomyslná) a Josef Žďárský (agrárník). Náhradníků bylo již více: Josef Maria Herrmann (ústavověrný velkostatek), Friedrich Legler, Václav Němec, Dr. Jan Dvořák (Národní strana svobodomyslná), hrabě Josef Wallis (konzervativní velkostatek), JUDr. Ladislav Pinkas (Národní strana svobodomyslná), František Chaloupka (agrárník) a JUDr. Karel Urban. Zvláštní poměry charakterizuje i skutečnost, že Werunski neuspěl ve volbách do zemského sněmu a místo přisedícího držel bez sněmovního mandátu. Přisedící a náhradníky jmenuje např. Marie Lišková a sestava zemského výboru se objevila i v tisku v souvislosti s událostmi v roce 1913. Marie Lišková, Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913; Národní listy, 30. červenec 1913, denní vydání, č. 207, s. 2.

stávala tím složitější, že v roce 1910 skončila platnost zemského zákona, na základě kterého byla vybírána zemská dávka z piva.⁵⁹

V době krize zemského hospodářství mohl zemský výbor počítat s některými zemskými dávkami, které nebyly časově omezeny, s převody finančních částek od vlády, které se vypočítaly z celkového výnosu z osobní daně z příjmu a kořaleční daně, z některých zvláštních zdrojů, ze zemských přirážek k přímým říšským daním a jako vždy v době finančních krizí půjčkami. Obtížnou situaci naznačují suchá čísla zemských rozpočtů od roku 1911 až do roku 1913, kdy se stala situace zcela zoufalou. Zemský rozpočet na rok 1911 počítal s výdaji ve výši 96 002 551 K. Příjmy byly následující: Vlastní zemské příjmy byly 14 749 901 K, stát převedl podíl z daně z příjmu, který připadal na České království, ve výši 7 749 901 K a z kořaleční daně 3 893 214 K, zvláštní příjem představovala částka 3 893 215 K, která měla původ v půjčce z roku 1903.⁶⁰ Nejvíce vynášely 55% zemské přirážky k přímým říšským daním. V roce 1911 to bylo celkem 44 718 530 K. Když se příjmy sečetly, zůstal veliký schodek ve výši 19 426 937 K a chybějící prostředky bylo třeba opatřit úvěry.⁶¹

V roce 1912 byla situace ještě horší. Výdaje měly dosáhnout 96 304 199 K, tedy přibližně stejně jako o rok dřív. Zmenšily se však vlastní příjmy země, které činily pouze 5 778 330 K. Vše ostatní zůstalo v podstatě při starém. Výnos z osobní daně z příjmu byl 5 132 950 K, z kořaleční daně 3 949 638 K, z půjčky z roku 1903 4 800 000 K a ze zemských přirážek 46 052 367 K. Deficit dosáhl 30 590 914 K.⁶²

Rozpočet na rok 1913 počítal se stejnou situací. Výdaje byly stanoveny na 95 347 765 K. Vlastní příjmy země dosahovaly 6 405 148 K, převody daně z příjmu 5 252 100 K, z kořaleční daně 3 968 446 K a výnos přirážek byl 46 356 372 K. Deficit opět přesáhl 30 milionů.⁶³

Uvedené cifry ovšem nenaznačují plnou šíři problémů, kterým muselo v předválečných letech České království čelit. Závažný byl samozřejmě problém, jak narychlo získat chybějící finanční prostředky, tj. jak pokrýt příslušný deficit v zemském rozpočtu. V úvahu přicházely pouze dva značně nešťastné způsoby, které zemský výbor praktikoval.

⁵⁹ Zemská dávka z piva se zaváděla zemským zákonem č. 17/1903 z. z. Zákoník zemský Království českého, ročník 1903, Praha 1904, s. 23–51.

⁶⁰ Z finančních prostředků získaných touto půjčkou měla země přispívat státu na kanalizaci Vltavy. Základem půjčky byl zemský zákon.

⁶¹ Potřebné údaje připravila zemská účtárna a zaslala je zemskému výboru 15. prosince 1910, NAAR, ZV 1874–1928, karton 2071.

⁶² Zpráva zemské účtárny ze 3. února 1912. NAAR, ZV 1874–1928, karton 2071.

⁶³ Zpráva zemské účtárny ze 4. ledna 1913. NAAR, ZV 1874–1928, karton 2071.

Oba dva vyplývaly ze zásad, kterými se řídilo vyřizování zemských finančních záležitostí. Finanční záležitosti vyřizovala buď zemská kasa, která byla zemským úřadem, nebo v mnohem větší míře úřady státní finanční správy. Jak zemská kasa, tak státní finanční úřady měly přesně rozdělené role. Měly k dispozici určité příjmy a musely proplácet určité položky. V obou případech příjmy nestačily a oba systémy se musely vyrovnat s deficitem, který byl samozřejmě v rozpočtech uveden jednotně.

Výnos z 55% zemské přírážky k přímým říšským daním vybíraly spolu s nimi orgány státní správy a v první řadě se z něho hradily – v intencích zemského rozpočtu – náklady na zemské školství. Takto získané finanční prostředky nestačily a situace se řešila tak, že chybějící částky se hradily z kontokorentu, který poskytoval Českému království stát. Výsledek byl takový, že země v tomto ohledu svým závazkům dostála, ale zadlužovala se vzhledem ke státu. Bylo potřeba brát ohled i na to, jak dlouho bude stát tento přístup tolerovat.

Další položky v zemském rozpočtu hradila zemská kasa a ani její příjmy nestačily.⁶⁴ Chybějící prostředky na závazky země, které vyřizovala zemská kasa, představovaly druhou část deficitu v zemském rozpočtu. V tomto případě nebyl k dispozici kontokorent a zemský výbor musel sám nalézt řešení, protože příslušné položky musely být uhrazeny. Nakonec se ukázalo, že jedinou možností představují půjčky.

Nakonec byl však patrný ještě třetí jev, který zdůrazňoval zoufalé postavení Českého království. Země zkrátka některé položky neproplácela. Mezi nimi byly pohledávky státu – různých státních institucí –, ale také zemských ústavů a dalších zájemců. V případě nedoplatků, které byla země povinna uhradit státním institucím, se jednalo o náklady na c. a k. vojsko, domobranu, četnictvo, vojenská stipendia, kanalizaci Vltavy atd. Země dlužila státním nemocnicím.⁶⁵ Neplatila však ani další finanční částky, které byla povinována uhradit na základě rozpočtu a které se netýkaly státu. Velice významné byly náklady na meliorace, dále se jednalo například o náklady na průmyslová muzea, stravovny, zprostředkovatelný práce či různé zemské zdravotní ústavy. Stejná situace byla i v oblasti veřejných staveb.⁶⁶

⁶⁴ Stát posílal zemské kase podíl z výnosu kořaleční daně a osobní daně z příjmu – viz rozpočty. Zemská kasa však hradila velice významné a finančně objemné položky zemského rozpočtu. Stačí zmínit splácení zemského dluhu.

⁶⁵ Náklady na provoz c. a k. armády hradil samozřejmě stát. Jednotlivé korunní země přispívaly pouze na ubytování vojska. Stejná byla situace i v případě domobran a četnictva. Principiálně stejný byl přístup zemí ke státním zdravotnickým zařízením.

⁶⁶ Ve sféře zdravotnictví se jednalo o zemské ústavy, jako například o nalezince, ústavy pro choromyslné a další. V tomto případě hradila země na rozdíl od státních zdravotních zařízení veškeré náklady spojené s jejich provozem. V oblasti veřejných staveb byla země odpovědná za opravy některých silnic. Kromě toho probíhala stavba ústavů pro choromyslné. Země však neplatila zálohy na nákup akcií společnosti, která provozovala nově postavenou lokální trať Domažlice–Tachov.

Z toho vyplývá, že zemský dluh měl různý charakter. Země dlužila finančním ústavům, od kterých si půjčovala, státu a různým institucím. Dluh vůči státu byl dvojího druhu. První byl takzvaný *kontokorentní* dluh způsobený přečerpáváním účtu, který spravovala státní finanční správa, druhý způsobovaly různé nedoplatky. Navíc země nedodržovala závazky k jiným zájemcům. Kontokorentní dluh a nedoplatky stoupaly zejména v letech 1911–1913.⁶⁷ Kontokorentní dluh stoupal v letech 1910 až 1912 (konec roku) poměrně rovnoměrně. Na konci roku 1910 činil 3 443 128 K, ve stejné době v roce 1911 to bylo 10 813 063 K a v roce 1912 už 17 690 773 K.⁶⁸ Rychle vzrůstaly i dluhy způsobené nedoplatky země vůči státu a státním a zemským ústavům, jež byly ve výši necelých 4 mil. K. Mezi tím figurovaly položky jako náklady na ubytování c. a k. vojska, již v roce 1912 s více než jedním milionem K, ubytování zeměbrany ve výši několika set tisíc, na ubytování četnictva atd. Ke konci roku 1912 měla země zaplatit 4 200 000 K humanitním ústavům. Jednalo se o dluhy vůči nemocnicím v rámci Českého království i ve Vídni a jiným ústavům. Uvedená částka však nebere v potaz dluhy vůči jiným než státním institucím a zdravotním zařízením. Jednalo se o náklady na meliorační práce ve výši několika milionů, dále o různé stavební práce, například opravy silnic, zemských ústavů a další položky vyplývající z podílu země na provozu železnic, opět řádově ve výši několika milionů. Situaci zachycuje následující tabulka.

Tabulka

ZÁJEMCI	DLUŽNÁ ČÁSTKA
kontokorentní dluhy	17 690 773 K
státní instituce	zhruba 4 000 000 K
nemocnice	4 200 000

Ani koncem roku 1912 se zadlužování Českého království v těchto sférách – tj. kontokorentní dluhy, nedoplatky země vůči institucím státní správy a dalším stranám – nezastavilo a pokračovalo stejně urputně i během činnosti zemského výboru v roce 1913.⁶⁹

⁶⁷ Prameny pochází z prvních měsíců, kdy již úřadovala zemská správní komise, ale v naprosté většině případů vznikly ještě před 26. červencem 1913.

⁶⁸ Zpráva ze zemské účtárny z února 1914. NAAR, ZV 1874–1928, karton 2072.

⁶⁹ Zpráva ministra vnitra z 18. března 1913 o situaci Českého království. Zpráva však nerozlišuje jednotlivé položky dluhu a bere v potaz pouze nedoplatky země vyplývající z povinností země k institucím státní správy. Celkový přehled nechala vypracovat až zemská správní komise v září 1913 a z něho vyplývají některé důležité

Toto však nebylo zdaleka vše. Další otázku představovaly půjčky, které uzavíral zemský výbor ve snaze zvládnout finanční problémy, zejména ucpat díry v rozpočtu, za které odpovídala zemská účtárna. Zemský výbor získal v letech 1909–1912 několik půjček u Zemské banky Království českého. Tyto půjčky označované jako „nezaložené dluhy“ byly zvláštní tím, že se odlišovaly od těch, které se pořizovaly se souhlasem zemského sněmu. Zemská banka neemitovala v takových případech dluhopisy Českého království, které by umísťovala na trh. Příslušné půjčky přesto obstarávala přednostně ona, a to z vlastních prostředků. Jediná ovšem nebyla a v některých případech poskytovaly půjčky různé penzijní instituty, přičemž banka transakci pouze koordinovala.⁷⁰ Z těchto dluhů se splácely úroky a k určitému datu je mohly obě strany vypovědět. Podmínky vypovězení záležely na zvláštních úmluvách. Zemský výbor pochopitelně měl zájem okamžik splácení co možná nejvíce odsunovat, a ještě ve lhůtě, kdy dluh nemohl být vypovězen, dojednával jeho prodloužení. Koncem roku 1912 dosáhlo zadlužení země u peněžních ústavů výše 54 427 167 K.⁷¹ Když se pomine hrozivá velikost dluhů, je třeba si uvědomit, že možnost, že některý dluh bude vypovězen, představovala v podstatě časovanou nálož. V roce 1913 si zemský výbor opatřil peníze ve spolupráci s dalším finančním ústavem, Městskou spořitelnou v Praze.

Přestože nebylo zřejmé, kdy bude možné zvýšit zemské přirážky a dávky, připravovaly se různé varianty jejich zvýšení, které by v případě česko-německé dohody a odstranění německé obstrukce mohly být okamžitě předloženy zemskému sněmu. V první řadě se předpokládalo zavedení zemské dávky z piva ve výši 1 K 70 h. Když bylo v letech 1912 a 1913 zřejmé, že příslušný výnos by nestačil, objevily se návrhy, aby pivní dávka byla ještě vyšší, a to 4 K. Dále se počítalo se zvýšením zemské přirážky k přímým státním daním na 65 %. Již v souvislosti s jednotlivými zemskými rozpočty se vypočítávaly výnosy ze zvýšení přirážek. Jestliže by se přirážka zvýšila v roce 1911, vynesla by v tomto rozpočtovém roce navíc 8 078 278 K a deficit by se snížil na 10 948 659 K. Při tom se kalkulovalo i s výraznějším zvýšením přirážek, které by zaručilo vyrovnaný rozpočet bez ohledu na zemskou dávku z piva. V tom případě by bylo třeba zvýšit přirážky o 24,05 %. V následujících letech však byly deficity větší a zemské přirážky by se musely zvyšovat ještě více. V roce 1912 o 36,72 % a v roce 1913 o 39,78 %.⁷²

---

momenty, zejména výše zadlužení země v důsledku neproplácení melioračních prací, veřejných staveb atd. NAAR, RMV, karton 1978, NAAR, ZV 1874–1928, karton 2072.

⁷⁰ Úroková sazba se postupně zvyšovala – nejprve byla okolo 4,5%, ale pak 5,33%.

⁷¹ Opět zpráva ministra vnitra z 18. března 1913.

⁷² NAAR, ZV 1874–1928, karton 2071.

V dubnu 1913 dokončila zemská finanční komise, která byla permanentní a zřízená ve stejné době jako vyrovnávací komise, finanční plán, který by odstranil deficit, zastavil rychlé zadlužování země a dále počítal s novými náklady na školství. V letech 1908–1913 představovala problematika nedostatečných učitelských platů v zemském školství velice bolestivou otázku, která se měla vyřešit podle několika návrhů, které vzešly buď z kruhů zemských poslanců, nebo speciálně za tímto účelem zřízené permanentní školské komise (komise zemského sněmu). Elaborát zemské finanční komise představoval nejlepší zpracování všech původních úvah. V případě realizace reformy učitelských platů podle představ permanentní školské komise by se náklady na zemské školství podle výpočtů permanentní finanční komise zvýšily o 23 230 000 K. Zpráva však varovala i před tím, že během následujících let bude potřeba zemského školství stoupat ještě více poměrně vysokým tempem. Zemská finanční komise předpokládala uhradit deficit a nové náklady pomocí zemské dávky z piva, zvýšení přírážek, zvýšení státních údelů, dávky z vína, ze *zábav* a z honebních lístků. Země měla participovat i na převodech nemovitostí atd. Zvýšení nebo zavedení všech položek kromě státních převodů bylo zemskou záležitostí. Elaborát permanentní finanční komise však počítal i se zvýšením výnosů ze státních převodů – tj. z osobní daně z příjmu a kořaleční dávky – a to záleželo na úspěšném přijetí návrhu reformy daně z příjmu a kořaleční dávky říšskou radou a císařem. Návrh byl znám jako *malý finanční plán*. Otázka obou případů byla na říšské radě otevřená po celý rok 1913.⁷³ V případě přijetí návrhu a jeho schválení císařem by se převody Českému království zvýšily o 8 637 684 K. Zemská dávka z piva ve výši 4 K z hl měla vynést 32 000 000 K, zvýšení zemských přírážek na 65 % 8 000 000 K, dávky z honebních lístků 1 000 000 K, ze zábav 1 150 000 K, z převodů majetků a jiných záležitostí 1 000 000 K. Nejméně by vynesla dávka z vína, a to 150 000 K. V případě realizace projektu bylo možné počítat s 43 937 684 K. Vše samozřejmě záviselo na úspěšném jednání říšské rady a vyřešení politických problémů v Českém království, což byl klíč k aktivaci zemského sněmu.

---

⁷³ Daní z příjmu se zabýval říšský zákon č. 220/1896 ř. z., který předpokládal novou úpravu předmětu, respektive přepracování údelů korunním zemím po roce 1909. Z tohoto titulu – tj. zvýšení údelů korunním zemím v době německé obstrukce – může být ovšem „malý finanční plán“ hodnocen jako koncese české zemské politice. Říšský zákoník, ročník 1896, Praha 1897, s. 673–676; Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, Die Habsburgische Monarchie VII/2, s. 990–995.

II. 7. Spory o kompetence zemského sněmu a zemského výboru

Důležitou problematiku představují pokusy české většiny na zemském výboru prosadit vybírání zvýšených přírážek zemské dávky z piva pouhým usnesením zemského výboru, které byly způsobeny skutečností, že se národnostní jednání protahovala, dohoda nebyla v dohledu a hospodářská situace Českého království se stávala zoufalou. Celá situace také demonstruje přístup všech zúčastněných stran, tedy zástupců české a německé občanské politiky, případně obou aristokratických táborů a vlády. Zřejmé bylo jak německé stanovisko vycházející z obstrukční strategie, tak omezené možnosti vlády.

V podstatě se jednalo o to, že česká politika, která měla na zemském výboru spolu s konzervativním velkostatkem většinu, zdůrazňovala, že v době, kdy zemský sněm nemůže plnit své funkce, zemský výbor přejímá částečně jeho funkce, a poukazovala, že je to i případ zemských přírážek a dávek. Tato argumentace nebyla ovšem nic nového a byla poplatná dřívější praxi. Již například v letech 1900–1901 se vybíraly přírážky výjimečně na základě pouhého usnesení zemského výboru, nikoli zemského sněmu, které panovník schvaloval, přičemž výše takto vybíraných přírážek odpovídala hodnotě, kterou stanovil dříve zemský sněm. Nyní však zemský výbor zacházel dále, chtěl přírážky i zvyšovat a posléze zavádět i zemskou dávku z piva.⁷⁴ V letech 1909 až 1913 se zemský výbor opakovaně usnášel na provizorním vybírání zvýšených přírážek a na zavádění zemské dávky z piva, ale vláda vždy doporučila panovníkovi schválit pouze vybírání přírážek v té výši, na které se naposledy usnesl zemský sněm – tj. 55 %. Argumentace obou stran je zajímavá už proto, že se nápadně podobala tomu, co přišlo po zřízení zemské správní komise.

Zemský výbor – tj. jeho česko-šlechtická většina – vycházel z § 2 zemského zřízení, který jmenoval zemské instituce. Příslušný paragraf byl interpretován tak, že zemský výbor není pouze výkonným orgánem zemského sněmu, ale také „*správním orgánem zemským*“. Zemský sněm a zemský výbor přitom obstarávají zemské záležitosti a v případě absence zemského sněmu je možné, že některé jeho funkce přebírá zemský výbor. Přisedící zemského výboru netvrdili, že má přímo zákonodárnou moc, ale zdůrazňovali, že má *správní* pravomoc, a tvrdili, že právě otázka zemských financí, stanovení zemských dávek a přírážek je takové povahy. Jedná se tedy o správní záležitost, kterou zemský výbor může ve výjimečném případě

---

⁷⁴ Vyhlášení místodržitele č. 67/1900 z. z. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1900, Praha 1901, s. 123; Vyhlášení místodržitele č. 8/1901 z. z. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1901, Praha 1902, s. 6.

řešit. Tato argumentace byla ovšem poplatná již úvahám, které vedly k mimořádnému vybírání přírážek v letech 1901 atd., kdy je vláda akceptovala. Majorita zemského výboru se však opírala i o dva další precedenty. Podle § 29 zemského zřízení přejímal zemský výbor pravomoci správního výboru⁷⁵ a čeští přísedící upozorňovali na událost z počátku 18. století, kdy správní výbor vyřizoval místo zemského sněmu daňovou problematiku. Důležitější byl však další případ. K 31. 12. 1903 skončila platnost nápojové dávky v Liberci, která byla zřízena zemským zákonem.⁷⁶ Zemský výbor se usnesl 22. 3. 1905 na jejím vybírání za berní rok 1904 a 12. 5. 1905 dostalo toto usnesení sankci. Pak už se záležitost liberecké nápojové dávky vyvíjela obvyklým způsobem a její další vybírání od roku 1905 bylo upraveno zemským zákonem.⁷⁷ V tomto případě se zacházelo v podstatě ještě dále, protože zemský výbor poukazoval na případ, kdy bylo schváleno jeho usnesení, které obnovovalo dávku, jež byla dříve vybírána na základě zemského zákona.

Vláda, která odmítala předložit panovníkovi ve stávající podobě jedno usnesení zemského výboru za druhým, zdůrazňovala následující momenty: § 2 zemského zřízení sice jmenuje obě instituce, ale vláda zdůraznila, že některé záležitosti nemohou být prováděny oběma orgány. Zemskému výboru náleží pouze vykonávání záležitostí správní povahy, přičemž zavedení zemské pivní dávky rozhodně k obvyklým věcem správní povahy nepatří a zemskému výboru v žádném případě nepřisluší.⁷⁸ Současně bylo zdůrazněno, že zemské dávky se vždy zaváděly zemským zákonem, takže případ liberecké nápojové dávky zůstal vlastně nevysvětlený. Vláda odmítala i poukazování zemského výboru na podobnou situaci z 18. století. Konstatovala, že je sice pravda, že zemský výbor přejímá pravomoci, které mu původně náležely, ale s tou podmínkou, že na základě zemského zřízení nejsou v kompetenci jiného orgánu.⁷⁹

Zatímco obě strany debatovaly o povaze jednotlivých paragrafů zemského zřízení, německá strana nezháležela. Kdykoli se zemský výbor usnesl na zavedení pivní dávky nebo na zvýšení přírážek, reagovala zuřivým protestem. Zdůrazňovala, že přijetí českého stanoviska vládou by bylo chápáno jako úder německé obstrukci a jejímu záměru vyhladovění země, a

⁷⁵ Starší zemský úřad.

⁷⁶ Viz § 61 obecního zřízení pro Liberec, podle zákona z 43/1889 z. z. ze dne 28. 6. 1889.

⁷⁷ Vyhlášení místodržitele č. 48/1905 z. z. a zemský zákon č. 76/1905 z. z. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1905, Praha 1906, s. 64, 84.

⁷⁸ Argumentace se opírala o § 22 zemského zřízení: „Hierfür ist zunächst die Erwägung massgebend, dass die Fassung derartiger Beschlüsse nach der klaren Bestimmung des § 22 L. O. dem Landtage vorbehalten ist, ein derartiger Landtagbeschluss nicht ersetzt werden kann.“

⁷⁹ Všechny argumenty vláda použila, když odmítla v červenci 1913 předložit usnesení zemského výboru panovníkovi k schválení, což byl poslední pokus zemského výboru vyřešit finanční krizi vlastními silami. Karel Kučera, K pozadí příprav anenských patentů, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 211; Jiří Pražák, Rakouské právo ústavní III, 2. vydání, Praha 1902, s. 226; NAAR, RMV, karton 1978.

proto bylo důrazně odmítáno. Německá politika byla zvláště aktivní v roce 1913, když bylo zřejmé, že bankrot země se rychle blíží. Na podporu obstrukce byla pořádána různá shromáždění, kterých se účastnili komunální politici. Ti byli velice aktivní i v rámci svých úřadů. Primátor Liberce Dr. Franc Bayer se zúčastnil schůze nacionálního spolku a vládu varoval, aby nepomýšlela na podle německé politiky *protizákonné* zavedení přírážek. Současně německým poslancům z Čech připomínal slib, kterým se zavázali nepřipustit zavedení dávek a zvýšení přírážek, dokud nebude ujednána národnostní dohoda. V dubnu 1913 varovala proti ústupkům české straně jednotlivá obecní zastupitelstva. Veškeré protesty byly jednotně stylizovány. Varovaly, že kdyby vláda ustoupila českým požadavkům, „*museli by to* (zástupci německé politiky) *chápat jako nepřátelství vlády k nejpřirozenějším právům, o která německý národ v Čechách bojuje, a musela by počítat s nejostřejším odporem německých říšských poslanců v poslanecké sněmovně říšské rady*“. Tj. veškeré stížnosti zdůrazňovaly jednotný postoj zástupců německé komunální politiky s říšskými poslanci. V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že nepřátelství předních zástupců podstatné části nejsilnějšího národa v mocnářství bylo to poslední, co by si vláda mohla přát. Bylo by to nešťastné už i proto, že již musela počítat buď s nedůvěrou, nebo přímo s opozicí zástupců jiných neněmeckých národností.

II. 8. Další vývoj česko-německých vztahů

Do léta 1912 se podařilo mnohé otázky národnostní problematiky úspěšně projednávat, ale poté nastávaly průtahy. Vzhledem k motivaci české strany se přitom zmiňuje nešťastná role, kterou sehrálo ministerstvo spravedlnosti a která již ve své době vyvolávala pochybnosti o nestrannosti vlády.⁸⁰ Spory s ministerstvem spravedlnosti nebyly ovšem jediným problémem vztahu Češi – Němci – stát. Na české straně byla s pozorností sledována problematika

---

⁸⁰ Jednalo se o jmenování soudců vrchního zemského soudu v Praze a o jazykové nařízení pro tentýž soud. V prvním případě se jednalo o to, že v průběhu roku se začalo proslýchat, že při jmenování soudců nebudou respektovány doposud platné zásady. Obavu na české straně vzbuzovala skutečnost, že někteří čeští čekatelé budou přeskoceni služebně mladšími německými kolegy. Česká politika apelovala na ministerského předsedu Stürgkha, aby netoleroval žádný zásah svého ministra do zažitých poměrů, a i místodržitel varoval, že situace je velice choulostivá. Věc zašla tak daleko, že v říjnu 1912 ministr spravedlnosti referoval se zástupci české a německé politiky o celém záměru ministerstva. Udal přitom konkrétní čísla o poměru obou národností mezi navrženými kandidáty. Výsledná čísla však byla nakonec jiná, a to v český neprospěch. Zástupci všech českých stran včetně sociální demokracie postupovali jednotně a v říšské radě podali interpelaci. Němci jednali stejně rozhodně a podali také interpelaci, ve které poukazovali na nezákonné rozšiřování češtiny ve vnitřní řeči státních úřadů.

jazykových nařízení jako celku, která některé soudy v území s německou většinou programově porušovaly. Podobně to bylo i se vztahy menšin v rámci jejich soužití.⁸¹

Postup ministra spravedlnosti vyvolal velký odpor mezi českou veřejností. Ke kritice se ihned s radostí připojovaly radikální strany, které neobracely ostří svých zbraní pouze proti Němcům nebo vládě, ale i proti těm českým politickým stranám, které vůči vládě vystupovaly vstřícně a pokoušely se dosáhnout kompromisu s Němci. V první řadě se to týkalo mladočechů, ale i agrárníci si museli dávat pozor.⁸² Obě strany byly konfrontovány s podezřením, že jediným výsledkem jejich smířlivého postupu vůči vládě je jen její další nepřátelství proti českému národu a další a další zásahy do jeho beztak již omezených práv, jež jsou prováděny v intencích českých Němců.

Na pořad dne se dostávala otázka, ne kdy budou jednání úspěšně ukončena, ale kdy budou vůbec zahájena. Obě národnostní strany samozřejmě musely přemýšlet co dál. V případě německých – národních až radikálních stran – byl zjevný další moment. Obstrukce byla sice úspěšná, ale hospodářská krize nerozlišovala Čechy nebo Němce a na oba národy doléhala stejně. V souvislosti s tím se zdůrazňuje neutěšená situace v zemském školství, kterou způsobovaly nízké platy učitelů. Na německé straně vyvolávala obavu zejména možnost, že německé učitelstvo ztratí trpělivost s taktikou občanských stran, která jim působila hmotné škody, a z toho vyplývala i německá nabídka umožnit vyřešení školské otázky výměnou za ratifikaci předběžně dojednané revize zemského zřízení, což česká strana odmítala.⁸³

II. 9. Zemský výbor a finanční situace Českého království v roce 1913

Neúspěch jednání ovšem znamenal pokračování finanční krize. V roce 1913 se stala situace Českého království zoufalou. Největší problémy působily platby, které hradila zemská kasa. Naopak v případě chybějících prostředků na zemské školství se dalo opět počítat s kontokorentem. Zemská kasa však měla k dispozici velice omezené příjmy a v podstatě se jednalo jen o státní převody.

⁸¹ Na české straně se upozorňovalo na některé nevybíravé metody německé většiny proti české menšině. Jedním z mnoha případů byl například boj proti menšinovým školám. Byla jim rozbíjena okna, vypínána voda atd.

⁸² Zde byla důležitá rovnováha mezi trpělivostí voličů a zájmy politiků.

⁸³ Kromě neuvážených kroků ministerstva a všeobecného napětí se zmiňuje, že mimořádnou pozornost české reprezentace přitahoval i vývoj na Balkáně. Přijetím revize zemského zřízení by česká politika rezignovala na zásadu společného vyřízení této a jazykové otázky, a to tím spíše, že v rámci předběžné dohody o zemském zřízení vyšla německé straně v mnoha ohledech vstříc. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 105–113; Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 365.

V roce 1913 získalo České království na převodech 9 220 546 K, které stát postupně převáděl. Do 5. března bylo převedeno 5 700 000 K, v další části března 1 500 000 K a na duben zbývaly již pouze dva miliony. Zemská kasa hradila úroky z nezaložených dluhů a anuity ze založených. Jednalo se o platy zemských úředníků, náklady na nemocnice, příspěvky na soukromé školy atd. Samotná suma, která byla potřebná k placení úroků a umořování dluhů, byla v roce 1913 ve výši 13 356 000 K (částka se odváděla zemské bance).

Většina peněz ze státních převodů byla spotřebována do konce dubna a na květen 1913 zbylo pouze 400 000 K. Potřeba na květen však byla ve výši 1 435 000 K a v červnu bylo třeba peněz ještě více. Jednalo se o 7 069 000 K, přičemž 5 800 000 K představovala pohledávka zemské banky. Celkově byly vyhlídky finančního hospodaření Českého království v roce 1913 více než černé. Nekryté potřeby země, které měla hradit zemská kasa, představovaly 23 890 000 K. Předpokládalo se, že vzrostou kontokorentní dluhy – až o 7 000 000 K – a země nebude schopna platit příspěvky na četnictvo, armádu atd.⁸⁴

Možnosti, jak obstarat finanční prostředky, byly ještě omezenější než dříve. Zemský výbor stále kalkuloval s malým finančním plánem, který předpokládal zvýšení říšské kořaleční dávky a osobní daně z příjmu, a tím i větší objem finančních částek převáděných na zemskou kasu. Na rozdíl od jiných dávek nebo přírážek nebylo vybírání v kompetenci zemského zákonodárství, a proto bylo imunní proti německému zablokování zemského sněmu. Na druhé straně i říšská rada, která byla v této otázce kompetentní, byla proslulá všelijakými komplikacemi. Problematika se projednávala již v prvním pololetí, ale jednání postupovala jen velmi pomalu. Dalo se očekávat, že říšská rada malý finanční plán nestihne projednat, vše se odsune na její podzimní a zimní zasedání a do té doby se bude muset čekat. I kdyby byl malý finanční plán schválen, znamenalo by to, že v roce 1913 by byly nové finanční prostředky k dispozici až k určitému datu a pouze v určitém poměru k sumě, kterou by vyneslo zvýšení daní za celý rok. V celoročním horizontu se počítalo, že malý finanční plán vynesle navíc 8 637 684 K, a když vstoupí v platnost k 1. září 1913, pak 2 700 000 K.⁸⁵

Podobným způsobem počítal zemský výbor se zvýšením zemských přírážek. I v případě zemských přírážek šlo o to, kdy by se začaly vybírat, přičemž kdyby byly zvýšeny od začátku, vynesly by 8 000 000 K. Ještě složitější by byla situace okolo zemské dávky z piva. I kdyby

⁸⁴ Situace vyplývá ze správ zemského výboru, které informovaly vládu o složité situaci. Další vypracoval místodržitel. NAAR, RMV, karton 1978; NAAR, ZV 1874–1928, karton 2057.

⁸⁵ Tamtéž, zpráva místodržitele z 18. 3. 1913.

byla úspěšně zavedena, její výnos by byl z počátku malý,⁸⁶ což vzhledem k situaci, která se zhoršovala každým měsícem, nebylo ideální. Oba dva případy však byly v kompetenci zemského zákonodárství a se zemským sněmem se nedalo počítat. Opět záleželo na vstřícnosti vlády, která však svůj jednoznačný postoj projevila již dříve. Jen během roku 1912 zemský výbor dvakrát požádal o zvýšení zemských přírážek na 65 %, avšak vláda ho dvakrát odmítla. Dne 21. prosince 1912 to zkusil zemský výbor znovu. Usnesl se na zvýšení přírážek od 1. ledna 1913, ale vláda opět odmítla usnesení předložit císaři.⁸⁷

Problematicke zemských financí byla věnována porada zástupců české a německé občanské politiky a aristokratů, která se konala 11. dubna. Pro německou politiku byl problém, že i Němci trpěli vlastní obstrukční taktikou. V první řadě museli čelit kritice německých učitelů, kteří žili podobně jako jejich čeští kolegové ve velice špatné situaci. Z toho vycházel plán Dr. Urbana, finančního referenta a přisedícího zemského výboru, který předpokládal vyřešení otázky učitelských platů zavedením zemské dávky z piva. Byl by svolán zemský sněm, který by v případě, že by německé strany upustily od obstrukční taktiky, schválil znovuzavedení pивní dávky od 1. června. Všechny ostatní strany však jeho návrh odmítly, přičemž samotná česká politika počítala s úplnou úpravou problémů veřejných financí Českého království.⁸⁸

V roce 1913 bylo více než kdy jindy zřejmé, že bude třeba obstarat další půjčky, které by odstranily deficit v zemském rozpočtu. Po neúspěšné schůzi zasedal zemský výbor a pověřil finančního referenta, aby dojednal další půjčku. Dr. Urban se na ničem takovém nechtěl podílet a složil funkci finančního referenta. Na jeho místo nastoupil mladočeský náhradní přisedící zemského výboru JUDr. Ladislav Pinkas.⁸⁹ Pinkas se pokoušel dojednávat půjčky s různými peněžními ústavy, přičemž kontaktoval i zahraničí.⁹⁰ Důležitý moment představovalo ovšem stanovisko vlády, které nebylo trvalé a postupně se vyvíjelo. Ještě v první čtvrtině roku mělo být celkem příznivé, přičemž se jednalo se především o to, kdo

⁸⁶ Slabé by byly především první dva měsíce. V prvním měsíci by byl výnos 100 000 K, ve druhém 500 000 K a až ve třetím 1 200 000 K. Úvaha se nezabývala problémy s nedoplatky.

⁸⁷ Zpráva místodržitele na ministerstvo vnitra z 27. prosince 1912. Místodržitel zdůrazňoval, že finanční situace je velice špatná, ale podotkl, že chápe, že vláda je vázaná politickými ohledy. NAAR, RMV, karton 1978.

⁸⁸ Jednalo se o to, že německá strana by se zbavila okamžitých důsledků obstrukce, kterou by však mohla zachovat. Zástupce české politiky překvapil fakt, že proti Urbanovu plánu se postavil i zástupce ústavověrného velkostatku hrabě Nostitz. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 170.

⁸⁹ Také poslanec Zemského sněmu Království českého za Národní stranu svobodomyšlnou.

⁹⁰ Kazbunda zmiňuje kontakty s francouzským bankovním světem. Okolo zemského výboru se však pohybovaly různé osoby, které nabízely zprostředkování. Na finančního referenta se obrátil například jistý Otto Knorre z Berlína, který se prý v tisku dozvěděl o finančních problémech Českého království a nabízel, že je schopen zprostředkovat potřebné půjčky. Záhy se objevily další podobné nabídky. Kontakt s anglickými a francouzskými bankovními institucemi nabízel jistý Emanuel Zvěřina nebo Julius Bettelheid z Vídně a další. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 182; NAAR, ZV 1874–1928, karton 2137.

převezme záruky za případné zahraniční půjčky korunní země, ale pak se začalo měnit ve zcela nevstřícný postoj.⁹¹ Přes všechny peripetie se však nakonec podařilo určité finanční prostředky získat, ale úvěr tentokrát neposkytovala zemská banka, nýbrž Městská spořitelna v Praze. Finanční referent počítal, že se takto podaří obstarat částku, která by přesáhla 10 milionu K a umožnila by Českému království vydržet až do 1. října 1913, kdy už se zase objevila na obzoru jednání říšské rady a s nimi i možnost přijetí malého finančního plánu. Nakonec dosáhla výše půjčky pouze 8 000 000 K, což znamenalo, že schodek v zemském rozpočtu nebyl v žádném případě zcela odstraněn a stále byly problematické platby, za které odpovídala zemská kasa. Nové finanční prostředky totiž pokrývaly pouze platby do počátku srpna. Nevstřícný přístup vlády k daňové politice zemského výboru byl již zmíněn a i v roce 1913 byl konstantní. Premiér hrabě Stürgkh *otevřeně přiznal*, že nejde ani tak o problematiku kompetencí, a tím zemského zřízení, jako spíš o obavu z německé obstrukce. Postupně ovšem vláda zaujala v případě pokusů zemského výboru o další půjčky vyloženě nepřátelské stanovisko a i tisk již spekuloval, zda vláda neměla nějaké postraní úmysly, když zavřela dveře větší půjčce zemskému výboru ze strany Městské spořitelny v Praze.⁹²

První pololetí roku 1913 tak stavělo zemský výbor před staronové problémy, kterým byl ovšem schopen čelit již jen minimálně. Výdaje, které každý rok mírně vzrůstaly, již tradičně převyšovaly příjmy, a to zhruba o 30 %. Vláda také již tradičně odmítala přistoupit na právní výklad zemského výboru ohledně obstarávání finančních prostředků a nevstřícná byla i s ohledem na zemské půjčky. Kromě toho se protahovala i jednání říšské rady, což odsouvalo do ztracena poslední naději zemského výboru. Zemský výbor musel spoléhat na blahovůli vlády alespoň s ohledem na kontokorent, ale bylo zřejmé, že již neproplatí různé položky

---

⁹¹ Podle K. Kučery ještě počátkem roku doporučoval místodržitel svým nadřízeným respektovat úvěrovou politiku zemského výboru a zástupci státních orgánů o tom jednali se zemským výborem. Když se však přístup vlády změnil, odrazovala zemský výbor možností použití následujících prostředků: Státní inspektoři v jednotlivých bankách budou klást odpor vůči záměrům zemského výboru. Konkrétně měli varovat jednotlivé peněžní ústavy, aby poskytnutím půjčky nebyl zatížen kmenový majetek banky, a měli zpochybňovat pravomoc zemského výboru uzavírat půjčky. Karel Kučera, K pozadí příprav anenských patentů, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, s. 222, 223.

⁹² Z tohoto úhlu pohledu byla ovšem zajímavá aktivita premiéra z počátku dubna, kterou připomíná opět Kazbunda. Hrabě Stürgkh tehdy prezentoval přesvědčení, že německá strana se obstrukcí již vyčerpala, a získal dojem, že by bylo přece jenom možné zemské přirážky pochybným způsobem, který nabízel zemský výbor, zvyšovat. Jeden z šéfů německé politiky Karel Urban ho ovšem velmi rychle vyvedl z omylu a pohrozil další německou obstrukcí, tentokrát v poslanecké sněmovně říšské rady. Změnu politiky vlády k zájmu zemského výboru o nové úvěry zmiňuje K. Kučera, který rovněž poukazuje na intervenci německé politiky u premiéra. Tato intervence měla zdůrazňovat absolutní nepřijatelnost zájmu vlády podpořit zemský výbor ve věci půjček a znovu hrozila obstrukcí. Karel Kazbunda, Otázka česko-německá, Praha 1995, s. 172–173; Karel Kučera, tamtéž, s. 222, 223.

rozpočtu nebo některé splátky. Veliký problém představovala i problematika učitelských platů, jejíž řešení bylo již zcela v nedohlednu.

V souvislosti s destrukcí zemského sněmu obstrukční taktikou se naskytá otázka, zda přisedící zemského výboru (nebo česká politika jako taková), vyčerpali všechny možnosti, jak obstrukci odrazit. V kompetenci zemského výboru bylo totiž schvalování výše okresních a obecních dávek nebo přírážek a zemský výbor je nemusel německým samosprávným obcím schvalovat, přičemž je třeba zdůraznit, že úvěrová politika představovala každodennost tehdejší samosprávy.⁹³

---

⁹³ Možnost zmiňoval deník Čas, který byl tiskovým orgánem České strany pokrokové v době, kdy již byly dny zemského výboru sečteny. Rada měla také svůj háček, protože do samosprávy mohly v tomto případě zasahovat i státní orgány. Čas, 22. červenec 1913, č. 199, s. 2.

III. Zřízení zemské správní komise

V druhém kvartálu roku 1913 byla hospodářská situace Českého království katastrofální. Země vyčerpala veškeré finanční rezervy a stály před ní platby, které nebylo možné odkládat – viz výše. Celá pohroma byla důsledkem zdoluhavých jednání obou zemských národů, která měla zajistit určitou národnostní dohodu. Hospodářská situace se ovšem vyvíjela a špěla směrem k bankrotu korunní země. Na pořad dne se dostával moment, jak se bude problematická situace Českého království řešit, přičemž bylo možné spočítat, kdy finanční prostředky dojdou a kdy nebudou uhrazeny první důležité splátky. Významným hráčem se stávala c. k. vláda, která ať už byly její zájmy jakékoliv, svými předchozími kroky odmítla některé představy odstranění německé obstrukce a v případě půjček zacházela ještě dál.

Nevstřícným přístupem ke snaze zemského výboru nalézt východisko ze špatné hospodářské situace nemohla vláda problémy Českého království vyřešit. Byla si vědoma síly a vlivu zástupců německé občanské politiky z Čech v rámci celé říše, ale nemohla ignorovat ani druhý národní tábor a koneckonců i dávat v šanc dobré jméno celého státu. V tomto rámci se začal na jaře 1913 modelovat složitý a riskantní plán vyřešit kritickou hospodářskou situaci zásahem do ústavního systému Předlitavska, který počítal s destrukcí obou nejvyšších zemských orgánů a jejich nahrazením výjimečným úřadem s příslušnými pravomocemi a finančními prostředky. Tyto zásahy by byly provedeny formou císařského legislativního opatření, které by výjimečně nerespektovalo právní systém. Orgán, jenž měl nahradit zemský sněm, respektive zemský výbor, se nazýval zemskou správní komisí. Mimořádnou roli přitom hrál vztah vlády k oběma národním táborům. Vláda je chtěla pro svůj projekt získat, takže by nebyla vystavena takovému odporu, respektive alespoň nějaká součinnost s občanskou politikou by její kroky legitimizovala. Vláda se pokusila realizovat své plány již na přelomu června a července 1913, ale v této chvíli neuspěla a zřízení zemské správní komise se stalo realitou až koncem července. Přestože záměr byl v obou případech stejný, realizace zemské správní komise z července byla zcela odlišná od představy vlády, se kterou chtěla zavést komisi na konci června. Mezi hlavními zastánci zavedení zemské správní komise figurují především jména předsedy vlády hraběte Stürgkha, ministra vnitra barona Heinolda a nakonec místodržitele Českého království knížete Františka Thuna.⁹⁴

---

⁹⁴ To ovšem nebyli zdaleka všichni a s mimoústavním zásahem počítali i občanští politici.

III. 1. Teorie práva z nouze a první pokus o zřízení zemské správní komise

Cesta státních orgánů k mimořádným opatřením nebyla bezpochyby jednoduchá. To může naznačovat postupný vývoj situace okolo půjček, ale i projednávání malého finančního plánu – v případě kladného vyřízení těchto záležitostí by nebyl hospodářský krach zdaleka tak rychlý. Naopak v případě půjčky u Městské spořitelny v Praze zmíněné skutečnosti naznačují, že vláda již chtěla jednat vlastním způsobem.⁹⁵ S tím souvisí i autorství vládního projektu, přičemž se opakovaně zmiňuje role místodržitele, který již v únoru zmiňoval možnost mimoústavního řešení a konstatoval i zájem některých elementů zemské politiky.⁹⁶

Zřejmě již v reakci na Thunovo stanovisko se začala vláda zabývat tím, jakým způsobem by bylo možné zmiňovaná opatření uskutečnit, byť třeba zatím pouze jen jako možnost použitelnou v případě, kdy vše ostatní selže, čímž se otvírala mimořádně důležitá problematika legitimacy těchto případných opatření. V případě jakéhokoliv zvláštního řešení situace v Českém království by postupovaly státní orgány způsobem, který nerespektoval ústavní systém, především *Zemské zřízení pro Království české*. V takové situaci se vláda touto skutečností nehodlala tajit, mocenský zákrok měl být vyřízen aktem panovnické moci odůvodněné takzvaným *právem z nouze*. Tato koncepce byla poplatná monarchistickému pojetí státní moci, které chápalo panovníka jako primární zdroj veškerého práva – panovník byl nejen autorem ústavního pořádku, ale i jeho garantem. V případě problematiky Českého království zdůrazňovala vláda následující kauzalitu. Jestliže ústavní orgány zcela selhávají a ústava nezná nápravu labilní situace, vzniká nouzový stav a v takové situaci přechází moc, která jinak náleží ústavním orgánům, zpět na panovníka. Panovník je v podstatě ve stejné situaci jako v době, kdy ještě žádná ústava nebyla, a je oprávněn sáhnout ke vhodným opatřením. V rámci tohoto stanoviska zástupců státní moci je důležité, že se svými

⁹⁵ K. Kazbunda přitom zdůrazňuje dlouhodobé přípravy vlády a její odhodlanost k zásahu. K. Kučera naopak zdůrazňuje, že vývoj se začal zrychlovat až koncem července.

⁹⁶ Jak K. Kučera, tak K. Kazbunda zmiňují dopis místodržitele Thuna premiérovi, který je uložen ve fondu místodržitelství (NAAR, PM, 1911–1913, karta 5940) z 21. února 1913. Místodržitel se v něm odvolával na osobní kontakt s Karlem Kramářem, který zdůrazňoval nedůvěru v další postup národnostních jednání a navrhoval postupovat cestou mimořádných opatření s tím, že by se přistoupilo k provedení již – alespoň nezávazně – dojednané národnostní problematiky. Kramář přitom poukazyval na Obnovené zřízení zemské, které mělo panovníkovi dávat takovou pravomoc („rozmnžovat a měnit zákony“). Kramářova jednání s státními orgány uvádí také Z. Tobolka. Zde je třeba podotknout, že Karel Kramář není jediný, kdo je zmiňován v souvislosti s těmito úvahami. V další řadě se zmiňuje i německý radikální politik Rafael Pacher. Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 367; Karel Kučera, *K pozadí příprav anenských patentů*, in: *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*, Praha 1975, s. 219; Zdeněk Tobolka, *Politické dějiny Československého národa od roku 1848 až do dnešní doby III/2*, Praha 1936, s. 581.

představami nebyli zdaleka osamoceni.⁹⁷ Záměry vlády, které kolidovaly s ústavním pořádkem, nemusely vypadat tak děsivě tím spíše, že postavení panovníka v rakouském politickém systému bylo výjimečné a o právu z nouze v rámci selhání ústavních orgánů se tak dalo diskutovat.

Jakmile se začínala možnost příslušného postupu vlády v Českém království aktualizovat (tj. obecně stále přetrvávající odpor německé strany k potřebám korunní země gradující nevstřícným stanoviskem ve věci půjček na jedné a selhání poslanecké sněmovny v případě malého plánu na druhé straně), bylo třeba obecnou teorii precizovat, přičemž některé momenty zůstaly aktuální, i když vláda nakonec realizovala až svůj druhý pokus. Obecně se stavělo na tom, že panovník je oprávněn v určitý moment, který je podmíněn selháním ústavních orgánů (nedodržování ústavy ústavními orgány), provádět taková opatření, která jinak nejsou v jeho pravomoci, a vládě šlo o to zdůvodnit, že v Českém království právě takový stav nastává. Konstatovala se neschopnost obou nejvyšších zemských orgánů plnit jejich povinnosti a poukazovalo se na zoufalý stav zemského hospodářství. Vláda zdůrazňovala, že zemský sněm je nefunkční již dlouho a že kdyby byl svolán, k ničemu by to nevedlo, protože němečtí poslanci by znemožnili jakákoliv jednání, jež by mohla odstranit hospodářskou nebo případně politickou krizi. V případě zemského výboru bylo zřejmé, že nijak indisponovaný není, ale vláda konstatovala, že zase nemá příslušné pravomoci, aby mohl učinit takové kroky, které by zamezily nebezpečí finančního zhroucení Českého království. Důležitou roli měla hrát i aktivní spolupráce alespoň části zemské politiky, poněvadž pak se dalo poukazovat na to, že i zemští politici chápou bezvýchodnost situace.⁹⁸

K prvnímu pokusu vyřešit stávající poměry chtěla vláda přistoupit počátkem června. V rámci jejího záměru je třeba znovu upozornit především na nevstřícné stanovisko německé strany ve vztahu k půjčkám z dubna, obecně na již zřejmé selhání projednávání malého finančního plánu v poslanecké sněmovně na jedné straně a na avízovaný zájem některých občanských politiků, o velkostatku nemluvě, na druhé straně.

---

⁹⁷ Pacher a Kramář byli již zmíněni. S právem z nouze byly přitom zkušenosti i v anglosaském prostředí.

⁹⁸ V roce 1913 našla tematika nouzového stavu, který opravňuje panovníka k mimoústavní činnosti, řadu stoupenců a odpůrců a podrobněji bude zmíněna později. Zde stačí říci, že oprávněnost zásahu zdůvodňoval především místopředseda Království českého kníže František Thun a již v době, která byla vymezená oběma pokusy vlády, se počaly objevovat četné právnické úvahy, které zdůvodňovaly oprávněnost panovníka postupovat ve výjimečných případech bez ohledu na ústavu, přičemž se vyslovovaly buď pro, nebo proti. K odborné diskusi přispěl i český politik Bohumil Baxa. Bohumil Baxa, K suspenzi zemské ústavy Království českého, in: Pokroková revue, 1, 1913, s. 1–9.

Vláda předpokládala následující kroky: V první řadě měly být odstraněny stávající zemské orgány, zemský sněm a zemský výbor. Důležitá byla otázka zemského výboru, přičemž vláda předpokládala, že jeho přisedící sami rezignují a tím jí situaci výrazně ulehčí. Formálním důvodem k tomu mohla být přítom insolvence země, a tedy z důvodu odpovědnosti vyplývající rezignace. Ve skutečnosti byly ovšem patrně vedeny tajné rozhovory zástupců státní moci a občanské politiky. Vzhledem k indispozici zemského sněmu a absenci zemského výboru by tak nastal zvláštní stav, kdy by země byla v podstatě neřízená, a v tu chvíli měli vstoupit na jeviště reprezentanti státní moci, kteří iniciují v zájmu pořádku v Českém království opatření, která se sice vymykají ústavnímu řádu, ale pomohou postižené zemi. V momentě, jakmile by zemský výbor rezignoval, panovník měl svým nařízením rozpustit zemský sněm a současně by pověřil vládu, aby ve vhodném termínu vypsala volby. Ty by ovšem z politických důvodů nevypsala a dalším panovníkovým nařízením, tentokrát takzvaným patentem, by se jmenoval nový orgán, zemská správní komise, která by dále vedla zemské záležitosti. Měla být odpovědná panovníkovi a měla mít kompetence zemského výboru. Spolupráce státních orgánů a zemské politiky neměla skončit rezignací přisedících zemského výboru, ale měla následovat jejich účastí v zemské správní komisi. Stejným způsobem by se zvyšovaly přírážky a zaváděla zemská dávka z piva.⁹⁹

Vláda tedy připravovala několik zásahů panovníka do zemských záležitostí, kde rozpuštění zemského sněmu bylo v souladu se zemským zřízením, ale další předpokládané kroky – tj. nahrazení zemského výboru novou institucí a hospodářská opatření – již nikoli. Nejdůležitější moment ovšem představoval úmysl vytvořit nový orgán, který by nahradil zemský výbor, zemskou správní komisi. Ta měla i přes svůj jednoznačně *mimoústavní* charakter zachovávat některé rysy, které ji měly spojovat s dosavadními poměry. V jejím čele měl stát zemský maršálek a počítalo se s tím, že jejími členy se stanou dosavadní přisedící zemského výboru. To však bylo vše a komise měla být odpovědná panovníkovi, nikoli zemskému sněmu, a finanční referent by byl státní úředník. Kromě finančního referenta měla mít sedm členů, tři

---

⁹⁹ Problematice se věnuje Karel Kazbunda, který zdůrazňuje klíčovou roli místodržitele. Kníže Thun vložil velké množství energie do předchozích jednání o vyrovnání. Přitom hájil některé zásady, které odpovídaly českému stanovisku. Jako český aristokrat hájil nedělitelnost Českého království. Počátkem roku 1913 musel čelit velké kritice ze strany německých občanských stran. V roce 1913 získal dojem, že další jednání nepovedou k úspěchu, a podle Kazbundy se začal klonit k oktroji – tj. úpravě poměrů mimoústavním opatřením. Projekt komise byl prý Thunovým nápadem. Kazbunda uvádí dopis místodržitele premiérovi, který dokládá minimálně vysokou zainteresovanost místodržitele. Thun v něm žádá, aby směl uklidnit české přisedící, a chtěl jim sdělit, že vláda počítá s projektem nového orgánu odpovědného císaři, s kompetencemi zemského výboru. Přisedící zemského výboru by v něm mohli zasedat, v čele by mohl zůstat i zemský maršálek. Státní úředník měl v první řadě zaujmout místo finančního referenta. Pokud nešlo pouze o taktický manévř, který by přiměl české přisedící k rezignaci, jednalo se o poměrně vstřícný postoj vůči české politice.

Němce a čtyři Čechy, přičemž finanční referent, státní zaměstnanec, měl být také českého původu. Komise se měla usnášet kolegiálně a důležité by bylo postavení zemského maršálka, který měl mít dva hlasy a v některých případech právo veta.¹⁰⁰ V rámci finančních opatření se počítalo s projektem, který vypracovala permanentní Finanční komise Zemského sněmu Království českého.¹⁰¹

Důležitým předpokladem úspěšného zavedení zemské správní komise, a všech zásahů do ústavy vůbec, byla rezignace přisedících zemského výboru a jejich náhradníků, která měla zdůraznit skutečně bezvýchodnou situaci korunní země. Jak již bylo řečeno, situace zemského výboru také zdaleka neodpovídala obvyklým poměrům. Od roku 1911 se jeho složení již neměnilo, s výjimkou rezignace německého náhradníka Urbana. Ten rezignoval na místo finančního referenta, a tedy na správu VIII. oddělení zemského výboru, kterou již stejně prováděl jako náhradník. Zemský výbor však neopustil a zemský maršálek jmenoval finančním referentem dalšího náhradníka JUDr. Ladislava Pinkase.

V otázce rezignace přisedících a maršálka se vláda brzy dočkala zklamání a poté se začal bortit i plán, který předpokládal osazení zemské správní komise významnými členy obou národních táborů a aristokracie. Zde je třeba zdůraznit, že jednání premiéra s některými představiteli obou národních celků měla spíše charakter sondáží a každá zúčastněná strana měla poněkud jiné představy. Největší problémy přitom působilo složení budoucí komise, ve které měli zasednout aktivní národní politici. V další řadě se však ukazovalo, že aktivní role se nechtěly vzdát ani politické síly, které jinak neměly zastoupení mezi přisedícími zemského výboru nebo nebyly přímo angažovány v rámci zemské politiky. Jejich agitace probíhala hlavně prostřednictvím tisku nebo různých schůzí a shromáždění. Nakonec se ke kritice vládní politiky připojovala i ta seskupení, od kterých očekával premiér zejména vzhledem k přípravným jednáním s jejich zástupci spolupráci.

Na české straně zaujali velice radikální postoj především národní socialisté, Česká strana pokroková a Strana státoprávně pokroková. Varovalo se před jakýmkoliv zásahem do zemského zřízení a krize v Českém království se měla řešit svoláním zemského sněmu. Přisedící byli z jejich strany nabádáni, aby neskládali své mandáty a vytrvali ve svých funkcích. Kromě tisku výrazně zasahovali do hry i samotní politici těchto stran, kteří vše dirigovali a na veřejnosti vzbuzovali vůči vládě nepřátelské emoce, a to nejen prostřednictvím

---

¹⁰⁰ Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 197–201.

¹⁰¹ Jednalo se v první řadě o zavedení zemské dávky z piva a zvýšení přírážek.

novinových článků, ale i lidových schůzí.¹⁰² Dne 30. června navštívili místodržitele, kterému přednesli svou vizi řešení situace pomocí svolání zemského sněmu a opět varovali před zásahy do zemského zřízení.¹⁰³ Tehdejší politické poměry charakterizovalo i to, že podobně „radikální postoj“ zastávala i v podstatě v některých ohledech nejsilnější česká politická strana, kterou byli agráři. Jejich stanovisko bylo důležité i proto, že strana měla zastoupení na zemském výboru.

Z českých politických stran byli mezi přisedícími zemského výboru nejsilněji zastoupeni mladočeši a bylo příznačné, že postoj této strany k projektu vlády byl nejsložitější. Důležitou roli hrál zejména JUDr. Karel Kramář, který se pokoušel s vládou dohodnout na projektu jejího zásahu do nešťastných poměrů v Českém království a počítal s mimoústavním řešením, přičemž s jeho aktivitami byly obeznámeny i některé další stranické špičky. Někteří mladočeští přisedící se přitom netajili záměrem rezignovat na svá místa v zemském výboru, což by výrazně napomohlo zájmům vlády.¹⁰⁴ Již tato situace vyvolávala kritiku ze strany ostatních českých stran a brzy byla zjevná nejednotnost uvnitř samotné Národní strany svobodomyslné. Počaly se aktivovat síly, které se ztotožňovaly v otázce zemské správní komise s názorem radikálních stran a jejich vliv se zvětšoval, jakmile bylo zřejmé, že s vládou nebudou spolupracovat ani agráři. Tento názor byl patrný jak v ústředí strany, tak v regionálních organizacích. Otázka rezignace přisedících, o možnosti přijmout místa v zemské správní komisi ani nemluvě, se stala nakonec záležitostí celé strany a byla tak důležitá, že mladočeští přisedící se neopovážovali jednat na vlastní pěst. Rozhodnutí o směru mladočeské politiky – tj. otázka rezignace přisedících – nakonec připadlo mladočeským zemským poslancům a ti rozhodli jednoznačně proti Kramářově linii.¹⁰⁵ Tím byla z české strany učiněna vládním záměrům přítrž.

¹⁰² V případě tisku hrála roli hlavně nejasnost celé situace a jednotlivé články připomínaly především spekulace. Již koncem června se objevovaly zprávy, které informovaly o záměru sestavit komisi z aktivních národních politiků. Podle některých zpráv se měla komise skládat ze tří německých a čtyř českých národních politiků a jednoho státního úředníka, který měl vystupovat v roli finančního experta. O jeho národnosti však vládly pochybnosti, které budily obavy. Čas, 27. červenec 1913, č. 174, s. 1; Čas, 29. červen 1913, č. 176, s. 1.

¹⁰³ Dne 17. června se usnesl výkonný výbor České strany pokrokové na prohlášení, které odmítalo jakékoliv zásahy vlády do zemského zřízení. Ve stejný den tak učinila také Strana státoprávně pokroková. Návštěvy u místodržitele se zúčastnili K. S. Sokol, Ant. Kalina, Dr. Hajn, Dr. Novotný, Dr. Choc, T. G. Masaryk a Dr. Bouček. Mimo jiné naléhali na knížete Thuna ve věci svolání sněmu tak dlouho, až jim zdůraznil, že jakožto zkušení politici jistě ani oni sami nevěří, že by svolání zemského sněmu mělo úspěch. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1994, s. 194.

¹⁰⁴ I tyto jednotlivci museli čelit ostré kritice zástupců radikálnějších politických sil

¹⁰⁵ Z hlediska dvojí mladočeské politiky – Kramářovy a oficiální – byl důležitý projev mladočeského politika Fiedlera z 27. června, který se v době krize neztotožňoval se svým stranickým vůdcem. Ten popřel jakékoliv kontakty vedení strany s vládou, která by probíhala tajně, ale v té době ještě zdůraznil aktuálnost případné rezignace přisedících. „*Nenajde-li zemský výbor z těchto svízelných poměrů východisko, nezbývá necht' lámali*

V případě německé politiky platilo v mnoha ohledech totéž co v případě Čechů. Jen málokterí z politiků měli celkový přehled o tom, co vláda chystá. Pod dojmem prvních zpráv z konce června se začala německá politika rychle aktivovat. Objevily se dohady, že vláda by mohla chystat opatření, která by zničila význam německé obstrukce jako prostředku nátlaku na českou národní politiku. Důležité bylo, že premiér Stürgkh očekával hladké přijetí svého projektu ze strany německé občanské politiky. Hrabě Stürgkh byl v kontaktu s německými přísedícími u zemského výboru, kteří byli členy Německé pokrokové strany, a na základě úspěšných jednání předpokládal, že nejen složí své funkce, ale přijmou i posty v zemské správní komisi. Optimistické byly i postoje radikální strany, která již dříve naléhala na přísedící, aby rezignovali.

V německém táboře se situace okolo postoje k vládnímu projektu vyhrotila stejně jako v českém případě na počátku července a premiér jí byl velice nemile překvapen. Na německé straně se vývoje účastnili jak nejvýznamnější němečtí zemští politici, tak politické síly z regionů. V momentě, kdy jen málokdo věděl, co se vlastně přesně chystá, začal být projekt zemské správní komise chápán jako ústupek vlády vůči Čechům. Problém měl dvě důležité roviny: 1/ Na základě kusých zpráv se zdálo, že komise svým složením a pravomocemi bude připomínat zemský výbor s českou většinou. 2/ Je reálné nebezpečí, že toto těleso dostane k dispozici finanční prostředky, které Němci tak obtížně odpírali Českému království prostřednictvím obstrukce na zemském sněmu a nátlakem na vládu. Jinými slovy se objevil termín, že zemská správní komise bude pouze „převlečeným“ výborem. Tento postoj, zcela proti očekávání premiéra hraběte Stürgkha, byl zřejmý na jednání Německé pokrokové strany 1. července, přičemž se prosadila snaha situaci vládě co možná nejvíce ztížit – tj. přísedící

---

bychom si sebevíce hlavu, než východisko neústavní, resignace přísedících, císařské patenty a komise.“ Posléze však Fiedler přitvrdil a nezůstal sám. Spolupráci s vládou mnohdy odmítal i mladočeský regionální tisk, který jedním dechem dodával, že jejich strana s vládou jistě nikdy nejednala. Charakteristický byl nátlak, kterému museli mladočeši čelit. V tisku se objevovaly články, které hanily dva hlavní protagonisty spolupráce s vládou JUDr. Kramáře a JUDr. Pinkase. Články v českém radikálním tisku byly opatřeny tučně tištěnými nadpisy jako např. „*Thun – Kramářův plán*“ atd. Příznačná byla návštěva radikálních politiků u přísedících zemského výboru, která proběhla 3. července, tedy v době, kdy napětí dostupovalo vrcholu. Nejvíce dotazů musel zodpovídat finanční referent Pinkas, který se pouze hájil tím, že dokud byla možnost, obstarával finanční prostředky pro České království, kde se dalo, ale že nyní je to již nemožné. Současně zdůraznil, že přestože on sám již nevidí důvod setrvávat v zemském výboru, uznává, že o situaci rozhodne celá strana. Sám se dotazoval radikálních politiků, jak by oni zabránili finančnímu krachu země, ale dozvěděl se pouze to, že by se nejednalo o krach Českého království, ale „*vídeňského centralismu*“. Jednání zemských poslanců Národní strany svobodomyšlné, z jejichž středu pocházela většina přísedících zemského výboru, proběhlo 4. července a bylo tečkou za dosavadní politikou Karla Kramáře. On a jeho stoupenci byli podle většiny zpráv přehlasováni v jednoznačném poměru 8 : 25. Za zmínku stojí jména poslanců věrných Kramářovi. Jednalo se o JUDr. Aloise Rašína, JUDr. Pinkase, Mašalku a Tobolku. Pro Kramáře představoval tento výsledek pohromu a okamžitě složil své předsednictví v akčním výboru strany. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 212; Čas, 3. červenec 1913, č. 180, s. 1; Čas, 5. červenec 1913, č. 182, s. 3.

nebudou rezignovat a nikdo nepřijme místa v novém orgánu. Situace se vyhrotila ještě více druhý den při jednání představenstev všech německých stran zastoupených na zemském sněmu. I tam převážil radikální postoj a výsledkem bylo usnesení všech čtyř stran, které zapovídalo německé politice spolupráci s vládou v otázce úpravy poměrů v Čechách.¹⁰⁶

Nakonec je třeba zmínit roli velkostatkářského živlu, který byl v dané chvíli v rámci zemského výboru reprezentován v první řadě zemským maršálkem a pak dalšími členy, kteří se hlásili ke konzervativnímu směru tohoto tábora a spolupracovali s českými národními politiky. V otázce rezignace byli připraveni ke spolupráci s vládou, ale nakonec se přizpůsobili vývoji uvnitř českého národního tábora. Vláda, která počítala se spoluprací zemských politiků, tváří v tvář jejich odporu prozatím od svého záměru upustila.

Z hlediska dalšího vývoje je důležitá i situace v rámci občanské politiky, poté co vláda neuspěla se svým prvním plánem. Jde především o to, jaký další vývoj předpokládaly jednotlivé politické síly, jak vysvětlovaly své postoje během krize a co chtěly dělat dál. Zcela nepatrný význam měly spekulace, že nevyhnutelným důsledkem premiérova neúspěchu bude rezignace, které brzy zapadly. Důležitější byly názory, které byly patrné u české i německé politiky. Na české straně hrála stále zvláštní roli mladočeská strana nebo spíše někteří její vlivní představitelé, kteří se nepřestávali kriticky vyjadřovat jak o roli českých radikálů, tak nepřímě i vlastní strany. V Národních listech se již 4. července začaly objevovat články, které odpovídaly na všechny zmíněné otázky a nesly se v následujícím duchu: 1/ Stanovisko českých radikálů je zcela chybné, protože zmařilo projekt, který mohl obelhat německou opozici na zemském sněmu tím, že by se vytvořil orgán velice podobný zemskému výboru, který by byl s to uhájít české zájmy. 2/ Vláda se nezastaví, a až zemský výbor zbankrotuje,

---

¹⁰⁶ Možné komplikace naznačoval již článek Neue Freie Presse z 28. června 1913, který naznačoval ostrý postup německého tábora vůči vládě v případě, že by komise sledovala politiku zemského výboru. Dne 1. července jednal premiér s radikálním politikem Pacherem a i zde se přesvědčil, že jednání s Němci nebudou lehká. Hrabě Stürgkh chtěl přimět německého politika k účasti v komisi, ale nakonec došlo pouze k výměně názorů. Hlavní problém působila otázka státního úředníka v komisi. V té době v podstatě nikdo z národních politiků neměl přehled o jeho roli. Nebylo zřejmé, zda bude plnohodnotným členem, který bude moci hlasovat, nebo pouze finančním referentem, odpovědným ostatním členům komise. Další problém představovala jeho národnost. Rafael Pacher pochopitelně požadoval, aby se jednalo Němce, zatímco premiér pomýšlel na Čecha. Největším překvapením však 1. července zůstal výsledek jednání pokrokové strany. Proti projektu zemské správní komise se rozhodně postavil šéf strany Bachman a přísedící, kteří byli v úzkém kontaktu s premiérem a chtěli s ním spolupracovat, zůstali mimo hru. Podobný scénář měla i schůze představenstev stran 2. července. Velice radikálně vystoupil proslulý poslanec Wolf, který vládní projekt odmítal. Jeho projev byl velice ostrý zejména ve srovnání s jeho stranickým šéfem Pacherem, který ještě zřejmě váhal. Nakonec se většina přítomných nechala svést Wolfem a byla odhlasována již zmíněná rezoluce. Situace byla zajímavá tím, že se prosadila vůle několika ve vztahu ke komisi radikálně smýšlejících politiků, a názor lidí, kteří byli v úzkém kontaktu s premiérem, se nepodařilo prosadit. Vzhledem k chabé informovanosti se záporné stanovisko podařilo rychle prosadit mezi váhající většinou důležitých politiků. Významné bylo i angažmá regionálních politiků, kteří také zastávali radikálnější postoje, přičemž jim přizvukovala veřejnost. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 202–206.

nahradí ho čistě úřední komisí. Obě tyto teze byly doprovázeny dlouhým komentářem, který měl znovu dokázat chybný postoj radikálních stran.¹⁰⁷ Tyto strany zůstaly během července u kritiky mladočeských politiků. Ve vztahu k řešení politické nebo finanční krize stále opakovaly, aby vláda umožnila svolání zemského sněmu, na kterém by se mohla většina pokusit překonat obstrukci menšiny. Mimo takových plánů, o kterých bylo známo, že je nepodpoří vláda, se však objevil i další plán, který navrhoval postupovat proti německé obstrukci v mezích zákona a takovým způsobem, do kterého by vláda v případě své nelibosti mohla zasahovat jen nepřímo. Stálíci samozřejmě byly hojné výpady proti mladočechům. Kromě radikálních stran v roli útočníků a mladočechů v roli napadených stály trochu v pozadí další dvě významné strany, z nichž jednou byla paradoxně v některých ohledech nejsilnější česká parlamentní strana, sociální demokraté.¹⁰⁸

Situací se zabývala i německá strana, která komentovala vládní neúspěch, přičemž znovu naznačila své stanovisko a také prorokovala další postup vlády. Němci měli ve vztahu k záměrům vlády stále problémy s charakterem komise. Zdůrazňovali, že je pro ně přijatelné pouze takové těleso, kde bude parita českých a německých členů – tj. pořád se vraceli k frázi zemského výboru převlečeného za zemskou správní komisi – a zájem Čechů zpravidla formulovaný s ohledem na českou většinu na zemském sněmu odmítali s poukazem na

---

¹⁰⁷ Autorem kritických článků byl Karel Kramář (nazýval je „*In memoriam*“), který se nechtěl smířit s tím, že byl se svojí politikou ve straně zatlačen do defenzívy, respektive že celá strana couvla před postojem všech ostatních českých stran. Tvrdil, že každý realisticky uvažující politik by měl pochopit, že projekt, se kterým počítala vláda, nahrával Čechům. To, že komise měla být jmenována, stejně jako to, že Němci měli obdržet o jedno místo více, jim mělo osladit fakt, že jejich obstrukce bude odstraněna, zatímco v komisi podrží Češi i se dvěma hlasy maršálka většinu. Tím v podstatě naplňoval obavy některých německých politiků, kteří tvrdili, že komise bude pouze „*převlečeným zemským výborem*“ s českou většinou. Po vládě by prý ani nikdo nemohl chtít, aby dala zemskému výboru k dispozici finanční prostředky, a to z „*technických*“ a „*faktických důvodů*“. Technickými důvody se rozuměla ústava, která prý vládě takový prostor nedávala, a faktickými politické ohledy vlády na reálnou sílu obou táborů v poslanecké sněmovně říšské rady. Kramář používal ve vztahu k vládní intervenci do poměrů v Českém království i pozoruhodnou terminologii, kterou pak přijímali jeho stoupenci. Charakter komise, kterou se pokoušela vláda prosadit na počátku července, označoval jako mimoústavní. Kromě těchto Kramářových úvah zacházely Národní listy dál a prorokovaly další postup vlády – tj. plně úřední komisi –, přičemž kritizovaly české radikálnější strany, když konstatovaly, že taková komise je cílem Němců. Takový postup vlády by prý byl již protiústavní. Národní listy, 4. červenec 1913, č. 181, s. 2; Národní listy, 6. červenec 1913, č. 183, s. 1.

¹⁰⁸ Agrární strana se i v průběhu července přidržela stanoviska, které přijala na počátku měsíce – tj. odpor proti vládnímu projektu s komisí. Ani oni však neunikli kritice a největším terčem byl samozřejmě Alois Švehla, který se aktivně účastnil vyrovnávacích jednání. V případě Československé sociální demokracie byl problém v tom, že nebyla zastoupena na zemském sněmu (ačkoliv se v případě voleb do poslanecké sněmovny říšské rady jednalo o stranu s největší voličskou základnou). Proto neměla ani oficiální mandát účastnit se jednání o vyrovnání. Ve vztahu k vládnímu zásahu bylo pozoruhodné stanovisko některého z jejích šéfů, které velice potěšilo kritikou stíhané mladočechy. Podle něho byl projekt zemské správní komise neústavní, ale stejně tak by bylo neústavní, kdyby se panovníkovi předložilo usnesení zemského výboru o zvýšení přírážek, respektive zavedení zemské dávky z piva.

zvláštní statut komise. I na německé straně vládlo přesvědčení, že vláda svůj zásah pouze odkládá na vhodnější dobu, kterou byl moment úplné insolvence zemského výboru.¹⁰⁹

Ve vztahu k prvnímu pokusu vlády o zřízení zemské správní komise je třeba zmínit několik momentů. Důležité bylo, že vláda hodlala zřídit náhradu na zemský výbor ve spolupráci s politiky obou národních táborů a aristokracie. Bezpochyby předpokládala, že v případě realizace svého projektu bude muset čelit mnohem menší kritice. Za tím účelem byla vedena důvěrná jednání s některými důležitými osobnostmi všech tří táborů, čímž přichází na řadu další důležitý moment. Politici, jako byl na české straně Karel Kramář a patrně i někteří agrárníci a další (na německé straně Rafael Pacher), již nevěřili v možnost urovnání národnostních a hospodářských v dohledné době a byli raději ochotni tolerovat neústavní řešení.¹¹⁰ Další věc ovšem byla, že každá strana si přála od vlády něco jiného.

III. 2. Druhý pokus o zřízení Zemské správní komise pro Království české

Přestože v otázce své taktiky vzhledem k situaci v Českém království zaznamenala vláda neúspěch, bylo zřejmé, že doposud úřadující zemský výbor nebude schopen finanční problémy vyřešit. Ten během července opět zasedal a situaci se pokoušel řešit již stereotypním usnesením o zvýšení zemských přírážek k přímým státním daním a zavedením pивní dávky. Bylo příznačné, že vláda opět odmítla toto usnesení předložit panovníkovi. Během jednání zazněla i neradostná zpráva, že finanční prostředky budou spotřebovány počátkem srpna.¹¹¹ Zemský výbor neuspěl ani s pokusem získat nové půjčky, přičemž se po nich ohlížel i v zahraničí.¹¹² Spád událostí se zrychloval i díky velkostatkářům. Konzervativní velkostatek, který měl dva zástupce mezi přisedícími zemského výboru a navíc samozřejmě zemského maršálka, se totiž 12. července usnesl, že jeho přisedící rezignují na svá místa s ohledem na

---

¹⁰⁹ Stejně jako na české straně se jednalo o stanoviska jednotlivých politiků. Své stanovisko vyjádřil mimo jiné Dr. Bachman, který na počátku července odmítl vládní záměry a výrazně tak přispěl k jejímu neúspěchu. Národní listy, 9. červenec 1913, č. 186, s. 1.

¹¹⁰ S těmito termíny je třeba nakládat opatrně, už i proto, že někteří tehdejší právní teoretici nebyli zcela přesvědčeni o nepřípustnosti takových opatření. Prozatím stačí zmínit stanovisko místopředsedy, který neustále mluvil o nadřazenosti koruny nad zákony nebo o panovníkovi jako o základním zdroji veškerého práva. S trochu odlišnými argumenty manipuloval i Kramář a další.

¹¹¹ Zemský výbor se usnesl na zvýšení zemských přírážek k přímým říšským daním na jednání 9. července a vláda mu sdělila svůj zamítavý postoj ke zvýšení přírážek 15. července. Přírážky se měly vybírat v dosavadní výši i ve třetím čtvrtletí.

¹¹² Tato jednání měla spíše pouze formu sondáží. V Čechách byl zemský výbor v kontaktu s hypoteční bankou a pohlížel tentokrát i směrem k Velké Británii, kde se také objevovaly určité možnosti. Národní listy, 17. červenec 1913, č. 194., s. 3.

neřešitelnou hospodářskou situaci. Zemský maršálek Ferdinand Lobkowicz se ovšem prozatím ke svým kolegům nepřipojil a byl připraven nadále podržet svoji funkci.

Ačkoli tisk, který komentoval vývoj v Českém království, spekoval o rezignaci premiéra a zdůrazňoval vládní neúspěch, bylo zřejmé, že vláda neřekla své poslední slovo. Brzy se ukázalo, že premiér nadále počítá se svým původním plánem, ačkoliv ho musel poněkud modifikovat. Velice jednoduše šlo spočítat, kdy zemskému výboru dojdou veškeré peníze, a kdy tedy nastane stav, že zemský výbor přestane plnit své povinnosti. Pro vládu pochopitelně bylo nemilé, že již nebylo možné doufat ve spolupráci se zástupci občanské politiky, nicméně vyjádření velkostatkářů a z něho vyplývající ochota jejich přisedících rezignovat byla pro vládu dobrým znamením.

Důležitou roli mezi zástupci státu ve vztahu k událostem v Českém království hrál stále především premiér, dále ministr vnitra baron Heinold a nakonec samozřejmě pražský místodržitel kníže František Thun. V další řadě se nesmí zapomínat na postavu samotného Františka Josefa, který byl se záměry premiéra pochopitelně obeznámen, ale nechával na něm veškerou režii s tím, že samotné provedení akce bylo na něm.¹¹³ Vzhledem k tomu, že vláda nemohla počítat se spoluprací přisedících zemského výboru, kteří patřili k občanským stranám, ale naopak byl slibný postoj konzervativního velkostatku, stal se předmětem zájmu zemský maršálek, který alespoň názorově patřil ke konzervativnímu velkostatku, ale prozatím nehodlal rezignovat. Další postup vlády stanovily rozhovory, které proběhly na základě aktuálních zpráv místodržitele 12. července. Výsledný plán respektoval původní záměr, který předpokládal destrukci zemských orgánů a jejich nahrazení zemskou správní komisí, které se měly poskytnout dostatečné finanční prostředky. Důležitou odchylku ovšem znamenala revize původní taktiky odstranění zemského výboru a jiný charakter komise. Vláda předpokládala insolvenční zemského výboru v několika dnech, stejně jako rezignaci velkostatkářských přisedících, a k rezignaci chtěla přimět i zemského maršálka. V tu chvíli, zdůrazňovala vláda, by byl zemský výbor neúplný, přičemž přítomnost zemského maršálka byla podmínkou jeho činnosti, a ani by nemohl dostát svým základním povinnostem. V tu chvíli opět nastával stav nouze, situace, kterou stávající zákony nepředvídají a neznají možnost jejího řešení, přičemž by se řešila výjimečnými opatřeními panovníka.¹¹⁴ Řešení takové situace mělo mít opět

---

¹¹³ Ostatní hráči, ať již se jednalo o zástupce občanské politiky nebo velkostatek, neměli patrně o vládní strategii přesnou představu a další vývoj v Českém království si mohli pouze domýšlet. Výjimku představoval pochopitelně pouze náměstek zemského maršálka pro Království české hrabě Vojtěch Schönborn.

¹¹⁴ Vláda zdůrazňovala, že v současné politické situaci nelze očekávat, že by zemský sněm zvolil nového maršálka.

podobu odstranění obou nefunkčních zemských orgánů a jejich nahrazení výjimečným úřadem. Z toho vyplýval i druhý moment – protože nebylo možné počítat s tím, že v komisi zasednou zástupci zemské politické reprezentace síly, bylo rozhodnuto, že až na jednu výjimku bude třeba jako členy komise jmenovat státní úředníky. To ovšem znamenalo, že podle této varianty měla mít komise charakter, který připomínal autonomní těleso zemského výboru již pouze okruhem agendy nebo strukturou, ale již ne povahou, jako tomu mělo být v prvním případě. Komise měla mít osm členů, pět úředníků českého a tři německého původu v čele s předsedou, který měl opět dva hlasy, přičemž bylo přijato rozhodnutí, že se jím stane český velkostatkář hrabě Vojtěch Schönborn.¹¹⁵ Nejdůležitějším momentem se však stávala otázka rezignace zemského maršálka, přičemž Thun již znal jeho nevstřícný postoj k rezignaci.

Zemský maršálek Ferdinand Lobkowitz byl pochopitelně ve velmi nezáviděníhodném postavení. V případě rezignace mohl očekávat četné útoky na svou osobu a bál se o svou kariéru, přičemž s ostrým přístupem některých občanských politiků se setkal již na počátku července v souvislosti s výše naznačenými událostmi. Místodržitel s ním jednal prakticky hned po svém návratu z Vídně 18. července, přičemž mu důrazně naznačoval, že problematika v Čechách se již přímo dotýká monarchistického pojetí státní moci a věc tím dostává úplně jinou dimenzi.¹¹⁶ Zemský maršálek se nakonec (19. července) rozhodl, že rezignuje a otevře tak vládě prostor pro její záměry, přičemž si vymíňoval, že rezignuje přímo v císařské audienci.

Dne 23. července proběhlo důvěrné zasedání zemského výboru, takže veřejnost, která celý vývoj velmi napjatě sledovala, se musela spokojit pouze se všelijakými nepodloženými spekulacemi. Všeobecně se proslýchalo, že zemský maršálek bude přijat v audienci u císaře, ale účel této audience byl neznámý. Spekulovalo se o tom, že Lobkovic má seznámit panovníka s vývojem situace v Čechách, ale některý tisk mluvil již přímo o maršálkově

---

¹¹⁵ Hrabě Vojtěch Schönborn byl zmíněn již jako přisedící zemského výboru, náměstek maršálka a konzervativní velkostatkář. Vystudoval práva a postupně se stal až zemským soudním radou – tj. u Vrchního zemského soudu v Praze. Vedle Schönborna se uvažovalo i o finančním úředníkovi Terschovi. Schönbornovou předností ovšem jistě byla jeho příslušnost k velkostatku, takže mohl být spíše národnostně neutrální, a výhodou mohla být i jeho vazba na státní politické špičky vyplývající z příslušnosti aristokrata. Marie Lišková, *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913*, Praha 1994, s. 278.

¹¹⁶ Situaci popisuje Kazbunda, který zdůrazňuje, že v případě demise by ji Ferdinand Lobkowitz chtěl složit do přímo k rukám císaře nebo žádal, aby šéf budoucí komise neměl titul zemského maršálka. Obavy z kritiky byly samozřejmě oprávněné, již v této době, kdy na něho naléhal místodržitel, začal tisk spekulovat i o možnosti jeho rezignace. České radikální strany ho nabádaly k vytrvalosti, měl se postavit na rozhodnou obranu zemského zřízení a „*na čest svého domu, který chce zachovat jistě neposkvřený*“. *Národní listy*, 23. červen 1913, s. 4.

rezignaci.¹¹⁷ Ve skutečnosti se Lobkovic rozhodl již dříve a 25. července jel pouze nabídnout svoji rezignaci.¹¹⁸ Již dříve proběhly poslední přípravy vlády, které však byly zřejmě v mnoha ohledech spíše formalitou, protože karty již byly rozdány. Opět je třeba zdůraznit rozhodující roli premiéra, ministra vnitra a místodržitele a nakonec samotného panovníka.

Den „D“ nastal v sobotu 26. července 1913, přičemž veškeré změny proběhly následujícím způsobem prostřednictvím několika císařských nařízení opatřených podpisy odpovědných ministrů: Panovník rozpustil Zemský sněm Království českého a nařídil vládě, aby ve vhodném okamžiku vypsala volby. Rozhodující roli hrál ovšem patent, který konstatoval nekompetentnost zemského výboru a nahradil ho novým orgánem, Zemskou správní komisí pro Království české. Patent byl publikován pod číslem 36 v Zemském zákoníku Království českého pro rok 1913 a skládal se ze samotného textu a dvou příloh. Úvodem panovník zdůraznil situaci Českého království, přičemž konstatoval, že *„sněm našeho království po léta není s to, aby plnil zákonem stanovené úkoly, a nyní též zemský výbor nemůže dostáti ani finančním povinnostem zemské správy, aniž může vůbec zákonným způsobem dále zastávati funkce jemu příslušející“*. Dále zdůraznil, že *„tudíž zákonodárství Království českého, jakož i správní a výkonná působnost zemského zastupitelstva v činnosti ustala“*. Po tomto úvodu následovaly vlastní články patentu, kterými byla dosazena za účelem vedení zemských záležitostí v době neexistence zemského výboru zemská správní komise (článek 1) a bylo nařízeno vybírání zvýšených zemských přirážek a zemské dávky z piva (článek 2).

První příloha císařského patentu obsahovala stanovy zemské správní komise. Komise nastupovala na místo zemského výboru a měla na základě platných zákonů plnit úkoly, které byly v jeho kompetenci. Skládala se z prezidenta, osmi členů a čtyř náhradníků. Panovník měl jmenovat členy komise a navíc určoval, kdo bude zastávat funkci náměstka a kdo finančního referenta, ostatní funkce rozdělával již prezident. Agenda zemské správní komise se měla projednávat v poradách, kterým předsedal prezident nebo jeho náměstek, a prezident určoval

---

¹¹⁷ Národní listy z 24. července uvažovaly, že zemský maršálek má během audience seznámit panovníka se skutečnou situací v Čechách. Naopak Prager Tagblatt mluvil již o jeho rezignaci, stejně jako c. k. tisková kancelář. Bömisches Tagblatt z 24. července referoval o následujícím průběhu jednání zemského výboru: Zemský maršálek prý oznámil záměr rezignovat, přičemž se k němu připojili další zástupci konzervativního velkostatku. Ostatní přísedící ho však od tohoto kroku zrazovali a dohodli se, že maršálek využije audience k tomu, aby získal panovníka pro příznivější politiku vůči zemskému výboru, především v otázce hospodářských záležitostí. Národní listy, 24. červenec 1913, denní vydání, s. 1, 2; Národní listy, 24. červenec 1913, č. 201, večerní vydání, s. 2.

¹¹⁸ K. Kazbunda popisuje toto jednání zemského výboru tak, že maršálek ustoupil většině a přislíbil, že rezignuje pouze tehdy, jestliže panovník nevyhoví finančním potřebám Českého království, které Lobkowitz v audienci přednese. Kazbunda ovšem zdůrazňuje, že maršálek již svou rezignaci slíbil a tímto svůj krok již pouze maskoval. Během audience zemský maršálek pouze popsal bídný stav zemského hospodářství a označil ho za důvod své „žádosti“ o zproštění úřadu. K. Kazbunda, Otázka česko-německá, s. 224.

čas jednání a jeho program. Usnesení se přijímala prostou většinou hlasů, avšak platila zásada, že předsedající měl dva hlasy, a bylo stanoveno, že při paritě hlasů platil za přijatý ten návrh, pro který hlasoval předsedající. V nepřítomnosti členů komise je zastupovali náhradníci. Pravomoci zemské správní komise byly sice vymezeny hned zpočátku tak, že odpovídaly kompetencím zemského výboru, ale zřejmě zoufalý stav zemského hospodářství byl důvodem, že byla blíže specifikována problematika zemských rozpočtů. Komise sestavovala zemský rozpočet, který potvrdil panovník. Tím byla vázána a překročit ho mohla pouze v případě neočekávaných výdajů. Tyto výdaje musely být navíc zdůvodněny v účetní uzávěrce a v případě zvlášť velkých výdajů bylo povinností prezidenta vyžádat si panovnickou sistaci.¹¹⁹

Řada panovníkových opatření byla dokonána jmenováním členů právě dosazené komise. Prezidentem se stal již zmíněný hrabě Vojtěch Schönborn, osoba známá již z doby zemského výboru, a dále bylo jmenováno osm členů a čtyři přísedící, z nichž se úředník pražského místodržitelství Adolf Stitzenberger stal náměstkem a úředník Zemského finančního ředitelství v Praze Otomar Kvěch finančním referentem.¹²⁰

Všechna výše zmíněná opatření byla velice provázaná a dokumentovala úsilí vlády, která chtěla najít pro své dílo alespoň nějakou oporu v zákonech. Důležité bylo rozpuštění zemského zastupitelstva, zemského sněmu. V takovém případě by měl obstarávat zemské záležitosti zemský výbor, a to až do chvíle, kdy bude novým sněmem zvolen nový výbor. Zemský výbor byl ovšem v důsledku rezignace zemského maršálka neúplný, a z hlediska vlády tedy ani nebyl kompetentní k jakékoli činnosti. Nového maršálka ale nemohl panovník jmenovat, protože rozpustil zemský sněm.¹²¹ Samotný zemský výbor ovšem zanikal císařským patentem č. 36/1913 z. z. tím, že panovník jmenoval zemskou správní komisi, která ho nahradila.¹²² Rezignací zemského maršálka tedy bezpochyby nastávala složitá situace, kterou vláda prezentovala jako mimozákonný stav, přičemž se ovšem dala se očekávat výtky, proč panovník nejmenoval nového maršálka, dříve než rozpustil sněm.

¹¹⁹ Císařský patent č. 36/1913 z. z., Zemský zákoník pro Království české, ročník 1913, Praha 1914, s. 79–83.

¹²⁰ Stitzenberger byl původem Němec a měl vyvažovat postavení Schönborna, který patřil ke konzervativnímu velkostatku. Všichni členové komise kromě Schönborna byli státní zaměstnanci a jejich kariéra byla charakteristická funkcí okresních hejtmanů a funkcemi na místodržitelství. Jmenování tak byli mimo výše zmíněných Karel Spora, Rudolf Widimský, Kazimír Přecechtěl, Otakar Püchel, Kamil Lendecke a Karel Dostražil jako členové komise a Leopold Průša, Karel Malkovský, Josef Hawlena a Josef Schwarz jako náhradníci. Poměr členů komise podle národnosti byl 5 : 3 ve prospěch českého národa a v případě náhradníků 2 : 2., alespoň podle Kazbundy, ale jindy se uvádí 3 : 1. Adam Wondruszka, Peter Urbanitsch., Die Habsburgische Monarchie II, s. 230; Karel Kazbunda, Otázka česko-německá, s. 228, 229.

¹²¹ Funkční období zemského výboru upravoval § 14 Zemského zřízení pro Království české. Příslušnou situaci zemského maršálka upravoval § 4: „*K řízení sněmu pojmenuje Císař pán z prostředku sněmu nejvyššího maršálka zemského.*“

¹²² Tj. článek 1 patentu č. 36/1913 z. z., Zemský zákoník pro Království české, ročník 1913, Praha 1914, s. 80.

Oficiální stanovisko výkonné moci, která představovala v rámci politického systému Předlitavska zvláštní postavení ve státě, a panovníka, nejvyššího představitele státu, které bylo již naznačeno v císařském patentu, bylo brzy dále rozvedeno a upřesněno. Opět se zdůrazňovala hospodářská situace Českého království, která byla způsobena momenty, jež nebyly v zemském zřízení upraveny – tj. dlouhodobá absence zemského sněmu a neexistence příslušných kompetencí zemského výboru – a vláda konstatovala, že zasáhla až v době největší nouze, tedy v momentě, kdy země nebyla schopna dostat ani těm nejakutnějším závazkům (přitom vláda mluvila i o upřímné, ovšem k výše zmíněným skutečnostem zcela marné snaze příslušníků zemského výboru). Tím již nebyly myšleny pouze nároky státu, ale byly zdůrazňovány i každodenní potřeby obyvatel Českého království. Nakonec byla zmíněna i čest mocnářství, která mohla být kolapsem země pošpiněna, což prý bylo o to smutnější, když se jednalo o nejbohatší korunní zemi, navíc ještě obydlenou „*pěkným a nadaným obyvatelstvem*“. Ruku v ruce se ctí země šlo i „*dobré jméno celého státu*“, které prý také mělo utrpět ujmu. Nejvyšší představitelé státu se netajili tím, že panovníkova opatření nemají oporu v ústavním právu, tj. především v zemském zřízení, a opět se zdůraznila myšlenka, že ústava – zemské zřízení – zcela ustala a panovník musel provádět kroky, které jsou *mimoústavní*. S ohledem na vyloženě nezastupitelský charakter zemské správní komise se připomínal i první projekt vlády, který měl být právě z tohoto hlediska přijatelnější, ale v důsledku činnosti *určitých stran* nebyl realizován. Vláda alespoň *doufala*, že existence zemské správní komise bude co možná nejkratší a České království se vrátí zpět k ústavním poměrům.¹²³

Komise nebyla zastupitelský orgán. Její vazba na českou nebo německou zemskou politiku byla formálně téměř nulová, přičemž jedinou výjimku představoval její prezident hrabě Vojtěch Schönborn, který ovšem jako konzervativní velkostatkář představoval ve vztahu k občanským politikům zvláštní element. Členové komise byly jmenováni panovníkem a byli mu odpovědní. Zemská správní komise měla ovšem se zemským výborem i mnoho společného, a to již proto, že ho nahrazovala. Přebírala nejen jeho agendu, ale fakticky i jeho úřad – tj. jednotlivé referáty a jejich úřednictvo. Vedle toho zůstával zachován systém všech ostatních zemských úřadů, ovšem s tím rozdílem, že nyní podléhaly komisi. I v organizaci byly mezi komisí a výborem rozdíly. Mimořádné bylo postavení prezidenta. Určoval dobu jednání a jeho program, měl dva hlasy a v případě parity hlasů bylo přijato to usnesení, pro

¹²³ Vládní stanovisko otiskovaly v Čechách např. Pražské noviny. Pražské noviny, 27. červenec 1913, č. 204, s. 1; Pražské noviny, 29. červenec 1913, č. 206, s. 1.

které hlasoval. Mimo to mohl některá usnesení zpochybnit i tím, že je mohl předložit panovníkovi ke schválení.

Komise zahajovala svoji činnost za následujících okolností: Rezignací zemského maršálka byla zahájena destrukce zemského výboru, která pokračovala 26. července rezignací samotného hraběte Schönborna (jako člena výboru) a pak ještě Josefa Buriána. V další řadě rezignovali jejich náhradníci, hrabě Josef Wallis a JUDr. Karel Maria Herrmann. Ostatní přísedící nerezignovali, a tak byli písemně vyrozuměni hrabětem Schönbornem jako prezidentem zemské správní komise, že komise nahrazuje zemský výbor, čímž pozbývají svých mandátů, přičemž jim poděkoval za úmornou práci, kterou jako přísedící vykonávali.¹²⁴ Zde ovšem vládla obava, která byla poplatná zkušenostem s některými členy zemského výboru a zprávám z tisku, že dotyčné osoby nebudou panovníkovo nařízení respektovat a budou klást odpor, tj. neodevzdají kanceláře a budou se tvářit, že zemský výbor stále existuje.

Nakonec však k ničemu takovému nedošlo a komise nahradila zemský výbor bez větších komplikací. Dne 28. července předstoupil prezident zemské správní komise před úřednický aparát zemského výboru a oznámil jim jeho nahrazení komisí. Přitom zdůraznil přísahu, kterou musí zachovávat, a vyjádřil přesvědčení, že výjimečná situace bude trvat co možná nejkratší dobu. Druhý den proběhlo úvodní setkání členů zemské správní komise, dotyční se představili prezidentovi, zopakovali přísahu věrnosti panovníkovi a zřejmě byly rozděleny jednotlivé referáty. Prezident přitom pronesl úvodní projev, který respektoval choulostivý vztah komise a veřejnosti. Zdůraznil v něm důvody dosazení komise a její úkoly. Komise se měla zabývat pouze nejnutnějšími záležitostmi, v hospodářské problematice neměla investovat a měla šetřit. Členové komise se poté rozešli do kanceláří jednotlivých referátů zemského výboru, které byly obsazeny bez boje.¹²⁵ První regulérní jednání zemské správní komise proběhlo 30. července, přičemž se projednávaly nejen záležitosti spojené s nástupem komise, ale i ty, které si vyžadovaly naléhavé potřeby Českého království. K prvnímu srpnu byly zastaveny platy přísedících zemského výboru. Byly schváleny stanovy zemského inspektorátu pro dávku z piva a jmenování jeho úředníci. Jako zástupce země byl jmenován

¹²⁴ Týkalo se to přísedících zemského výboru Karla Adámka, Josefa Žďárského a JUDr. Alberta Werunského a náhradníků Dr. Jana Dvořáka, Františka Chaloupky, Friedricha Leglera, Václava Němce, Ladislava Pinkase a Karla Urbana.

¹²⁵ Možnost pasivní rezistence přísedících zemského výboru připomíná Karel Kazbunda. Místodržitel a hrabě Schönborn měli zejména obavu z přísedících zemského výboru Žďárského a Adámka, přičemž druhý jmenovaný byl naštěstí na dovolené. Se Žďárským se dokonce náměstek prezidenta Stitzenberger potkal v úřadě referátu, který přebíral, ale nebyly s ním žádné problémy. Výzvy k odporu přísedících se objevovaly i v tisku. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 234, 235; *Pražské noviny*, 29. červenec 1913 č. 206, s. 1; *Pražské noviny*, 30. červenec 1913, č. 207, s. 2.

komisař a jeho náměstek v Hypoteční bance Království českého a intendant Národního divadla. Současně komise jmenovala i komisaře a náměstka v Zemské bance Království českého.¹²⁶

---

¹²⁶ Předsedou zemského výboru se stal vrchní zemský rada Josef Pilař, komisařem hypoteční banky člen zemské správní komise Otakar Püchel a jeho náměstkem Widimský (nahrazovali náhradníky zemského výboru Václava Němce a Ladislava Pinkase). Intendantem Národního divadla se stal Otomar Kvěch, komisařem u zemské banky Kazimír Přecechtěl a jeho náměstkem Kamil Lendecke. Národní listy, 30. červenec 1913, večerní vydání, č. 207, s. 1; Vyhlášení místodržitele č. 43/1913 z. z., Zemský zákoník pro Království české, ročník 1913, Praha 1914, s. 119; Vyhlášení místodržitele č. 51/1913 z. z., tamtéž.

IV. Reakce na zavedení komise

Česká a německá veřejnost nenechala pochopitelně zřízení zemské správní komise bez povšimnutí. Nejčastějším jevem bylo kritické hodnocení odstranění zemského sněmu, a tím i zemského výboru, ale to nebylo jediné a pozornost se upřela i na samotnou činnost komise. Reakce obyvatelstva lze sledovat z několika směrů, přičemž jde hlavně o to, kdo nějakým způsobem reagoval, proč a jakým způsobem. Na situaci v Čechách mohli reagovat jednotlivci, různé spolky, stoupenci jednotlivých politických směrů a nakonec i samotné politické strany. Reakce mohla mít mnoho forem. V případě zemské správní komise se jednalo především o reakce vyjadřující nesouhlas s jejím zavedením nebo se zavedením finančních opatření. Nejčastěji byl odpor vyjádřen pouhými protesty, které vyřkla nějaká ze zmíněných stran, přičemž mohly být zveřejněny tiskem, mohly zaznít během demonstrace nebo třeba během politické schůze. Další formou odporu se stávaly stížnosti a žaloby u soudů a nakonec byly i obavy z přímého odporu proti zemské správní komisi. Zde přicházely v úvahu různé formy pasivní resistance a hlavně daňová neposlušnost.

IV. 1. První reakce na panovníkova opatření v národně českém prostředí

První reakce, které měly původ v českém prostředí, na sebe nenechaly dlouho čekat. Velice rychle začala reagovat ústředí jednotlivých politických stran nebo někteří jejich význační jednotlivci, přičemž veřejnost byla informovaná prostřednictvím stranického tisku. V další řadě reagovaly lokální politické organizace a připojovaly se samosprávné orgány, přičemž významnou roli hrála Česká národní rada. Stranou se ovšem nedržely ani různé zájmové spolky a do hry mohli vstupovat i jednotlivci.

Akční výbor Národní strany svobodomyslné, který jednal ještě 26. července, se stavěl k situaci následujícím způsobem: Odstranění sněmu a výboru, stejně jako zřízení komise, bylo *mimoústavní* a jako takové je tentokrát akční výbor jednoznačně odmítal. Špatnou situaci korunní země způsobila vláda, která odmítala uznat *oprávněné* finanční nároky zemského výboru, a to zejména z toho důvodu, že stojí pod kontrolou umělé německé většiny v poslanecké sněmovně říšské rady. Současně to ovšem byla německá strana a podivný přístup vlády, která způsobila krach národnostních jednání a i tím působila labilní situaci Českého království. Na závěr se zdůrazňovalo, že opatření vlády snižují význam Čech a vychází vstříc německým zájmům. Terčem kritiky se stal i stávající volební řád do zemského sněmu, který

se chápal jako garant problematické situace. Podobně odmítavé stanovisko zaujalo i vedení České strany venkova a pospíšily si i další strany. Komuniké ústředí České strany pokrokové zdůrazňovalo neústavnost postupu státních orgánů, pokazovalo, že se jedná o návrat k absolutismu, a situace se prý měla řešit buď svoláním zemského sněmu nebo novými volbami. Proti státním orgánům odpovědným za protiústavní opatření se mělo postupovat vším možným způsobem, zejména na říšské radě, a to nerespektováním komise samosprávnými orgány nebo přímo občanskou neposlušností. Sociální demokracie protestovala vlastním způsobem, atakovala předlitavský ústavní systém jako celek a vyzývala k demonstracím. I zde se objevovaly požadavky, které měly vést k úpravě stávajícího systému, přičemž sociální demokracie požadovala na prvním místě volební reformu do zemského sněmu.¹²⁷ Až 3. srpna jednal ústřední orgán Národní strany, staročeků, který přinesl rezoluci znovu akcentující neústavnost, přičemž vláda měla kritické situaci v Čechách předejít tím, že by zaopatřila zemský výbor.¹²⁸

Na večer 27. července proběhla v Obecním domě schůze nyní již bývalých zemských poslanců, přičemž mnohé výše zmíněné ohlasy byly ještě více zdůrazňovány. Z finanční krize, tj. z důvodu, který uváděly státní orgány jako zdroj veškerých problémů, byla znovu obviněna vláda. Vytýkalo se jí, že na jedné straně tolerovala německou obstrukci a v další řadě zmařila samotná vyrovnávací jednání, přičemž se předhazoval její postoj v otázce používání zemských jazyků státními úřady. Samotné odstavení zemských orgánů bylo komentováno těmito slovy: „Zřízení komise je porušením zásad zřízením zemským stanovených. Musíme prohlásiti, že pokládáme toto vládní opatření za čin namířený proti Českému království, národu našemu, aby vyhověno bylo německé obstrukci.“¹²⁹ Současne nezaháleli ani bývalí přisedící zemského výboru, kteří 28. července zaslali místodržiteli písemný protest.

Vedle prvních reakcí ústředních orgánů politických stran docházelo okamžitě k akcím, které měly charakter demonstrací nebo byly alespoň určeny pro širší veřejnost, přičemž již 27. července proběhla sociálně demokratická demonstrace v Praze, které se zúčastnily vůdčí osobnosti této politické strany. O den později následovala v Národním domě na Vinohradech schůze, kterou uspořádali národní socialisté, realisté a pokrokáři. Další shromáždění pod taktovkou těchto politických stran se konalo opět pod širým nebem na Havlíčkově náměstí v Praze. Zhruba ve stejnou dobu následovalo lidové shromáždění na Václavském náměstí za

¹²⁷ O situaci referoval tisk. V případě mladočeků se jednalo samozřejmě o Národní listy, kde se objevil široký rozbor situace. Národní listy, 27. červenec 1913, č. 204, denní vydání, s. 1.

¹²⁸ Národní listy, 4. srpna 1913, č. 212, denní vydání, s. 2.

¹²⁹ Národní listy, 28. července 1913, č. 205, denní vydání, s. 1.

účasti 1 600 osob. Ve všech shromážděních zazněly opět ostré výpady proti vládě a komisi a požadovalo se všeobecné volební právo.¹³⁰

S první kritikou poměrů se musela vyřešit i otázka, kdo bude koordinovat oficiální úsilí zemské politiky, když zemští poslanci ztráceli svůj mandát. O slovo se jako zastřešující orgán všech politických stran logicky hlásila Česká národní rada a její samosprávné sekce, které byly v kontaktu s ústředními organizacemi samosprávy.¹³¹ Jako významné se ovšem projevilo i jednání bývalých zemských poslanců z 27. července, když bylo usneseno vytvořit Svaz bývalých českých poslanců na Sněmu Království českého v čele s Antonínem Švehlou. Záhy byly vytvořeny i užší orgány tohoto sboru, které měly fungovat permanentně. Prvním z nich byla permanentní komise a druhým byl její užší výbor, který se měl scházet třikrát týdně. Ve svazu byli přitom velice aktivní i zástupci těch českých politických stran, které držely na bývalém zemském sněmu jen zcela zanedbatelné množství mandátů, což korespondovalo i s tím, že tyto strany měly představovat nejzavilejšího protivníka zřízení zemské správní komise.¹³²

Česká národní rada se vyslovila počátkem srpna k událostem z 26. července kriticky a akcentovala momenty zásahu do zemského zřízení a zdůvodnění tohoto kroku právem z nouze. Způsob zřízení zemské správní komise, respektive její zřízení samo o sobě, chápala jako hrubý zásah do Zemského zřízení pro Království české (především § 10 z. z.) a právo z nouze odmítala nejen pouze jako *domnělé*, ale i jako neoprávněné z hlediska povahy nouze Českého království a charakteru přijatých opatření: „*Jestliže v oficiální odůvodňovací zprávě kroku vlády se tento odůvodňuje poukazem k takzvanému „právu z nouze“, nutno se vším důrazem vytknouti, že c. k. vláda ono domnělé právo z nouze i co do míry, i co do obsahu způsobem ústavně neodůvodnitelným dalece překročila. Jestliže k nouzi došlo z finančních důvodů, tudíž i jediné kořeny dovolávaného práva z nouze ležely v nesnázích povahy finanční, a proto jediné na tuto nezbytnost mohla a měla se mimořádná o právo z nouze se opírající opatření omeziti.*“ Tento text, který byl ještě doprovázen požadavkem na zavedení

¹³⁰ Všechny tři události popisuje K. Kazbunda. Sociálně demokratické schůze, které se kromě stranických špiček, např. Bohumila Šmerala nebo Františka Soukupa, zúčastnilo 4000 osob, měla klidný průběh. Široce zastoupené bylo shromáždění v Národním domě, přičemž mu dodávala lesk přítomnost mnoha stranických předáků (T. G. Masaryk, Vladimír Srb, poslanec Choc). K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 238–239.

¹³¹ Česká národní rada vznikla v roce 1900 jako koordinační orgán tehdejších českých politických stran, přičemž sociální demokraté museli zůstat stranou. Jiří Kořálka, *Češi v habsburské říši 1815–1914*, Praha 1996, s. 305.

¹³² Jednalo se především o bývalého zemského poslance za národní socialisty Václava Choce a poslance Karla Stanislava Sokola za Stranu státoprávně pokrokovou. *Národní listy*, 7. srpen 1913, č. 215, s. 2; M. Lišková, *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913*, s. 117.

všeobecného, rovného a poměrného volebního práva do zemského sněmu, se stal v podstatě vyjádřením oficiálního postoje většiny českých politických stran.

Jednotné stanovisko zaujaly české samosprávné orgány – tj. samosprávné obce a okresy. Již prvního srpna se na něm usneslo zastupitelstvo hlavního města království Prahy, které zdůraznilo laxní postoj vlády k dlouhodobým problémům Českého království, její opatření odmítalo jako protiústavní a zmiňovalo také pro Prahu specifický problém, kterým bylo přerušení integrace města a okolních obcí v důsledku německé obstrukce.¹³³ Od počátku srpna začaly zasílat orgány českých (tj. s národně českým zastupitelstvem) samosprávných obcí a okresů prezidentovi komise stížnosti, které byly formálně reakcí na oběžník komise ze 30. července oznamující zahájení její činnosti, přičemž se obsahem i formulací shodovaly se stížnostmi České národní rady. Celkem zaslalo stížnosti 2 806 samosprávných orgánů v době od 4. srpna do 2. září 1913, přičemž nejvíc, 492, jich bylo datováno na 15. srpna a 16. srpna jich nebylo o mnoho méně (304).¹³⁴

Velice rychle reagovaly na zavedení komise také místní organizace politických stran, které organizovaly schůze straníků, přičemž mnohdy byla jejich jednání ozdobena projevem některého významného funkcionáře. Výsledkem takových shromáždění byla opět kritika vlády, prováděná rezolucemi charakteristickými podobným obsahem – v tom duchu, že opatření příslušných státních orgánů jsou neústavní: „*Protestujeme proti zřízení komise, která jest v živém rozporu s autonomním cítěním a přesvědčením Čechů.*“ Za krizi v Čechách podle nich mohla zase vláda, která neobstarala finanční prostředky pro zemský výbor a překazila národnostní jednání, třeba tím, že dosazovala úředníky zcela nevhodným způsobem¹³⁵ atd. Pak se objevovaly i všelijaké požadavky jako např. provedení volební reformy nebo jazykové dohody, dále třeba návrhy, které se zabývaly odstraněním stávající situace, přičemž se měl zase sejít zemský sněm, který by zastupoval veškeré vrstvy obou národních táborů v Čechách a dosáhl by národní dohody. V souvislosti s reakcí místních politických organizací se sluší

¹³³ Národní listy, 1. srpna 1913, večerní vydání, č. 209, s. 2.

¹³⁴ Datace stížností byla následující: 1. 8. 1913 jedna stížnost, 3. 8. 1913 jedna stížnost, 4. 8. 1913 čtyři stížnosti, 5. 8. tři stížnosti, 7. 8. čtyři stížnosti, 8. 8. tři stížnosti, 10. 8. pět stížností, 11. 8. dvacet stížností, 12. 8. devadesát dva stížností, 13. 8. sto padesát tři stížností, 14. 8. dvě stě šedesát jedna stížností, 15. 8. čtyři sta devadesát dva stížností, 16. 8. tři sta čtyři stížností, 17. 8. dvě stě třicet sedm stížností, 18. 8. sto šedesát stížností, 19. 8. sto čtyřicet stížností, 20. 8. dvě stě devět, 21. 8. devadesát jedna, 22. 8. sedmdesát pět, 23. 8. padesát, 24. 8. sedmdesát, 25. 8. šedesát osm, 26. 8. třicet devět, 27. 8. čtyřicet dva, 28. 8. čtyřicet tři, 29. 8. dvacet dva, 30. 8. osmdesát devět, 31. 8. sto deset, 1. 9. jedna, 2. 9. tři, 6. 9. jedna, 7. 9. jedna, 8. 9. jedna, 9. 9. jedna, 10. 9. tři, 12. 9. dvě, 14. 9. tři, 16. 9. dvě, 18. 9. jedna, 19. 9. jedna, 20. 9. tři, 21. 9. jedna, 22. 9. jedna a 24. 9. jedna. Stížnosti českých orgánů samosprávy v Čechách jsou uloženy ve Národním archivu ve fondu zemského sněmu. NAAR, ZS, karton 196, 197, 198, 199.

¹³⁵ Tj. personální opatření ministra spravedlnosti z roku 1912.

připomenout rovnou i samostatné akce všelijakých spolků nebo jednotlivců, které se opět vyznačovaly kritickým přístupem k událostem z 26. července.

První dny a týdny přinesly i rozpory mezi některými českými politickými stranami, které se týkaly nejenom taktiky, ale patrné bylo i vzájemné obviňování z odpovědnosti za stávající situaci. Během srpna byly aktuální zejména spory národních socialistů, České strany pokrokové a státoprávně pokrokové s mladočechy a sociální demokracií, přičemž předmětem sporu se stávala především otázka provedení volební reformy, kdy ze strany sociální demokracie, ale i mladočechů několikrát padlo slovo oktroj. Obě strany byly přitom napadány s tím, že podporují absolutismus.¹³⁶ Národní strana svobodomyslná musela pochopitelně čelit mnohem hlubší kritice, neboť byla v podstatě nepřetržitě zdůrazňovaná její nejasná role z počátku července 1913 a kritické bylo především hodnocení činnosti Karla Kramáře, který se navíc po ústupu svým stoupencům dočasně stáhl z politické scény. Národní strana svobodomyslná se pochopitelně nedala a hájila se, jak jen to šlo. Charakteristické bylo jednání plzeňských stranických elit ze 7. srpna, kterého se zúčastnili i zastupitelé v čele s mladočeským purkmistrem Petákem. Nejprve se kritizovala zemská správní komise, ale pak i odpůrci mladočechů, kteří byli nazýváni radikály. Vytýkal se jim jejich odpor proti malému finančnímu plánu během zasedání říšské rady, který mohl, kdyby byl přijat včas – tedy na počátku léta –, pomoci zemskému výboru v jeho soužení se zemským rozpočtem. Stejně tak odmítali jejich kritiku Karla Kramáře.¹³⁷

IV. 2. Další otázky české politiky a kritika komise

V souvislosti s kritikou zemské správní komise a událostí z 26. července vůbec šly ruku v ruce další otázky. Jednou z nich byla problematika dalších zásahů státních orgánů do zemského zřízení. Spekulace se objevily brzy po zavedení komise. Již 1. srpna varovalo České slovo před akutní hrozbou dalších zásahů vlády, ke které ji prý povzbuzuje velkostatek, a v mladočeských Národních listech se zase zdůrazňoval blahosklonný postoj německé politiky k takovým věcem. V případě možných oktrojů se mluvilo se především o reformě volebního řádu zemského sněmu, přičemž česká politika zaujala v naprosté většině odmítavé

---

¹³⁶ První obviňování šlo ruku v ruce se spekulacemi o oktroji z počátku srpna. Národní listy, 4. srpen 1913, č. 212, denní vydání, s. 2.

¹³⁷ Kramář prý vždy hájil český národ „s vzácnou poctivostí, která je typická u podkrkonošského lidu“. Národní listy, 8. srpen 1913, č. 216, denní vydání, s. 2.

stanovisko.¹³⁸ Stačí připomenout stanovisko České národní rady, zastřešující organizace většiny politických stran, nebo kritický a jednotný postoj samosprávy, a to i přesto, že jinak se volební reforma požadovala. Přesto se objevovaly i opačné reakce, a to zejména v souvislosti se sociální demokracií, která byla v důsledku kuriálního volebního řádu zcela diskvalifikovaná. Příznačný byl článek z Práva lidu, který měl původ v souboji tohoto stranického tisku s deníkem Čas a o volební reformě psal následujícím způsobem: „*Ano, odpovídáme otevřeně, když to nejde jinak, pokusíme se bojovat, aby rozšíření práva lidu bylo zavedeno třeba osobním aktem panovníka.*“ Podobný výkřik zazněl ovšem i ze strany mladočechů, přičemž nápadně připomínal důvěrné úvahy stranických špiček z doby před zavedením komise: „*Nový volební řád pokládám za hodný oběti, nelekám se ani slova oktroj.*“¹³⁹

Další otázku představoval problém, jak labilní situaci vyřešit. V tomto ohledu je třeba zmínit požadavek svolání sněmu, respektive vypsání voleb, přičemž sněm by se usnesl na volební reformě. Je však třeba zdůraznit, že tato idea patřila z hlediska možnosti realizace spíše do světa fantazie. Záměr požadovat odstranění výjimečných poměrů v Čechách takovým způsobem přijala permanentní komise svazu bývalých zemských poslanců na svém zasedání 25. srpna 1913. Tím byl dán jednotný postup většiny českých politických stran (s výjimkou sociální demokracie), ojedinělé výkřiky ze strany mladočechů nekorespondovaly s oficiálním přístupem jejich strany a příslušnou nótu odevzdala téhož dne místodržiteli výprava Antonína Švehly, Václava Choce a Karla Stanislava Sokola, přičemž kníže Thun slíbil její urychlené předání na kompetentní místa.¹⁴⁰ Důležitá byla ovšem i otázka nových národnostních jednání, a to už i proto, že vláda zdůrazňovala souvislost mezi dosažením národnostní dohody a

---

¹³⁸ Zde je třeba zmínit, že dosavadní hlavní činitelé české zemské politiky počítali již se všeobecným volebním právem, zatímco ostatní strany včetně vlády předpokládaly modifikaci stávajícího systému, který by byl doplněn o další volební kurii.

¹³⁹ Jedná se o výrok mladočeského říšského poslance Vladislava Čecha, který zazněl na schůzi v Unhošti. Čech přitom ještě zdůraznil, že jeho strana se v otázce zavedení volební reformy shoduje se stanoviskem sociální demokracie. Samozřejmě je otázkou, do jaké míry byl názor Vladislava Čecha vzhledem k zájmům celé strany reprezentativní, zejména z toho důvodu, že mladočeši jako celek postupovali v souladu s ostatními stranami – viz např. usnesení sboru zemských důvěrníků strany, které proběhlo den poté, co řečnil Čech v Unhošti. Národní listy, 15. srpen 1913, č. 223, denní vydání, s. 3, 4.

¹⁴⁰ Jednalo se v podstatě již o starý požadavek národních socialistů, České strany pokrokové a Strany státoprávně pokrokové. Plán ovšem dlouhodobě kritizovali mladočeši, kteří zdůrazňovali, že i když se odhlédne od dosavadního přístupu vlády, nelze očekávat, že by Němci jako zdatní obstrukčníci připustili přijetí volební reformy, která by destruovala jejich postavení na zemském sněmu. Nyní ovšem postupovaly české strany společně. Pražské noviny, 26. srpna 1913, č. 234, s. 3; Pražské noviny, 28. srpna 1913, č. 236, s. 3.

odstraněním německé obstrukce na případně nově zvoleném zemském sněmu.¹⁴¹ Zahájení jakýchkoli jednání bylo složité už i proto, že kromě starých problémů se s odstraněním zemských orgánů objevily nové. Stačí zmínit, že by se muselo vyřešit, kdo by jednání mohl vůbec vést, když zemští poslanci ztráceli s rozpuštěním sněmu svůj mandát. V další řadě se zdůrazňovala hlavně neochota vlády podpořit takové vážně míněné projekty a zmiňoval se i nezájem Němců, ale charakteristické bylo i rozčarování české politiky jako celku.¹⁴² Vztah české politiky k otázce dalších jednání se ovšem postupně začal měnit a již několik týdnů po zavedení komise byl například v mladočeském prostředí patrný zájem některých politiků pokusit se zahájit nová jednání.¹⁴³

Specifický terč kritiky části české politiky představoval kníže Ferdinand Lobkowicz. Z nevybíravými praktikami části českého politického tábora měl tehdejší maršálek bohaté zkušenosti již z počátku července a nátlak na jeho osobu se zvýšil v momentě, kdy se spekulovalo o významu jeho přijetí panovníkem v audienci. Nejsnadnější formou útoku byly výpady stranického tisku, přičemž se v tomto ohledu zmiňuje hlavně aktivita národních socialistů, realistů a pokrokářů. Tak mu například na jedné straně 22. července připomínal deník *České slovo* „čest jeho domu“, která ho zavazuje setrvat v čele zemského výboru, ale na druhé straně ho již přímo zval k „čestnému soudu“. ¹⁴⁴ Tato kritika pokračovala pochopitelně i po zřízení komise a maršálek se musel znovu obhajovat. Soustavně zdůrazňoval, že se rozhodl z vlastní vůle a s ohledem na zoufalou situaci země, přičemž zmiňoval odpovědnost, které nemohl dostát. Bankrot zemského hospodářství by byl přitom „skandálem světového významu“. ¹⁴⁵

S kritikou zemské správní komise souvisely i některé nepříznivé reakce na zvýšenou daňovou zátěž, přičemž se stěžovatelé jednak ohrazovali proti daňové politice státu a země

¹⁴¹ Národní listy uváděly v podstatě oficiální vyjádření vlády, které bylo otisknuto v Pražských novinách. „Komise je dočasná a svoji činnost ukončí, jakmile přijde okamžik ku provedení voleb do sněmu, kdy oba národy podají si ruce.“ Národní listy, 31. červenec 1913, č. 208, denní vydání, s. 2.

¹⁴² Národní listy reprodukovaly stanovisko deníku *Národní politika* a podobné stanovisko zdůraznil i agrární politik Prášek v stranickém deníku *Venkov*. Národní listy, 29. červenec 1913, č. 206, s. 2.

¹⁴³ I zde bylo zřejmé, že zaujetí nějakého postoje a jeho realizace je nepřímo úměrná. Ve skutečnosti nebylo možné očekávat, že oficiální stanovisko České národní rady, ke kterému se připojovali i mladočeši, v otázce prosazení volební reformy je průchodné. Němci by v podstatě mohli jakákoli jednání zemského sněmu znovu zablokovat. Na druhé straně bylo zřejmé, že kdyby došlo k seriózním jednáním všech stran, dalo se očekávat, že požadavek všeobecného a rovného volebního práva učiní na německou politiku, vládu a velkostatkáře mizivý dojem.

¹⁴⁴ Národní listy, 23. červenec 1913, č. 200, večerní vydání, s. 2; Národní listy, 24. červenec 1913, č. 201, denní vydání, s. 1.

¹⁴⁵ Lobkowicz přitom zdůraznil také přesvědčení, že vláda nepůjde ve vztahu k zemskému zřízení cestou oktrojů – tj. nebude zavádět zemské zřízení a další problematiku. Národní listy, 27. červenec 1913, č. 204, denní vydání, s. 3; Pražské noviny, 30. červenec 1913, č. 207, s. 1.

jako takové a jednak zpochybňovali právoplatnost nově zavedených přírážek.¹⁴⁶ V září upozorňovalo zemskou správní komisi Okresní finanční ředitelství v Hradci Králové na stížnost Aloise Bureše z Náchoda proti povinnosti platit zvýšené zemské přírážky vzniklé na základě platebního rozkazu tamního berního úřadu. Bureš dokazoval, že zvýšení zemských přírážek je nezákonné a poukazoval především na to, že mohou být zvýšeny pouze usnesením zemského sněmu potvrzeným panovníkem. Požadoval, aby finanční ředitelství platební rozkaz bezodkladně zrušilo. Přímo zemské správní komisi si stěžoval v listopadu 1913 na platební rozkaz berního úřadu JUDr. Rudolf Perner, majitel nájemního domu v Praze. Perner se cítil poškozen, že má platit zvýšenou přírážku k činžovní dani a to o 47 K 51 h., a podobně jako Bureš nebo představitelé celé české politiky dokazoval nezákonnost takové povinnosti a v podstatě neexistenci příslušného platebního příkazu, který měla v tomto případě zrušit komise. Argumentoval přitom tím, že po rozpuštění sněmu měly být vypsány volby a zemský výbor by měl působit až do doby zvolení nového novými zemskými poslanci, a znovu zdůrazňoval, že daně smí zavádět nebo zvyšovat pouze zemský sněm. Odmítal také právo z nouze, když upozorňoval na to, že vláda se ani neobtěžovala svolat alespoň jednou ročně zemský sněm. Proti nezákonnému zvyšování přírážky se ohrazovala u zemské správní komise také Hermína Pernerová, a to na platební rozkaz berního úřadu k placení o 10 % zvýšené přírážky k pozemkové dani z jejího pozemku v Hloubětíně. Přírážka se v tomto případě zvyšovala o 3 K 5 h..¹⁴⁷

Podobný charakter měly stížnosti proti zavedení zemské dávky z piva. Během prvního půl roku své činnosti zamítala komise několik stížností podnikatelů a firem pivovarnického průmyslu (v tomto případě v českém prostředí), které si stěžovaly na platební příkazy inspektorátu pro zemskou dávku z piva, podle kterých měly příslušnou dávku odvádět, přičemž opět vyjadřovaly přesvědčení o jejich nezákonnosti a požadovaly jejich zrušení. Zemská správní komise tyto stížnosti pochopitelně zamítala.¹⁴⁸

Nakonec však lze říct, že zemská správní komise zahájila činnost bez větších potíží. Obavy místodržitele a prezidenta komise z aktivního odporu přisedících se ukázaly jako neopodstatněné. Stejně tak první sociálně demokratická demonstrace měla poklidný průběh plně v intencích shromažďovacího práva. Lichá byla i úvaha o možnosti pasivní resistance samosprávných orgánů, přičemž o jejím významu je možné pochybovat, protože byla uvedena

¹⁴⁶ Stížnosti se týkaly platebních předpisů na neúplné třetí čtvrtletí roku 1913.

¹⁴⁷ NAAR, ZV 1874–1928, karton 2105.

¹⁴⁸ Celkem 57 stížností majitelů pivovarů v národně českém prostředí eviduje fond zemského výboru, karton 2198, přičemž obvykle se jedná o reakci na platební příkazy ze září 1913.

v Pražských novinách, deníku, který měl vazbu na místodržitelství.¹⁴⁹ Přístup české společnosti byl ovšem kritický, vysoce aktivní byly všechny politické strany. Angažovaly se i ty, které původně stály z hlediska zemské politiky stranou, jako byla sociální demokracie, národní socialisté, Česká strana pokroková, nebo Strana státoprávně pokroková. Všechny politické strany s výjimkou sociální demokracie se shodly na následujících bodech: 1/ došlo k porušení zemského zřízení a právem z nouze ho nelze omluvit, 2/ další oktroje jsou nepřijatelné, 3/ musí se provést volby do zemského sněmu, který pak přistoupí k volební reformě. Přitom je třeba ještě jednou připomenout výroky některých mladočechů, které posouvaly zejména otázku volební reformy někam jinam. Z hlediska kritiky komise českou občanskou politikou byl důležitý i přístup Němců, přičemž z české strany se ozývaly hlasy, které tvrdily, že komise je poplatná německým přáním a jejich odpor je pouze přetvářkou. Současně bylo zřejmé, že pouhé protesty bez ničeho jiného nic nezmohou, a na pořad dne se dostávala otázka soudního řešení problému. Nezapomínalo se ani na blížící se jednání poslanecké sněmovny říšské rady, přičemž mnohé politické síly se netajily záměrem ostrého postupu proti c. k. vládě. Z pouhých stížností proti zavádění nových dávek nebo zvyšování stávajících bez zemského sněmu se posléze vyvíjela hrozba daňové neposlušnosti.

IV. 3. Reakce Němců z Čech

I v německém táboře vyvolaly události z 26. července okamžitě četné reakce. Jejich protagonisty byly opět různé politické síly, ať už se jednalo o jednotlivce či politické strany jako takové, říšské a zemské poslance nebo komunální politiky. Podobně jako v českém prostředí mohly reagovat síly, které nepůsobily přímo v politice, přičemž se mohlo opět jednat o jednotlivce nebo některé zájmové spolky. První reakce se znovu šířily především prostřednictvím tisku nebo byly zasílány rovnou některým příslušným orgánům. V německém případě nemusely mít pouze formu stížnosti, ale někdy vyjadřovaly i v podstatě souhlasné stanovisko. To mělo kořeny zejména v kritickém přístupu německé politiky k činnosti zemského výboru, ve kterém měla pouze menšinu a nemohla ovlivnit některá jeho rozhodnutí. Charakteristické také bylo, že zemský výbor do jisté míry eliminoval důsledky německé obstrukce a křížil tak německé zájmy.

---

¹⁴⁹ K tomu se opět vyjadřuje Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 233–235; *Pražské noviny*, 7. srpen 1913, č. 215, s. 2.

Němci se tedy mohli radovat, že byl odstraněn zemský výbor, ale jejich okamžité reakce naznačovaly, že ke spokojenosti mají daleko. Již 27. července se vyjádřil německý politik, bývalý zemský poslanec JUDr. Josef Turnwald v tom smyslu, že zřízení zemské správní komise „*olupuje Němce v Čechách o ovoce jejich obstrukce sněmovní*“. Rozčarování nad výsledkem německé obstrukce bylo ovšem poměrně široké a záhy se k Turnwaldovi přidával místní tisk v jednotlivých německých městech v Čechách.¹⁵⁰ Další stížnosti se objevily v Prager Tagblattu z 28. července. Ty poukazovaly na skutečnost, že úředníci německé národnosti jsou v komisi pouze dva, pozastavovaly se nad tím, že referáty (IV. a VII.), které obdrželi, nejsou příliš důležité, a dokládaly, že bylo zvykem, aby menšina měla v zemském výboru vždy na starosti finance. Stížnosti Němců z Čech přetiskovala i Neu Frei Presse. Opět se zmiňovala přítomnost úředníka české národnosti ve finančním referátu, o kterém se přitom mluvilo jako o „*tradičním německém majetku*“. Kritika se snášela i na prezidenta komise, kterému se vytýkalo, že v době, kdy působil v zemském výboru, hlasoval mnohdy s jeho českými členy. Schönbornova minulost tedy zpochybňovala jeho případnou objektivitu a na závěr se objevila hrozba, že v případě, kdy komise nebude respektovat české Němce, musí vláda počítat se zlobou německých říšských poslanců během podzimních a zimních jednání poslanecké sněmovny říšské rady.¹⁵¹ Další reakce měla původ v německém agrárním prostředí. Zdůrazňovala, že situace je nejistá, že sice byl odstraněn zemský výbor, ale na druhé straně není jisté, co bude dál, a nelze říct, zda zavedení komise lze považovat za úspěch německého boje proti „*českému útisku*“. Jisté je pouze to, že komise je neúspěchem Čechů.¹⁵² V některých případech se i v německém prostředí připomínalo porušení zemského zřízení červencovými událostmi, na což upozorňoval JUDr. Spiegel, který se k otázce legitimacy komise vyjadřoval častěji a také připomínal roli hraběte Schönborna jako člena říšského soudu v souvislosti s tím, že se daly očekávat protesty proti komisi právě u tohoto soudu. V jiném případě byla naopak vyjádřena nespokojenost, že vláda, respektive panovník, nezašla ještě dále a nepřistoupila k mocenskému prosazení dohody o revizi zemského zřízení, na které se již dříve shodli zástupci obou národních celků. Současně panovaly i v německém prostředí

---

¹⁵⁰ Vyjádření JUDr. Turnwalda přetiskly Národní listy z 27. července a podobné úvahy se objevily v Brüxer Zeitung a Nordböhmischer Tagblattu. Národní listy, 27. červenec 1913, č. 204, denní vydání, s. 3; Národní listy, 30. červenec 1913, č. 207, denní vydání, s. 2.

¹⁵¹ Vídeňský deník přetiskoval zprávy, které měly původ na Chomutovsku.

¹⁵² Jednalo se o článek německého agrárního politika Václava Stahla z Neue Freie Presse z 2. srpna, který citovaly Národní listy. Národní listy, 3. srpen, č. 210, denní vydání, s. 1.

obavy z oktroje volební reformy, která prý byla podle zpráv českého tisku na spadnutí a měla vyjít vstříc českým zájmům.¹⁵³

I v německém táboře bylo třeba vyřešit otázku, kdo dále povede zemskou politiku, a stejně jako v případě Čechů nechtěli na tuto roli rezignovat bývalí němečtí zemští poslanci. Dne 29. července proběhla schůze předsednictva svazu německých zemských poslanců (v té době již ovšem bývalých), přičemž bylo usneseno uspořádat 5. srpna plenární schůzi, které by se zúčastnili všichni bývalí poslanci.

Již v průběhu jednání tohoto zúženého sboru se projednávala otázka zřízení zemské správní komise, přičemž bylo s uspokojením konstatováno, že nutností zasáhnout do zemského zřízení vláda uznala, že česká většina na zemském výboru nebyla kompetentní. Na druhé straně však přetrvávaly pochybnosti o možnosti objektivit zemské správní komise, a to především s ohledem na malý počet úředníků německé národnosti a především vzhledem k absenci takového úředníka na postu finančního referenta.¹⁵⁴ Schůze všech bývalých německých poslanců proběhla skutečně 5. srpna a vzešlo z ní následující memorandum k „*německému lidu*“, které s povděkem kvitovalo likvidaci zemského výboru, ale opět vyjadřovalo i nespokojenost: „*Po dlouhém a obětavém boji s mocným nepřitelem jsme alespoň něčeho dosáhli: učinili jsme nemožnou násilnou vládu české majority v zemském sněmu*“, a dále ale „*dle návrhů českých vůdců a jim povolného místodržitele Thuna jest komise opět převážnou většinou česká, nové příjmy jsou zemi zajištěny, aniž vláda splnila německá přání.*“ A nakonec memorandum zdůrazňovalo proradnost Čechů, která je tolerována jen vinou hlouposti vlády: „*Již dlouhou dobu vůdčí čeští politikové zahrnutí vládní přízní provádí zahraniční agitace, jež bezuzdně směřují proti všemu, co sluje německým, a při tom ve slepém fanatismu zapomínají na Rakousko. Německý národ protestuje proti takové krátkozraké ve strachu před Čechy diktované politice.*“ Bývalí poslanci se kromě toho rozhodli, že navštíví premiéra a přednesou mu následující požadavky: nestrannost úředníků zemského inspektorátu pro pivní dávku, měly se zvětšit platy učitelů a zemský rozpočet měl být spravedlivý. Zúčastnění také varovali vládu, že budou přístup zemské správní komise bedlivě sledovat a že se z něho bude zodpovídat vláda, přičemž se zdůrazňovalo, že mnozí ze zemských poslanců mají ještě říšský mandát.¹⁵⁵ Důležité bylo i rozhodnutí svolat sjezd všech

¹⁵³ Na liknavost vlády ve vztahu k provedení revize zemského zřízení oktrojem si stěžoval starosta Mariánských lázní prof. Reiniger, a něco jiného byla ovšem „zcela zaručená zpráva“, že oktroj je neodvratný. Bohemie 3. srpen 1913; Národní listy, 4. srpen 1913, č. 212, denní vydání, s. 2.

¹⁵⁴ Národní listy, 30. červenec 1913, č. 207, s. 1.

¹⁵⁵ Národní listy, 6. srpen 1913, č. 214, denní vydání, s. 1.

německých politických veličin na 17. srpna do Chomutova. V rámci německé politiky v Čechách hrál důležitou roli i Volksrat, který měl nezanedbatelný vliv a dobré kontakty na komunální politiku, přičemž v otázce zemské správní komise představoval radikální živel a požadoval, aby zbylí zástupci německé politiky z Čech – tj. říšští poslanci – vstoupili do opozice. Němečtí (zemští) poslanci s ním neměli dobré zkušenosti, neboť byli přesvědčeni, že se plete do věcí, za které odpovídají pouze oni, a mezi svazem a Volksratem panovala tradičně nedůvěra. V této chvíli měl Volksrat obavy, aby nebyl z blížící se schůze vytěsňen. Na plenární jednání svazu z 6. srpna byl proto vyslán jeho delegát a dohodlo se, že Volksrat bude spolusvolavatelem.¹⁵⁶

V polovině srpna proběhl sjezd německé politiky v Chomutově. Volksrat nakonec neuspěl a akce proběhla v režii politických stran. Samotný Dr. Wenzel Titta, předseda Volksratu, se omluvil s tím, že podniká výletní cestu po Čechách. V rámci sjezdu se dočkala mimořádné pozornosti takzvaná „*Ašská resoluce*“. U jejího zrodu stál německý novinář Tins, který jejím prostřednictvím nabádal německé strany nejen k ostrému postupu proti vládě v případě zavedení volební reformy pomocí panovníkových nařízení, ale obecně vyzýval německé říšské poslance – tj. nejen poslance čtyř německých stran známých již ze zemského sněmu z Čech, ale i jejich kolegy z ostatních korunních zemí – k bojkotu vlády na jednání říšské rady.¹⁵⁷ V rámci sjezdu došlo opět ke kritice komise, přičemž radikální politik Rafael Pacher o ní hovořil tak, že komise znamená „*vést staré hospodářství v zemi novými způsoby*“. Pacher také kritizoval prezidenta komise za jeho „*známé názory*“, podotkl, že komise „*nezasluhuje důvěry*“ a pak zmínil další důležitý moment, kterým se stávala otázka učitelských platů, přičemž se poukazovalo na to, že komise učitelské platy ještě nezvýšila. Poslední apel byl namířen na německé poslance z jiných korunních zemí, které upozorňoval, že události v Čechách by neměli přehlížet a měli by si uvědomit, že podobné nebezpečí je reálné i v dalších částech říše. K situaci se vyjádřil také další německý politik Lodgman, který se dotazoval, kdo celou situaci způsobil, zda vláda, nebo celý politický systém státu. Nejdůležitější událostí se ovšem stalo schválení Ašské resoluce, která vyzývala říšské poslance z Čech, aby vstoupili do opozice a přestali podporovat vládu, přičemž k solidaritě se

---

¹⁵⁶ Bylo příznačné, že v době před chomutovským sjezdem brojila proti Volksratu zejména Radikální strana, přesněji řečeno její špičky, zatímco místní organizace mu vyjadřovaly občas i podporu. Národní listy, 8. srpen 1913, č. 216, denní vydání, s. 1; Národní listy, 14. srpen 1913, denní vydání, č. 222, s. 1.

¹⁵⁷ Ašská resoluce se dočkala pozornosti v českém tisku. V případě zavedení volební reformy doporučovala, aby se bojkotovaly volební kandidátky. Národní listy, 12. srpen, denní vydání, č. 220, s. 2.

vyzývali i ostatní členové Národního svazu poslanců na říšské radě, tedy ti, kteří byli zvoleni v jiných korunních zemích (především ovšem na Moravě a ve Slezsku).¹⁵⁸

Také na německé straně byla aktivní komunální politika, přičemž stejně jako v českém případě fungovaly různé dobrovolné zastřešující organizace samosprávy, které se nyní aktivovaly. Na postoj samosprávy měly ovšem vliv také akce německé zemské reprezentace a veliké vážnosti se těšil rovněž Volksrat.¹⁵⁹ Stejně jako reagovala samospráva v českém prostředí na oběžník prezidenta komise, kterým upozorňoval na její zřízení, reagovaly některé německé samosprávné orgány, samozřejmě ovšem vlastním přístupem. Německé příписy byly adresovány hraběti Schönbornovi a zdůrazňovaly, že v Čechách žijí v uzavřených územích dva národní kmeny, které mají různé zvyky a mluví jinými jazyky. S ohledem na to se po komisi požadovalo respektování „*spravedlivých přání německého kmene*“, přičemž v případě splnění tohoto požadavku se nabízela komisi podpora, v případě jejich přehlížení nejostřejší boj. Němci žádali, aby „*každý kmen byl spravován vlastními úředníky a aby upotřeboval daně, které se vybírají na jeho území. Jestliže se bude císařská komise při svých usneseních, při svých dispozicích, při jmenování úředníků a při sestavování zemského rozpočtu řídit těmito zásadami, bude jednat nejenom v intencích císařských příkazů, ale bude i přispívat k vytvoření řádných poměrů v zemi a smí počítat s podporou německých okresů. Kdyby však komise postupovala způsobem známým z dob zemského výboru, který přes nedělnost zemského sněmu opomíjel veškeré potřeby německého národního kmene, pak bude muset čelit nejostřejšímu boji německých obecních a okresních zastupitelstev*“ (tj. německé samosprávy jako takové).¹⁶⁰

Nedlouho po zavedení komise se objevily v německém prostředí Čech kritické reakce na zvyšování daní, které měly původ v podnikatelském prostředí. Předmětem kritiky se přitom stávala nejen jejich deklarovaná nezákonnost, ale také obecná a přílišná výše a stížnosti byly zřejmě jako v českém prostředí podmíněny platebními příkazy berních úřadů. Dne 31. září

¹⁵⁸ Celkově ovšem od počátku panovaly kusnesení chomutovského sjezdu ze strany jednotlivých členů Národního svazu poslanců na říšské radě výhrady. Citovala je Deutschböhmische Korrespondenz, která poukazovala na zprávy z poslaneckého prostředí, které byly následující: Německá politika v Čechách prý přeháně, události z 26. července by jí neměly nijak ublížit a pro zvolení přístupu k vládě bude určující, jak se bude komise chovat. Národní listy, 18. srpen 1913, č. 226, denní vydání, s. 1, 2.

¹⁵⁹ Např. 7. srpna proběhla v Liberci schůze starostů okresních zastupitelstev, jíž se zúčastnil i německý politik Logdman, který vyložil již výše zmíněné momenty a varoval zástupce samosprávy před pasivitou. V jeho projevu zazněla radikální hrozba postupu německé politiky bez ohledu na stát. Podobně hrozili i další němečtí politici, z nichž jedním byl již zmíněný bývalý zemský poslanec Turnwald. Událost popisoval deník Bohemie. Národní listy, 9. srpen 1913, č. 217, s. 2.

¹⁶⁰ Stížnosti německé samosprávy, konkrétně okresních výborů, jsou uvedeny po boku českých stížností ve fondu Zemský výbor, kartonu č. 103, který nese název zemské správní komise. V porovnání s počtem stížností české samosprávy je německých ovšem málo, pouze několik.

1913 si stěžovalo v dopise adresovaném zemské správní komisi obchodní grémium ve Vejprtech, přičemž zloba jeho členů byla „ohnivá“ a zvyšované daně „zcela svévolné“. Podobný obsah měla i stížnost spolku obchodníků z Rohlic z 26. 11. 1913, přičemž se zdůrazňovalo, že „daně jsou tak těžké, že se již více nedají snášet, a dotčená opatření jsou nezákonná.“¹⁶¹ Podobně jako v českém případě reagovali i němečtí podnikatelé v pivovarnickém průmyslu na platební příkazy inspektorátů ze září 1913 a v jednotlivých protestech požadovali jejich odstranění.¹⁶²

Na německé straně byly tedy patrné vzhledem k zavedení zemské správní komise následující momenty: Objevilo se mnoho ohlasů, které dávaly najevo, že likvidace zemského výboru německé obyvatelstvo Čech příliš nebolí, i když byly někdy doprovázeny odkazy na porušení ústavního pořádku. Komise ovšem na Němce mnohdy příliš dobrý dojem nedělala, poukazovalo se na dřívější kariéru prezidenta, na nízký počet přisedících německé národnosti a na to, že referáty, které měli na starosti, nejsou prý příliš významné. Charakteristická byla také připomínka, že došlo k odstranění německé obstrukce, ale že tím Němci nic nezískali. Z toho již vyplývají další momenty. Německá politika si od své obstrukce slibovala, že v rámci jednání o vyrovnání vymůže splnění některých svých požadavků. Do konce července 1913 ovšem česko-německá jednání nebyla ukončena a vše zůstávalo při starém. Nyní německá politika poukazovala na to, že stejným způsobem, jako byla dosazena komise, mohla by vláda, respektive panovník, splnit některá jejich *spravedlivá* přání. Pod tímto termínem si však němečtí politici představovali momenty, které byly mnohdy natolik choulostivé a pro českou stranu nepřijatelné, že se nestaly ani předmětem jednání. Případná pročeská vládní opatření takového charakteru ovšem německá politika odmítala. Totéž se požadovalo i po zemské správní komisi, byť vzhledem k jejím pravomocím v redukované podobě. Jednalo se o dosazování zemských úředníků podle národnostního klíče nebo spravedlivé vedení zemských financí atd. Německá politika prezentovala svůj vztah k vládě jako podmíněčný.

---

¹⁶¹ Stížnosti uvádí NAAR, ZV 1874–1928, karton 2105. V kartonu jsou uloženy stížnosti celkem 42 německých zájmových spolků, které vznikaly především v září a říjnu 1913. Kromě dvou výše jmenovaných se v kart. 2105 nachází protesty zájmových spolků v těchto obcích: Varnsdorf (Wahrendorf), Nový Osek (Neu Osseg), Duchcov (Dux), Broumov (Braunau), Karlovy Vary (Karlsbad), Benešov nad Ploučnicí (Bensen), Bohosudov (Mariaschein), Teplá (Tepl), Stod (Staab), Chýše (Chiesch), Loket (Elbogen), Blatno (Platten), Trmice (Tuernitz), Hrádek nad Nisou (Grottau), Neštěmice (Nestonitz), Teplice (Teplitz), Horní Slavkov (Schlagenwald), Děčín (Tetschen), Chomutov (Komotau), Poběžovice (Ronspeg), Schönbach, Chvalšiny (Kalching), Jáchymov (Joachimsthal), Teplice-Šanov (Teplitz-Schonau), Vimperk (Winterberg), Sokolov (Falkenau), Tanvald (Tannwald), Podbořany (Podersam), Cheb (Eger), Litoměřice (Leitmeritz), Podmokly (Bodenbach), znovu Sokolov, Trutnov (Trautenau) a dále od Zemského svazu obchodních grémií a obchodních společenství Němců z Čech, který měl sídlo v Teplicích.

¹⁶² Znovu se jedná o stížnosti, které se nachází ve fondu ZV 1874–1928 K 2128 celkem v počtu 48 firem nebo podnikatelů.

Několikrát se přitom objevil názor, že zavedení komise je výhodné v tom, že je s ní vláda na rozdíl od zemského výboru v úzkém spojení, a německá politika zdůrazňovala, že z každého rozhodnutí komise se bude zodpovídat vláda, čímž se rozuměla případná podpora vlády od německých poslanců z Čech během zasedání poslanecké sněmovny říšské rady. V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že zejména na chomutovském sjezdu postupovala německá reprezentace velice tvrdě, ale téměř ihned se objevily pochybnosti o respektování této linie. Již tradiční byl odpor k místodržiteli, knížeti Thunovi, přičemž byly zmíněny různé obraty tisku a politiků, které se týkaly jeho osoby.¹⁶³ Těžké je posoudit roli německé samosprávy, k dispozici je pouze několik jejích replik na zavedení komise, kde ovšem dává vládě na vybranou: buď spolupráce, nebo boj. V německém prostředí se také objevovala forma stížnosti, kdy stěžovatel přehlížel zánik zemského výboru a adresoval mu stížnosti týkající se různých nezákonných opatření. Jestliže se kritizovala vyšší daňová zátěž, pak byla zdůrazňována nezákonnost nového zdanění.

IV. 4. Stížnosti na události 26. července u říšského nebo správního soudu

Důležitý způsob reakce na události z 26. července nebo přímo na některá rozhodnutí zemské správní komise představovaly stížnosti u říšského nebo správního soudu. Z tohoto hlediska byly důležité jednotlivé právní rozbor, nebo alespoň názory, o které se opíraly jednotlivé zúčastněné strany.

První právní rozbor situace se objevily ještě před zřízením komise, takže se jednalo o komentáře možných úmyslů státních orgánů, přičemž pozornost přitahovala osoba zemského maršálka a jeho audience u panovníka. Na české straně se situací zabývaly Národní listy, které poukazovaly na mezery v zemském zřízení v případě rezignace zemského výboru v kombinaci s neschopností sněmu zvolit nové přisedlíci – tj. sněm existuje, ale je znehybněn obstrukcí – a v případě rezignace zemského maršálka v momentě, kdy sněm například nezasedá nebo je rozpuštěný. Možným vyústěním situace se zabýval také Prager Tagblatt, který rovněž upozorňoval, že zemské zřízení nepamatuje na veškeré varianty možného vývoje, a tvrdil, že vláda je v takovém případě oprávněná zasáhnout nařízením tak, aby doplnila neexistující normu, ale neporušila stávající zákony, přičemž se opět používal termín

---

¹⁶³ Thun byl napadán tiskem i kvůli událostem spojeným s výročí bitvy u Chlumce, která proběhla koncem napoleonských válek. Thun se jich měl jako zástupce panovníka pochopitelně účastnit a v tisku se již mluvilo, že na něho němečtí politici chystají společenský trapas.

„*mimozákonné*“ opatření. Totéž prý platí i v případě zásahů do ústavních zákonů, které jsou ovšem prováděny patenty panovníka. Zdůrazňovala se také potřeba neexistence ústavních orgánů nebo jejich nekompetence. Tímto v podstatě Prager Tagblatt definoval již zmiňované právo z nouze s tím, že dodával, že by se jím mohla zavést zemská dávka z piva nebo provést záměry vlády z počátku července.¹⁶⁴ Poněkud jinak se k situaci stavěl JUDr. Tezner, který mluvil o právu vlády aplikovat ustanovení § 14 (č. 141/1867 ř. z.) i na zákonodárství jednotlivých korunních zemí, jestliže jejich zemský sněm není k dispozici.¹⁶⁵

Když se celá tato problematika shrne, je třeba říct, že zemský výbor, než byl v červenci odstraněn, po vládě soustavně požadoval předložení svých usnesení o daňové problematice panovníkovi, aby je schválil, a vláda to odmítala s tím, že jsou z hlediska legality sporné, přičemž celá záležitost se těšila i pozornosti odborné veřejnosti, která se k debatám připojovala výše naznačeným způsobem.

Zřízením komise a odstraněním nekompletního zemského výboru ovšem vláda zašla mnohem dál. Panovníkova opatření přitom odůvodňovala způsobem uvedeným výše, tedy naléhavou potřebou odstranit labilní stav Českého království, který byl způsoben neschopností zemských orgánů přijmout potřebná opatření finančního charakteru a dále zánikem samotných orgánů, přičemž v takovém případě se vláda cítila být povolána požádat panovníka, aby výjimečně a vzhledem k nekompetentnosti zemského zřízení odstranil takovou situaci, zasáhl a udělal v Čechách pořádek. To byl výklad vlády, které se ovšem již dříve dostalo podpory od již zmíněného JUDr. Teznera, který se v její prospěch stavěl opakovaně. Podobné stanovisko zaujaly navíc i další odborné kapacity. Samotný Tezner zdůrazňoval již výše zmíněnou možnost vlády použít § 14 i v rámci zemského zákonodárství, ale také dodával, že právo z nouze není v rakouském prostoru nic nového a že bylo aplikováno již dříve (v případě Teznera se nouzovým právem rozumí potřeba mimořádné aplikace tohoto paragrafu).¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ Zavedení samotné zemské dávky z piva bylo ovšem politikum, které by vyhovovalo české občanské politice, respektive velkostatku, ale bylo nepřijatelné pro německou stranu. Národní listy, 25. červenec 1913, č. 202, denní vydání, s. 2; Národní listy, 24. červenec 1913, č. 201, denní vydání, s. 1.

¹⁶⁵ Tezner to uvedl v článku, který otiskla Neue Freie Presse. Národní listy, 20. červenec 1913, č. 197, denní vydání, s. 1.

¹⁶⁶ Jednotlivé odborníky uvádí Karel Kazbunda, který zmiňuje profesory JUDr. Spiegela, JUDr. Ulbricha a JUDr. Hötzela, přičemž Spiegel byl výjimkou v tom smyslu, že odmítal aplikaci § 14 na zemské zákonodárství. K. Kazbunda, Otázka česko-německá, s. 240, 241.

Směr, kterým se ubírali čeští odborníci, již naznačovaly jednotlivé stížnosti, které byly uvedeny výše. Bylo zdůrazňováno porušení zemského zřízení tím, že byla dosazena komise, čímž se také zamítalo právo panovníka na zvláštní opatření v případě mezery v ústavním systému. Zmíněné právo z nouze bylo chápáno jako fikce a bylo zdůrazněno, že vláda si mohla počínat mnohem taktněji. Otázkou zavedení komise vzhledem k právním poměrům se zabýval také JUDr. Bohumil Baxa, který napsal ještě v roce 1913 krátkou stat' „K suspenzi zemské ústavy Království českého“, která dokládá nejen složité právní poměry, ale i neméně složité postavení české občanské politiky. Baxa zdůrazňoval, že zemské zákonodárství nelze nahradit říšským – tj. odmítal použitelnost § 14 – a pak se věnoval právu z nouze, přičemž zmínil, že je známé z anglosaského prostoru, kde se používalo v případě „*duševní nepřítomnosti*“ krále Jiřího III. O aplikaci práva z nouze mluvil dále v kontextu se situací v mocnářství a se závěry JUDr. Teznera. Zdůraznil, že „*idea právního státu zatlačuje toto právo státu z nouze, ne-li úplně, tedy alespoň na míru nejnížší*.“ Poté co takovým způsobem uzavřel otázku jeho existence, zabýval se problémem, zda skutečně nastal případ nouze, tedy okamžik definovaný selháním ústavních orgánů nebo jejich neexistencí. Důležitá byla především otázka selhání orgánů, kde Baxa popisoval situaci tak, že byla vyvolána uměle, a to obstrukcí německé politiky, které byla c. k. vláda poplatná. Tím myslel i to, že vláda odmítala předložit panovníkovi ke schválení usnesení zemského výboru. Přitom sám konstatoval, že zemské zřízení tuto situaci skutečně nepředvídá a že takovou pravomoc zemského výboru skutečně nedefinuje, ale že vláda přece jenom ve skutečnosti panovníkovi usnesení zemského výboru předložit mohla, protože by se to sice „*příčilo liteře zákona, ale ne duchu zákona*“, přičemž zde zase popisoval úlohu obou zemských orgánů a zdůrazňoval význam zemského výboru jako zástupné instituce zemského sněmu. Z Baxova elaborátu vyplývají následující momenty: Dokládá, že s právem z nouze jisté zkušenosti jsou a že požadavky zemského výboru neměly oporu v zákoně. Vládě ovšem vytýkal, že na základě práva z nouze mohla provést méně protizákonná opatření – tj. předložit usnesení zemského výboru panovníkovi, což se rovnalo jejich schválení –, takže by nemusela vyvolat ještě větší nouzi, kterou pak nechala odstranit panovníkovým patentem odůvodněným právem z nouze.¹⁶⁷

Stížnosti k říšskému soudu, jako reakce na události z 26. července, se objevily krátce po zavedení komise. Některé jsou uvedeny v ZV 1874–1928, K 2105 a na další upozorňuje dobový tisk. Důležitý je předmět stížností a právní argumentace. Již 9. srpna 1913 se obrátili

¹⁶⁷ K tomu: K. Kazbunda, Otázka česko-německá, s. 240, 241; Bohumil Baxa, K suspenzi zemské ústavy Království českého, in.: Pokroková revue X/1, 1913, s. 1–9.

na říšský soud bývalý přisedící a náhradníci zemského výboru Karel Adámek, Josef Žďárský, Jan Dvořák, František Chaloupka, Václav Němec a JUDr. Ladislav Pinkas, přičemž stížnost sestavil bývalý zemský poslanec za staročechy JUDr. Ladislav Srb. Předmětem stížnosti bylo zavedení komise, která znemožnila přisedícím zemského výboru pokračovat v jejich práci. Kromě toho vypočítávali další momenty, které ze zavedení komise vyplývaly. Mezi nimi bylo uvedeno, že hrabě Schönborn shromáždil úředníky zemského výboru a připomněl jim jejich přísahu a že konstatoval, že ve vztahu k jejich pracovnímu poměru vše zůstává při starém, přičemž mají pouze nové nadřízené. V další řadě se zmiňoval příkaz prezidenta úředníkům zemského výboru, aby nepředkládali od 26. července přisedícím spisy, že komise zastavila přisedícím platy a oznámila, že zahajuje svoji činnost.

JUDr. Srb charakterizoval prostředek dosazení komise – tj. císařský patent – pouze jako úkon vládní moci, důsledně ho označoval jako nařízení a tím i zdůrazňoval kompetenci říšského soudu v této záležitosti zasahovat.¹⁶⁸ Zdůrazňoval, že pravomoci státních orgánů rámcově určuje § 11 základního říšského zákona č. 145/1867 r. z., který stanovil, že státní orgány mohou v mezích své působnosti a na základě zákona vydávat nařízení, a § 11 říšského základního zákona č. 141/1867 r. z., který stanovil okruhy kompetencí říšského zákonodárství. Z toho důvodu připomněl také články 1 a 3 základního říšského zákona č. 20/1861 ř. z., kde článek 3 stanovil zavedení zemských zřízení s tím, že zřízení mají statut základního říšského zákona, a článek 12 základního říšského zákona č. 141/1867 ř. z., který stanovil, že vše, co není v kompetenci říšského zákonodárství, náleží zemskému zákonodárství a bude vyřizováno zemskými sněmy. V kompetenci říšského zákonodárství podle § 11 zákona č. 141/1867 ř. z. přitom pochopitelně nebyla jmenována pravomoc jakéhokoli státního orgánu zasahovat do zásad stanovených zemským zřízením způsobem známým z 26. července, takže z toho důvodu odmítal i aplikaci § 14 zákona č. 141/1867 ř. z., který dával panovníkovi pravomoc vydávat ve výjimečné situaci nařízení, jež mohlo dočasně nahradit legislativní úkony říšské rady – v rámci jejích kompetencí – v souvislosti se zemským zákonodárstvím. Nařízení, tj. císařský patent, kterým se zřizovala komise, shledal proto nezákonným.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Poukazoval na článek 2 základního říšského zákona č. 145/1867 ř. z. – tj. zákon „o vykonávání vládní a prováděcí moci“ –, který stanovoval, že „císař vykonává vládní moc skrz odpovědné ministry a podřízené úředníky“, čímž zdůrazňoval, že patent nebyl zákonné povahy. Posléze citoval článek 7 základního říšského zákona č. 144/1867 ř. z., který se zabýval soudní mocí. Příslušný článek definoval pravomoc soudů posuzovat platnost zákonů: „Soudům nenáleží ověřování platnosti patřičně vyhlášených zákonů. Naproti tomu mají soudy rozhodovat o platnosti nařízení v rámci instancí.“

¹⁶⁹ Tuto stížnost uvádí také Karel Kazbunda. K. Kazbunda, Otázka česko-německá, s. 240.

K říšskému soudu směřovala také žaloba JUDr. Otakara Krouského. Krouský zaslal v červenci zemskému výboru stížnost v jisté záležitosti, kterou ovšem vyřídila 8. srpna zamítavě „*takzvaná zemská správní komise*“. Podstatou stížnosti tedy bylo, že na místě obvyklého orgánu rozhoduje „jakási zvláštní a neznámá instituce“, čímž stěžovatel utrpěl ujmu: „*Tímto rozhodnutím byla porušena moje práva politická ústavou zaručená – tj. právo býti spravován orgány ústavou stanovenými.*“ Komisi považoval v podstatě za neexistující, protože byla neústavní. Argumentace přitom odpovídala té, která byla uvedena v stížnosti přísedících – tj. patent Františka Josefa, kterým se odstraňovaly zbytky zemského výboru a dosazovala komise, byl v podstatě nařízením, a ne opatřením zákonné povahy, takže se jím může zabývat říšský soud. Dále opakoval, že takové nařízení nemohlo být vydáno na základě § 14, a to z výše zmíněných důvodů, přičemž byly opět zmíněny kompetence státu-říše a korunních zemí, kde není § 14 použitelný pro záležitosti, které jsou v kompetenci zemských orgánů.

Krouský zaujal stanovisko i ke zjevnému záměru státních orgánů, že budou vysvětlovat svůj postup pouze na základě práva z nouze, tedy ne prostřednictvím § 14. Přitom konstatoval, že právo z nouze je zcela fiktivní, a i kdyby říšský soud připustil jeho existenci, zdůrazňoval dva následující momenty: Jednak poukazoval na to, že zásah, který se dovolává takového odůvodnění, by asi měl být co nejjemnější, a pak dokazoval, že otázka nouze neboli neúplnost zemského výboru, kterou konstatoval panovníkův patent č. 36, byla uměle vyvolaná. Zdůrazňoval, že zemský výbor měl stále dostatečný počet přísedících a maršálek měl před svou rezignací pověřit výkonem svých pravomocí svého náměstka nebo měl panovník jmenovat nového maršálka.¹⁷⁰

Z národně německého prostředí směřovala k říšskému soudu žaloba Antona J. Salomona, majitele činžovního domu v Liberci, který svojí stížností reagoval na zvýšený výměr činžovní daně za třetí čtvrtletí roku 1914. Stížnost, kterou sestavil advokát JUDr. Richard Pirk, byla formulována tak, že se předepisuje platba jako důsledek zvýšení daně, které nemá oporu v zákonech, a zdůrazňovalo se, že platební povinnost vlastně ani neexistuje. Formálním cílem stížnosti bylo dosáhnout zrušení této platební povinnosti. Argumentace se opírala především o ustanovení zemského zřízení, konkrétně o § 22, podle kterého se výše zemských přírážek upravuje na základě usnesení zemského sněmu, přičemž usnesení v případě, kdy navrhovaná přírážka přesahuje 10 %, potřebuje schválení panovníka. Stížnost tedy nebyla formulovaná

---

¹⁷⁰ Ferdinand Lobkowicz oficiálně rezignoval pouze ze své vlastní vůle a patent z 26. července byl formálně jenom důsledkem tohoto kroku. To, že vláda celou akci připravovala, byla další věc.

tak, že by se posuzovala povaha panovníkova patentu, ale pouze poukazovala na neexistenci povinnosti respektovat příslušný platební příkaz, který není v souladu se zákony, a domáhala se jeho soudního zrušení.

Na soudy se obracely také pivovary. S více než půlročním zpožděním za výše uvedenými stížnostmi byla k říšskému soudu podána stížnost německého pivovaru v Trutnově, který zastupoval JUDr. Julius Munk. Předmět stížnosti byl podobný jako v případě majitele domu A. J. Salomona, neboť se opět jednalo o zdůraznění neexistence povinnosti brát v potaz v tomto případě platební rozkaz inspektorátu pro zemskou dávku z piva na jedné straně, ale na straně druhé byl zdůrazněn i fakt, že jeho stížností na platební rozkaz, která byla adresována zemskému výboru, se zabývala zemská správní komise.

Stížnosti se u říšského soudu začaly projednávat během několika následujících měsíců. Dne 23. prosince 1913 se zemská správní komise vyjádřila k stížnosti JUDr. Krouského. Zdůraznila, že předmětem stížnosti je újma, kterou stěžovatel utrpěl tím, že komise rozhodovala místo zemského výboru, takže je spíše věcí státních orgánů – c. k. vlády – se k stížnosti vyjádřit, tím spíše, že se stížnost vůbec netýkala vlastního rozhodnutí komise. Samotná komise ovšem považovala císařský patent, který ji zřizoval, za „*závazný předpis*“, takže podle článku I. tohoto patentu a podle § 1 stanov komise, které byly také součástí císařského patentu, se pokládala ze kompetentní rozhodovat v záležitostech, které byly dříve v kompetenci zemského výboru. Stejný den reagovala komise i na stížnost českých přisedlících zemského výboru, přičemž zdůrazňovala stejné momenty – tj. vyjádření k stížnosti je spíše věcí vlády a císařský patent chápe komise jako závazný předpis. V případě stížnosti A. J. Salomona komise dovozovala, že říšský soud není příslušný se touto stížností zabývat, přičemž konstatovala, že říšský soud je kompetentní v určitých záležitostech, kde základní předpis představuje základní říšský zákon č. 143/1867 ř. z. Komise přitom zdůrazňovala, že ve smyslu § 3, bodu a/ tohoto zákona musí mít stížnost nějaký nárok, přičemž konstatování neexistence povinnosti, což komise označila za předmět Salomonovi stížnosti, žádný předmět nepředstavuje.¹⁷¹

Druhý soud, na který se stěžovatelé obraceli, byl správní soud.¹⁷² Správní soud byl zřízen na základě říšského zákona č. 36/1875 ř. z. a byl kompetentní v případě, že někdo byl

¹⁷¹ Paragraf 3 stanovuje některé případy, ve kterých byl říšský soud příslušný. Rgb, Jahrgang 1867, Wien 1868, s. 397.

¹⁷² Jednotlivé stížnosti se objevují opět v ZV, 1874–1928, K 103.

poškozen na svých právech nezákonným opatřením některého správního orgánu. Přitom bylo jedno, zda se jednalo o orgány státní správy, nebo zemské, respektive samosprávné.¹⁷³

Několik stížností na zavedení komise podala česká a německá samospráva, přičemž jimi reagovala na oběžník z 30. července 1913, kterým komise uvědomovala příslušné orgány o zahájení své činnosti. Stížnosti byly podávány krátce na to, co byla zavedena komise, a byly vyřízeny již počátkem října 1913.¹⁷⁴ Nejvyšší správní soud ovšem všechny tyto stížnosti samosprávných orgánů odmítal, takže vůbec nebyla zahájena jejich projednávání. Správní soud ovšem poukazoval na to, že patent, kterým byla komise zřízena, nechápe jako pouhé nařízení, ale jako zákonnou normu. Z toho důvodu poukazoval na článek 7 říšského zákona č. 144/1867 ř. z., který stanovil, že zkoumání patřičně vyhlášených zákonů soudům nepřísluší. Tato zásada stanovená základním zákonem jako obecná norma byla znovu zdůrazněna v § 8 říšského zákona č. 36/1875 ř. z., který se týkal zřízení správního soudu.¹⁷⁵ Správní soud obecně zpochybňoval i předmět stížnosti. Za něj totiž označoval odkaz na oběžník o zahájení činnosti komise, který stěžovatelé rovněž uváděli. Pak ovšem stížnosti vykládal tak, že jsou mířeny na nedostatky v úředním postupu – tj. objevuje se oběžník neznámého orgánu, přičemž takovou stížnost mohl soud také odmítnout.¹⁷⁶ V případě odmítnutí stížnosti správním soudem se tak objevil postup, který vyhovoval představám vlády a byl identický, jak se uvidí, i s postupem říšského soudu. Ke správnímu soudu také mířila stížnost pivovaru v Trutnově, který si stěžoval i u říšského soudu.¹⁷⁷

Stejný předmět stížnosti jako v případě Libereckého domácího Salomona měla stížnost JUDr. Rudolfa Pernera, který si již na zvyšování daní stěžoval přímo zemské správní komisi. Komise pochopitelně tuto stížnost 26. listopadu 1913 odmítla, takže Perner postupoval tak, že podal 3. února stížnost ke správnímu soudu. Podobným způsobem vypracoval i stížnost Hermíny Pernerové ke správnímu soudu, kterou podal 5. února 1913.¹⁷⁸ V obou případech postupoval správní soud velice jednoduše. Stížnosti odmítl v březnu 1914 s tím, že byly

¹⁷³ Říšský zákon č. 36/1875 ř. z. Jeho příslušnost specifikovaly paragrafy 2 a 3. Reichsgesetzblatt, Jahrgang 1875, Wien 1876, s. 85–92.

¹⁷⁴ Ve ZV 1874–1928, K 103, jsou stížnosti několika samosprávných orgánů. Mezi nimi byly stížnosti obecních výborů Českého Brodu, Nového Bydžova, Prachatic, Libochovic, Hořic, Kolína, Pardubic a Roudné, které byly v moci české politiky, a Okresního výboru v Domažlicích, který držela německá strana.

¹⁷⁵ Okolnosti, za kterých správní soud podané stížnosti odmítal, specifikoval § 21. Stížnosti musely být podány včas (§ 14) a musel být přesně popsán předmět stížnosti, jež musela být vyhotovena advokátem.

¹⁷⁶ Zde situaci upravovala novelizace říšského zákona č. 36/1875 ř. z. provedená říšským zákonem č. 149/1905 ř. z. Ve vztahu ke stížnostem se týkala zejména § 22.

¹⁷⁷ V tomto případě se však stížnost dočkala projednávání a jednání probíhala ještě v době první světové války.

¹⁷⁸ Komise zamítla stížnost Pernerové také 26. listopadu 1913. NAAR, ZV 1874–1928, K 2105.

podány pozdě, přičemž propadala šedesátidenní lhůta, ve které se mohl stěžovatel na soud obracet – v prvním případě přišel platební rozkaz 8. listopadu a v druhém 14. listopadu.¹⁷⁹

Říšský soud se ve zmíněných případech dopracoval k výsledku až v dubnu 1914, přičemž jednotlivé žaloby odmítal.

---

¹⁷⁹ NAAR, ZV 1874–1928, K 2105.

V. Zemská správní komise a vývoj hospodářské situace v roce 1913

Naléhavé řešení hospodářské krize znamenalo první úkol, kterému se musela zemská správní komise věnovat. V rámci této problematiky jsou důležité následující momenty: Situace, ve které zanechal České království zemský výbor, přičemž se jedná hlavně o stav zadluženosti země. Důležité jsou nové finanční zdroje, kde se jedná o zemskou dávku z piva a zvýšení zemských přírážek. Z hlediska samotné hospodářské situace bylo třeba přečkat dobu, v níž čekaly zemi různé platby, ale ještě nebyly pohromadě nové finanční prostředky. Důležitá je i problematika zemského rozpočtu na rok 1914, který se sestavoval na podzim 1913.

V. 1. Zemské dluhy

Po 26. červenci bylo České království zatíženo mnoha dluhy různé povahy. Jednalo se o dluhy u peněžních ústavů nebo o různé nedoplatky. Dluhy, které vznikly přijetím půjček u různých peněžních ústavů, se dělily na založené a nezaložené. Založené dluhy pocházely z doby, kdy byl ještě aktivní zemský sněm. Jejich umořování probíhalo dlouhodobě a charakteristické bylo, že nemohly být vypovězeny ze strany věřitele. Splácely se prostřednictvím anuit.¹⁸⁰ Na konci roku 1913 byl založený dluh ve výši 145 038 371 K a 92 h.¹⁸¹ Pro finanční krizi zmínané České království představovalo v této záležitosti jediný problém splácení samotných anuit.¹⁸²

Druhou skupinu představovaly nezaložené dluhy, kterými se označovaly krátkodobé půjčky. Tyto půjčky uzavíral zemský výbor v době, kdy německá obstrukční taktika znemožnila jakoukoli činnost zemského sněmu. Většina nezaložených dluhů představovala půjčku, ze které se platily pouze úroky a sama se neumořovala. Země ji musela k určitému

---

¹⁸⁰ Založený dluh se splácel pomocí anuit, z kterých se platily úroky a umořovala samotná půjčka. Dohoda o uzavření půjčky se nazývala dlužní úpis, ve kterém byly určeny její podmínky. Důležitá byla výše anuity a jejich počet, úroková sazba, kurz atd. Platební režim spočíval na následující zásadě: Z celkové částky, kterou bylo třeba splatit, se vypočetl úrok a odečetl se od první anuity. Zbytek anuity se použil na umoření dluhu. Když se platila druhá anuita, úrok se vypočítal z výše půjčky zmenšené o to, o kolik se umořil dluh během první splátky. Vypočtený úrok se opět odečetl z celkové výše anuity, a to, co z ní zůstalo, sloužilo opět k umořování dluhů. Proces se opakoval tak dlouho, dokud nebyl celý dluh umořen. Zprvu samozřejmě naprostá většina anuity sloužila k zaplacení úroku a umořovala se pouze malá část dluhu. Během dalších splátek se proces umořování zrychloval. Věřitel získal mnohem víc peněz, než kolik poskytl, ale během dlouhé doby.

¹⁸¹ V době hospodářské krize Českého království založené dluhy již nevzrůstaly a poslední pocházel z roku 1908. Celkovou situaci založených dluhů uvádí zpráva zemské účtárny z roku 1913 nebo z 26. února 1917. NAAR, ZV 1874–1928, K 2057.

¹⁸² V červnu 1913 se splácely anuity v celkové výši 2 600 000 K a obdobná situace nastávala v prosinci.

datu splatit nebo dojednat její prodloužení. Některé nezaložené dluhy však byly také anuitní. Úroky se platily spolu s anuitami v červnu a v prosinci. Půjčky poskytovala ve většině případů Zemská banka Království českého, ale v některých případech vystupovala pouze jako zprostředkovatel a věřitelem Českého království se stávaly různé bohaté fondy. V roce 1913 poskytla půjčku i Městská spořitelna v Praze. Fakta ohledně půjček udává následující tabulka.

Tabulka: *Nezaložené dluhy Království českého u zemské banky (včetně zprostředkovaných půjček) a Městské spořitelny (poslední uvedený) v Praze, které vznikly do července 1913. Půjčky u zemské banky se číslovaly a anuitní dluhy byly označeny. Kromě výše je uvedena doba, kdy byla půjčka použita.*¹⁸³

I.	28. 6. 1909–29. 11. 1909	10 000 000 K
II:	29. 9. 1909–1. 4. 1910	8 900 000 K
III.	29. 10. 1910–31. 12. 1910	2 500 000 K
IV.	26. 1. 1911–28. 10. 1911	5 000 000 K
I. anuitní úvěr		8 505 489 K 89 h.
V.	28. 10. 1911–2. 3. 1912	2 000 000 K
VI.	16. 2. 1912–28. 2. 1912	1 000 000 K
VII.a.	22. 1. 1912	3 000 000 K
VII.b.	2. 3. 1912–28. 6. 1912	4 500 000 K
VIII	30. 10. 1912–31. 10. 1912	2 000 000 K
II. anuitní úvěr	30. 6. 1912–31. 12. 1912	3 031 050 K
IX. a		3 422 620 K
IX. b		1 414 916 K
Ms. spoř.	1913	8 000 000 K

Celková výše dluhů, které poskytla nebo zprostředkovala zemská banka, dosáhla v roce 1913 55 274 077 K 15 h. Naprostou většinu použil zemský výbor do konce roku 1912, s výjimkou 846 594 K 57 h., které použil v roce 1913. Nezaložené dluhy se zvýšily ještě o 8 000 000 K, které poskytla Městská spořitelna v Praze v roce 1913. Problém, kterému musela čelit zemská správní komise, představovala skutečnost, že většina nezaložených dluhů v roce 1913 mohla být vypovězena a bylo třeba dohodnout prodloužení.

¹⁸³ NAAR, ZV 1874–1928, K 2057.

Další problém představovaly různé položky, které země neuhradila státním institucím a jiným stranám. Dne 2. září 1913 připravila zemská účtárna pro potřeby zemské správní komise jejich přehled.

Tabulka: *Nejdůležitější nedoplatky Českého království, které vznikly v letech 1909–1913.*¹⁸⁴

zemědělství – meliorace	4 495 000 K
průmyslové školy, průmyslová muzea	123 000 K
Pražská všeobecná nemocnice	1 639 752 K 60 h.
židovská nemocnice v Praze	32 000 K
mimopražské nemocnice v Čechách	1 050 786 K 29 h.
porodnice, nalezince	1 585 094 K 98 h.
nemocnice ve Vídni	1 892 111 K 49 h.
stravovny, hnanecké stanice.	799 202 K
četníci	784 273 K 61 h.
c. a k. vojsko, ubytování	1 118 142 K 69 h.
c. k. domobrana	986 963 K 20 h.
opravy silnic	224 773 K 95 h.
kanalizace Vltavy	1 998 083 K
železnice	930 368 K 20 h.
nákup akcií dráhy Tachov–Domažlice	573 300 K

Celková dlužná částka byla ve výši 20 540 431 K. K této problematice je třeba poznamenat, že některé nedoplatky se v roce 1913 již nezvětšovaly, například pohledávka c. k. armády. Naopak další vzrůstaly, což byl případ nedoplatků vůči četnictvu.

Poslední z dluhů Českého království byl takzvaný kontokorentní dluh, který vznikl následujícím způsobem: Finanční zprávu zemských záležitostí vykonávaly z velké části úřady státní finanční správy, které vybíraly zemské přírážky a další dávky a v intencích zemského rozpočtu prováděly příslušné platby. Stávající prostředky obvykle nedostačovaly a chybějící

¹⁸⁴ Jedná se o nejvýznamnější nedoplatky. Většina z nich vznikala v době činnosti zemského výboru. Zprávu připravila 2. září 1913 zemská účtárna pro potřeby finančního referenta zemské správní komise. NAAR, ZV 1874–1928, K 2072.

částka se hradila z kontokorentu, který poskytl stát. Kontokorentní dluhy dosáhly na konci roku 1912 výše 17 690 772 K 61 h. a v průběhu roku 1913 ještě vzrůstaly.

Celková situace byla velice kritická. Nedoplatky, kontokorentní dluhy a nezaložené dluhy dosahovaly výše 101 505 210 K.¹⁸⁵

V. 2. Finanční prostředky zemské správní komise

Zemská správní komise měla k dispozici nové finanční prostředky, které měly pomoci odstranit hospodářskou krizi. Byla to zemská dávka ze spotřeby piva ve výši 4 K z hl a zemská přírážka k přímým říšským daním zvýšená o 10 % – tj. celkem 65 %. Obě zaváděl císařský patent č. 36/1913 z 26. července a příslušné podrobnosti v případě pivní dávky upřesňovala jeho příloha č. 2 *Řád o dávce z piva pro Království české*. Zemská dávka z piva se odváděla od srpna 1913 a přírážky se zvyšovaly od července.

Zemské dávce z piva bylo podrobeno veškeré pivo, které se v Českém království spotřebovalo, tedy nejen to, které bylo v Čechách vyrobené, ale i to, které se dovezlo. Povinnost odvádět zemskou dávku z piva, kterou platil spotřebitel, měly subjekty, které ho distribuovaly. Jednalo se: 1/ o pivovary, které prodávaly pivo spotřebitelům ve vlastním výčepu nebo když ho prodaly soukromým osobám, 2/ o živnostníky, kteří měly výčep, přičemž nezáleželo, zda se jedná o pivo tuzemské, nebo dovezené, 3/ soukromé osoby, které kupovaly pivo ze zahraničí. Dávka byla splatná v prvním případě, jakmile se pivo vypravilo ze skladu, v druhém a třetím při převzetí.¹⁸⁶

Ačkoli zemská správní komise počítala s výnosem z pivní dávky do konce roku 1913, nesměla zapomínat na možné komplikace. Agendu spojenou se zemskou dávkou z piva vyřizoval zemský inspektorát pro zemskou dávku z piva, který počítal pro zbylé měsíce roku 1913 s výnosem 12 229 820 K, přičemž se brala v potaz obvyklá výroba a spotřeba piva v příslušných měsících během posledních let. I zemský výbor předpokládal, že hlavně v prvním měsíci bude výnos malý – hlavně proto, že se muselo spotřebovat pivo, které bylo na skladech a pivní dávce ještě nebylo podrobno. Nástup zemské správní komise neznamenal,

¹⁸⁵ To znamená celkové nedoplatky a dluhy u peněžních ústavů k 2. září 1913 a kontokorentní dluhy k 31. prosinci 1912.

¹⁸⁶ Zákoník zemský pro Království české, Ročník 1913, Praha 1914, s. 79–87.

že by se situace v tomto ohledu nějak změnila.¹⁸⁷ Dále se mohli objevit neplatiči, přičemž se předpokládalo, že někteří z nich budou motivovat nebo alespoň vysvětlovat svou činnost politickou situací.¹⁸⁸ Když zemská správní komise pracovala v srpnu 1913 na revizi zemského rozpočtu, počítala s mnohem menším výnosem – pouze s 5 000 000 K. Na problémy s výběrem dávky přímo upozorňovaly různé výhrady. Po zřízení komise si například stěžovali na nezákonnou dávku z piva majitelé pěti německých pivovarů, přičemž adresovali svoji stížnost zemskému výboru, jehož zánik záměrně přehlíželi.¹⁸⁹

Se všemi momenty bylo třeba počítat a nepříjemné bylo i to, že potřebné údaje se objevovaly až s určitým zpožděním. Celkovou a důkladnou bilanci výnosu pivní dávky v roce 1913 bylo možné učinit až v prvních měsících následujícího roku.

Tabulka: *Údaje o pivní dávce v roce 1913, které byly k dispozici na počátku roku 1914. Důležité je srovnání předpisu se skutečnými platbami v příslušném měsíci.*¹⁹⁰

	podrobeno dávce	má se vybrat	skutečně se vybralo
srpen		2 004 920 K	1 464 K
září	702 598 hl, 36 l	2 810 393 K	748 525 K
říjen	667 596 hl	2 670 386 K	2 087 158 K
listopad	561 006 hl	2 244 024 K	2 568 280 K
prosinec	625 024 hl	2 500 097 K	2 598 342 K

Tabulka naznačuje, že vývoj plateb zemské dávky z piva odpovídal předchozím obavám. Se slabším výnosem v srpnu se částečně počítalo,¹⁹¹ ale charakteristické byly i četné nedoplatky, které se vymáhaly velice pomalu. S koncem roku se výnos skutečně postupně zvětšoval, a ačkoliv zemská dávka z piva nevynesla tolik, kolik byl předpis, vynesla poměrně

¹⁸⁷ Inspektorát obstarával veškeré záležitosti spojené s pivní dávkou. V době, kdy se zemská dávka z piva nevybírala, evidoval údaje z let 1903–1909 a připravoval podklady pro zavedení nové dávky. Z údajů o výrobě, spotřebě a placení dávky v letech 1903–1909 se dala předpokládat podobná situace v roce 1913.

¹⁸⁸ Obecně se počítalo, že se podaří nedoplatky vybrat, a předpokládaný výnos je nebral v potaz. To ale neznamená, že by se tato problematika přehlížela.

¹⁸⁹ NAAR, ZV 1874–1928, K 2128.

¹⁹⁰ Tabulka je sestavena na základě zpráv zemského inspektorátu pro pivní dávku, které byly zaslány zemské správní komisi. Zprávy o výsledcích pivní dávky v roce 1913 byly hotové s několikaměsíčním odstupem. NAAR, ZV 1874–1928, K 2128.

¹⁹¹ Oproti předpokladům byl výnos zemské dávky z piva v srpnu opravdu zoufalý. Místodržitel vysvětloval situaci tím, že se podcenily veliké zásoby piva, které nebyly dávce podrobeny, v kombinaci s „abnormálně“

značné množství peněz. V posledních měsících byly uhrazeny už i některé nedoplatky, které vznikaly krátce po zavedení dávky. Charakteristické bylo, že v srpnu mělo být zaplacené přes dva miliony korun, ale skutečný výnos ve výši 1 464 K byl zcela zoufalý. Srpnové nedoplatky byly z větší části uhrazeny až v říjnu, kdy bylo zaplacené 1 747 219 K.¹⁹²

Nedílnou součástí veškeré daňové problematiky je boj s neplatiči a opozdilci, a bylo tomu tak i v případě zemské dávky z piva. Situace byla složitá i z toho důvodu, že neplatiči mohli zpochybňovat legalitu zemské dávky z piva a tím odůvodňovat svůj postoj. Tato problematika byla nebezpečná i proto, že obvyklé neplacení dávky z různých, třeba i politických důvodů, mohlo přejít v masovou daňovou neposlušnost.¹⁹³

Jakmile byla pivní dávka zavedena, bylo zřejmé, že se zemská správní komise problémům s neplatiči nevyhne, a bylo třeba počítat i s odmítáním placení dávky z politických důvodů. S nedoplatky ze zemské dávky z piva byly zkušenosti z let 1903–1909, kdy již byla vybírána. Proti dlužníkům mohly zakročit samosprávné orgány, ale tento postup byl málo efektivní. Problém spočíval v tom, že samospráva neměla k dispozici instituce, které by mohly efektivně zakročit. Potírání neplatičů se svěřovalo obcím, které však postupovaly liknavě, samozřejmě i proto, že hostinští, nejčastější hřišníci, zvláště v malých obcích patřili k váženým občanům. Druhou variantou byla žaloba u soudů. V případě kladného vyřízení případu byl postup rychlý. Na dlužníkův majetek mohla být uvalena nucená zpráva, mohl být vzat do vazby nebo byla nařízena exekuce. Zkušenosti nabyté v letech 1903–1909 se ukázaly jako aktuální i v případě pivní dávky v roce 1913. Samosprávné instituce nebyly úspěšné při vymáhání nedoplateků, ale zemská správní komise váhala schválit ostřejší řešení. Soudy totiž mohly dát za pravdu neplatičům a uznat, že platební předpisy nejsou závazné. Takový rozsudek by mohl zvíkat i ty, kteří prozatím pivní dávku platili. Zemská správní komise proto zvolila kompromisní řešení a požádala o pomoc úřady státní správy. Situace se sice zlepšila, ale postup vybírání nedoplateků byl stále pomalý.¹⁹⁴

V říjnu již byly k dispozici rozsudky nejvyšších soudů v monarchii, které uznaly zákonnost zemské správní komise. Tato skutečnost výrazně usnadnila její postavení v případě zemské dávky z piva a vybírání jejích nedoplateků a jednotliví neplatiči byli žalováni u příslušných

---

nízkou spotřebou. Podle něho nešlo tedy pouze o nedoplatek, ale i o podcenění situace. Postupně se však situace zlepšovala. NAAR, RMV, K 1978.

¹⁹² Podle zprávy inspektorátu pro zemskou dávku z piva z 15. února 1915 byl stav k 31. 12. 1913 následující: Mělo se vybrat 12 369 929 K, ale ve skutečnosti se vybralo pouze 8 003 770 K. NAAR, ZV 1874–1928, K 2128.

¹⁹³ To by mělo vliv na beztak již složité postavení zemské správní komise, jenž by měl kromě hospodářského i politický rozměr.

okresních soudů. Do konce října byly podány žaloby u 102 okresních soudů a 87 z nich rozhodlo ve prospěch obžaloby.¹⁹⁵

V některých případech však okresní soudy rozhodly v neprospěch zájmů zemské správní komise. Dne 10. listopadu tak učinil Okresní soud v Berouně, který zamítl žalobu proti p. Pavíkovskému, hostinskému v Berouně.¹⁹⁶ Stejně bylo rozhodnutí Okresního soudu v Úpici z 21. října 1913¹⁹⁷ a Okresního soudu Dolních Kralovicích, který rozhodl v lednu 1914 dokonce čtyřikrát v neprospěch žaloby.¹⁹⁸ V těchto případech se situace se vyjasnila až v prvních měsících roku 1914. Krajský soud v Kutné Hoře zrušil rozhodnutí nižší instance, Okresního soudu v Dolních Kralovicích, a nařídil exekuci. Rozhodnutí soudů vyšších instancí znamenalo konečný úspěch zemské správní komise. Od té doby mohla počítat s úspěšným a rychlým postupem proti těm, kteří nadále odmítali platit zemskou dávku z piva.

Jednodušší byla situace v případě zvýšení zemské přírážky k přímým říšským daním o 10 %. Přestože se objevily četné protesty proti zvýšení přírážky, které stejně jako v případě zemské dávky z piva zpochybňovaly jejich legálnost, na platební morálce se to neprojevalo. Důležité je zmínit, že protesty proti zvýšení zemských přírážek měly delší tradici a nespočívaly pouze ve zdůrazňování pochybných politických okolností. Již v roce 1911 se objevily stížnosti jako reakce na úsilí zemského výboru zavést zvýšené přírážky pouhým usnesením. Předmětem stížnosti byla pouhá výše zemských přírážek. Stěžovatel se vyjadřoval velice ostře: „Dovoluji si upozornit, že je to ne křesťanské, ale lupičské vydírání na chudém, hubeném poplatníku, kterému se těžko vydobyté sousto od úst odtrhne.“¹⁹⁹ V dalších letech následovalo několik stížností s podobným motivem. V roce 1913 měly dvojí charakter, některé zdůrazňovaly politické okolnosti zvýšení přírážek, jiné však také jejich přílišnou výši. Většinou měly charakter pouhých protestů a řádné odvádění zvýšených přírážek neohrožily.²⁰⁰

Zavedení zemské dávky z piva a zvýšení zemských přírážek byly základním předpokladem pro to, aby zemská správní komise zvládla hospodářskou stabilizaci země. V případě zemské

---

¹⁹⁴ Zemská správní komise požádala o spolupráci nótou z 30. srpna 1913. Ministerstvo vnitra a ministerstvo financí se posléze dohodly na pomoci orgánů finanční správy.

¹⁹⁵ Celá situace je zřejmá ze zprávy šéfa zemského inspektorátu pro zemskou dávku z piva z 27. října 1913. NAAR, ZV 1874–1928, K 2128.

¹⁹⁶ Pavíkovský nezaplatil 32 K 40 h. Zpráva zemského inspektorátu pro zemskou dávku z piva z 12. listopadu 1913. NAAR, ZV 1874–1928, K 2128.

¹⁹⁷ Tentokrát byla žalována hostinská v Malých Svatoňovicích Terezie Fišerová, která nezaplatila 8 K.

¹⁹⁸ Dne 13. ledna zamítl žalobu proti Antonínu Žákovi, hostinskému v Keblově, který nezaplatil 59 K, 14. ledna 1914 žalobu proti Františkovi Samkovi, který dlužil 92 K, 14. ledna proti Josefu Eislerovi, který nezaplatil 67 K a 15. ledna proti Růženě Buškové, která nezaplatila 65 K 88 h. Zpráva zemského inspektorátu pro zemskou dávku z piva z 23. ledna 1914. NAAR, ZV 1874–1928, K 2128.

¹⁹⁹ Stížnost z 15. 9. 1911. NAAR, ZV 1874–1928, K 2105.

²⁰⁰ NAAR, ZV 1874–1928, K 2105.

dávky z piva byla situace kritická v prvních měsících, ale pak se zlepšila a do konce roku 1913 vynesla okolo 8 000 000 K.²⁰¹ Efektivní způsob vymáhání nedoplatků pomocí soudních exekucí navíc sliboval, že se podaří vydobýt i zbylé peníze. Výnos ze zvýšení zemských přírážek odpovídal předpokladům.

V. 3. Zemská správní komise a hospodářská situace v roce 1913

Po zřízení zemské správní komise se hospodářské záležitosti Českého království vyřizovaly stejným způsobem jako dříve. Část agendy vyřizovaly úřady státní finanční zprávy. K ní patřil výběr zemských přírážek k přímým říšským daním a dalších dávek. Kromě toho tyto úřady prováděly některé platby (především v oblasti zemského školství a zdravotnictví). Další záležitosti byly v kompetenci zemských úřadů, zemské kasy a zemské účtárny – ty prováděly celkovou kontrolu a vyřizovaly další část agendy. Zemská kasa měla k dispozici státní převody a výnos ze zemské dávky z piva. Z toho hradila výdaje náklady na správu, na kulturní záležitosti, podstatnou část zdravotnictví, bezpečnost, veřejné stavby a zemský dluh.

K prvním měsícům činnosti zemské správní komise v hospodářské oblasti patřila snaha zabránit finančnímu kolapsu země a dostat zemské finance alespoň do určitého klidu. Ihned po svém zřízení přistoupila zemská správní komise k revizi zemského rozpočtu na rok 1913. Nejprve se objevila myšlenka sestavit úplně nový rozpočet pro zbytek roku, která však byla posléze opuštěna. Rozpočet měl být současně doprovázen i účetní uzávěrkou pro období od 1. ledna do 31. června a měl brát ohled na změněné poměry. Tím se v první řadě rozumělo zvýšení příjmů, ale svou roli hrál i záměr zemské správní komise důsledně oddělit její činnost od činnosti zemského výboru.

---

²⁰¹ Podle zprávy zemského inspektorátu z roku 1914 to bylo 8 006 869 K, podle jiných zpráv z roku 1915 se jednalo o 8 003 770 K.

Celá situace se projednávala v srpnu a bylo připraveno několik možností. Sestavení nového rozpočtu se však rychle projevilo jako téměř nemožné. Problém představovaly hospodářské materiály, které by byly k dispozici až koncem roku. Založeny musely být i návrhy, které předpokládaly nahradit chybějící materiály odhadem nebo rozdělit rozpočtový rok na základě příjmů a vydání podle měsíců. Nakonec bylo rozhodnuto, že se přistoupí k pouhé revizi rozpočtu.²⁰² Současně bylo rozhodnuto, že se provedou dvě účetní uzávěrky, což by naplňovalo zájem důsledně oddělit činnost zemské správní komise a jejího předchůdce.²⁰³

Upravený rozpočet počítal s novými příjmy. Byla to již zmíněná zemská dávka z piva a výnos ze zvýšení přírážek k přímým státním daním. Důležité bylo, že v rámci rozpočtu se u zemské dávky z piva počítalo s mnohem menším příjmem, než kolik uváděl inspektorát pro zemskou dávku z piva – s pouhými 5 000 000 K. Zvýšené přírážky měly vynést 4 000 000 K. V rámci výdajů bylo dodrženo základní schéma rozpočtu, který sestavil zemský výbor. Přesto se objevila nová menší vydání. Byly to například náklady na vybírání zemské dávky z piva, které se blížily k devadesáti tisícům, nebo náklady na zdravotní ústavy. Naopak byly zrušeny některé stavby, se kterými země původně počítala. Největší výdaje jako vždy představovaly náklady na zemské školství, které činily 49 931 531 K. Pak následovaly náklady na humanitní ústavy, tedy nemocnice, zemská porodnice a nalezinec a ústavy pro choromyslné, ve výši 14 423 167 K. Významné žel byly i výdaje na anuity ze založených a úroky z nezaložených dluhů. Celkové výdaje byly stanoveny na 90 332 643 K, příjmy se zvýšily na 69 360 302 K a schodek se zmenšil na 20 972 341 K.²⁰⁴ Schodek pokrývala půjčka od Městské spořitelny v Praze, kterou vyjednal v závěru své činnosti zemský výbor, a bylo dohodnuto, že vláda poskytne zemské správní komisi zálohy ve výši 1 700 000 K. Přesto zůstala část schodku nekrytá a počítalo se, že některé rozpočtové položky nebudou proplaceny.²⁰⁵

Situace veřejných financí v rámci Českého království byla v prvních dvou měsících činnosti zemské správní komise kritická. Od počátku bylo totiž zřejmé, že ani nové příjmy nebudou stačit, a to jak v případě zemské kasy, tak úřadů státní finanční správy. Brzy byl zřejmý i další problém, kterým byla prozatím nízká výnosnost zemské dávky z piva.

²⁰² Sestavení nového rozpočtu 1913 nevyhovovalo i proto, že mohlo vyvolat politické komplikace. Ministerstvo vnitra zdůrazňovalo, že stanovy zemské správní komise neznají termín *rozpočet na část roku*, a na tento problém upozorňovalo i přes odpověď zemské správní komise, která vysvětlovala, že se jedná o *pokračování správy* – tj. odvolávala se na samostatný císařský patent č. 36/1913 z. z.

²⁰³ Opis zprávy zemské správní komise ze 13. srpna 1913. NAAR, RMV, K 1978.

²⁰⁴ Původní rozpočet předpokládal výdaje 95 347 765 K, příjmy 61 982 066 K a schodek 33 365 699 K. Tamtéž.

²⁰⁵ Zemská správní komise se na rozpočtu usnesla v srpnu 1913. Zpráva zemské účtárny ze 18. října 1913. NAAR, ZV 1874–1928, K 2071.

Někdejší zemský výbor předpokládal, že hospodaření zemské kasy skončí deficitem 15 000 000 K, a to i přes půjčku u Městské spořitelny v Praze ve výši 8 000 000 K. Na základě upraveného rozpočtu zemská správní komise předpokládala, že potřebu zemské kasy zčásti pokryje výnosem z pивní dávky a pak požádala vládu, aby zemi poskytla finanční zálohy, které by pokryly další část deficitu.

Problém však představovaly i ty závazky země, které prováděly úřady státní finanční zprávy ze zvětšeného výnosu zemských přírážek. I zde bylo zřejmé, že tento příjem nebude stačit a kontokorentní dluhy se budou dále zvyšovat. Nakonec byla vláda ochotna vyjít zemské správní komisi i v tomto případě vstříc, když přislíbila, že ze zvýšeného výnosu přírážek, které vybíraly státní úřady, nebude hradit starší kontokorentní dluhy.²⁰⁶

S úhradou položek, které proplácela zemská kasa, měla zemská správní komise od počátku problémy. Na srpen a září se počítalo s výnosem zemské dávky z piva, který se blížil k pěti milionům podle odhadů inspektorátů, ale pouze ke dvěma podle právě sestavované revize rozpočtu. Potřeba země – platby zemské kasy – však byla vyšší, jen v září činila 2 093 000 K. Skutečný výnos zemské dávky z piva byl ovšem v příslušných měsících velice malý – ani ne milion korun. Zemská správní komise nestála v čele země ani měsíc, a už se ocitla ve stejné situaci jako svého času zemský výbor. V této situaci musela pomoci vláda, kterou zemská správní komise požádala o finanční zálohy. Vládě v podstatě ani nic jiného nezbyvalo, jestliže nechtěla, aby instituce, která byla zřízena s tolika obtížemi, zabředla do nepřekonatelných obtíží. První záloha ve výši 1 200 000 K pokryla výdaje, které se měly splatit v srpnu. Záloha byla splatná od září ve formě čtyř splátek ve výši 300 000 K, které byly splatné vždy k dvacátému pátému.

V září se situace opakovala – příjmy ze zemské pивní dávky opět nestačily a zemská správní komise požádala o další zálohu ve výši 1 350 000 K.²⁰⁷ Vláda tentokrát tak vstřícná nebyla a záloha, kterou poskytla, dosahovala pouze 500 000 K. Byla splatná ve třech splátkách, přičemž první dvě bylo třeba uhradit k 25 říjnu a listopadu (po 150 000 K) a poslední k 15. prosinci (byla ve výši 200 000 K).

Již s první splátkou srpnové zálohy, která byla splatná k prvnímu září, byly určité problémy. Zemská správní komise sice uhradila v termínu 200 000 K, ale zbytek, 100 000 K, až 3. října. V říjnu se situace konečně zlepšila. Výnos z pивní dávky přesáhl dva miliony a

²⁰⁶ Podle rozpočtu, který počítal s výnosem zemské dávky z piva ve výši 5 000 000 K, bylo finančních prostředků málo. Situaci by však nezachránilo ani to, kdyby se vyplnily předpoklady zemského inspektorátu pro pивní dávku, který počítal s vyšším výnosem. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 244.

²⁰⁷ Opět se rozumí prostředky na platby zemské kasy.

přiblížil se očekávaným číslům. Koncem října se měla uhradit další splátka. Tentokrát se jednalo o 450 000 K – část první a první splátka druhé zálohy. Dne 24. října, v termínu, uhradila zemská správní komise prvních 200 000 K a na konci měsíce dalších 200 000 K.²⁰⁸

V dalších měsících se situace lepšila. Zemská kasa již měla k dispozici poměrně spolehlivé příjmy ze zemské dávky z piva. Její platby v říjnu a listopadu byly okolo 2 milionů korun. Pouze v prosinci bylo třeba zaplatit více.²⁰⁹

V. 4. Rozpočet na rok 1914

Prakticky od počátku své činnosti se zemská správní komise musela začít zabývat rozpočtem na rok 1914. Práce začaly již v srpnu a v základních rysech byl rozpočet hotov v listopadu 1913. Výsledek několikaměsíční práce byl kompromisem dosaženým při poměrně složitých jednáních mezi zemskou správní komisí a vládou.

Závažným problémem bylo splácení dluhů, čímž se rozumí buď kontokorentní dluhy, nebo různé nedoplatky, jako například neproplacené zemské příspěvky na ubytování četnictva, obojího vojska atd. V další řadě se mohlo jednat o nezaplacené náklady na léčbu pacientů v nemocnicích v Českém království nebo ve Vídni. Důležité byly i nedoplatky země vůči dalším stranám. K 2. září dosahovaly nedoplatky 20 540 431 K 33 h. Kontokorentní dluh byl na počátku roku 1913 ve výši 17 690 772 K 85 h. a neradostné prognózy zemského výboru počítaly s dalším nárůstem do konce roku 1913 až o 7 000 000 K. Zemská správní komise ovšem doufala, že zvýšení zemských přírážek tempo růstu zmenší, což se skutečně stalo a kontokorentní dluh se zvýšil již pouze na 18 736 109 K 61 h.²¹⁰

Pochopitelně nebylo v silách zemské správní komise všechny nedoplatky během roku 1914 uhradit. Musela se však dohodnout s vládou, aby tento přístup přijala a nečinila různé potíže. Zemská správní komise měla na vládu následující požadavky: 1/ zdůrazňovala, že v roce 1914 nebude mít k dispozici finanční prostředky na úhradu kontokorentních dluhů, a žádala, aby je v tomto roce nemusela splácet, 2/ žádala, aby dostala státní převody – výnos z kořaleční dávky a z daně z příjmu – bez kompenzací, jinými slovy žádala, aby vláda nehradila své pohledávky tímto způsobem a 3/ žádala další kontokorent. Místodržitel stál plně za zemskou správní komisí, zdůrazňoval, že přijatelná hospodářská situace Českého království bude zárukou

---

²⁰⁸ NAAR, RMV, K 1978.

²⁰⁹ Jednalo se o anuity ze založených dluhů a úroky z nezaložených.

²¹⁰ Při příležitosti sestavování rozpočtu na rok 1914 připravila 2. září 1913 zemská účtárna zprávu o závazcích země vůči státu a dalším stranám.

pevnějšího postavení zemské správní komise v očích veřejnosti, a dodával, že pouze dostatek financí umožní úpravu učitelských platů, na kterou kladla vláda mimořádný důraz.

Problém učitelských platů představoval právě druhou třetí plochu mezi vládou a zemskou správní komisí, která stále odmítala vyčlenit na tuto záležitost potřebné finanční prostředky, především s ohledem na špatnou finanční situaci. Vláda byla tímto postupem velice znepokojena a opět měla na paměti obraz zemské správní komise v očích veřejnosti. Ministerstvo financí zdůrazňovalo, že se tím zpochybňuje zavedení nových dávek, které veřejnost chápala jako příjem, ze kterého se bude financovat reforma učitelských platů.²¹¹

Finanční referent zemské správní komise Otomar Kvěch měl o obojí problematice následující představu: Na rok 1914 počítal s vyčleněním zhruba 3 000 000 K z rozpočtu na úhradu nedoplatků, přičemž zastával zásadu, že se nejdříve budou splácet ty nejstarší. Na reformu učitelských platů byly určeny další 3 000 000 K. To by samozřejmě nestačilo a zemská správní komise chtěla získat chybějící prostředky z většího výnosu kořaleční dávky a osobní daně z příjmu, které měly být zvýšeny v rámci malého finančního plánu. To ovšem byla záležitost říšské rady – tj. zda bude přijat malý finanční plán – a záleželo pouze na vývoji politické situace. Na podzim 1914 už říšská rada jednala, ale prozatím se zmítala v obstrukčních bojích. Zemská správní komise se tak v podstatě zbavovala odpovědnosti za učitelskou otázku.²¹²

Nakonec vláda požadavkům zemské správní komise plně vyhověla. Slíbila, že v roce 1914 nebude požadovat splácení dosavadních kontokorentních dluhů a že nebude strhávat z převodů kompenzace. Na druhé straně zdůraznila, že nemluví za c. k. armádu ani za domobranu a už vůbec ne za jiné věřitele. Vstřícný postup byl podmíněn tím, že zemská správní komise bude plnit své závazky v budoucím roce. Tím se rozumělo, že nebude vzrůstat kontokorentní dluh. V opačném případě hrozila, že bude zemské nedoplatky kompenzovat z převodů náležejících Českému království. Vláda akceptovala i plán zemské správní komise, který počítal, že v rozpočtu budou na učitelské platy vyhrazeny pouhé tři miliony korun.²¹³ Tento krok vlády znamenal definitivní přijetí představ zemské správní komise nejen s ohledem na rozpočet, ale i na problematiku učitelských platů, která na něj naléhavě čekala.

²¹¹ Obě záležitosti se staly předmětem jednání v září a říjnu 1913. Zpráva místodržitele o záměrech zemské správní komise ze 7. října. 1913, NAAR, RMV, K 1978.

²¹² To zaráželo i některé představitele státní správy. Shrnující zpráva ministerstva vnitra k záměrům zemské správní komise ohledně rozpočtu konstatovala neblahé důsledky záměru komise platit mimořádné přídatky učitelům, zejména ve vztahu k náladám veřejného mínění.

²¹³ Nóta místodržitele na zemskou správní komisi z 29. listopadu 1913. NAAR, ZV 1874–1928, K 2072.

Zemská správní komise přijala rozpočet na rok 1914 dne 15. listopadu.²¹⁴ Počítalo se s následujícími příjmy: 56 230 095 K z 65% zemské přírážky k přímým říšským daním, 9 220 546 K ze státních převodů (prozatím nenavýšené),²¹⁵ 31 000 000 K z výnosu zemské dávky z piva, 6 470 311 K z dalších, vlastních příjmů země²¹⁶ a 3 209 095 K pocházelo ze zvláštní půjčky země. Celkem se jednalo 106 130 047 K. Výdaje účetně odpovídaly příjmům a vzhledem ke starším rozpočtům byly vyšší o 10 782 000 K. Z toho se měly splácet dluhy, platit náklady na regulace řek, se třemi miliony se počítalo na učitelské platy a zbytek, 1 081 061 K, byla rezerva.

Zemský rozpočet počítal s následujícími výdaji: Náklady na zemskou správu byly 4 441 592 K, na kulturní záležitosti 4 328 159 K, na zdravotnictví 16 406 902 K, na bezpečnost 2 477 100 K, na zemské školství 54 950 095 K, na veřejné stavby 9 471 979 K a na zemský dluh 11 981 976 K. V rozpočtu na rok 1914 některé položky zemských výdajů vzhledem k účetnímu roku 1913 vzrůstaly. Bylo to způsobeno několika faktory. Jedním bylo to, že zemská správní komise počítala s úhradou části nedoplatků, a vyčlenila speciální částku na zemské školství. Navíc některé výdaje vzrostly v důsledku pouhého podražení.

Ve srovnání s rozpočtem na rok 1913, respektive s jeho revizí, vzrostly výdaje na zdravotnictví neboli humanitní ústavy. Jednak vzrostly náklady na hospitalizaci, které hradila země, a jednak se přistoupilo k úhradě starších nedoplatků. Rozpočet předpokládal uhrazení nedoplatku ve výši 58 000 K všeobecné nemocnici v Praze, 554 000 K dalším nemocnicím v Čechách a 500 000 K nemocničnímu fondu ve Vídni. Výrazně vzrostly výdaje na veřejné stavby. Počítalo se s investicí 3 209 095 K na regulaci řek, která byla krytá zvláštní půjčkou, a v rámci zemských příspěvků na provoz lokálních drah se splácely další nedoplatky. Vzrostly i náklady na zemské školství, kde byla použita částka 3 000 000 K.

V. 5. Shrnutí

Vývoj krize veřejných financí v Českém království v druhé polovině roku 1913 byl charakteristický tím, že se jí podařilo zpomalit. V první řadě to byl důsledek zavedení zemské

---

²¹⁴ Kladné vyjádření vlády k výše zmíněným problémům ještě nebylo k dispozici.

²¹⁵ Výnos z osobní daně z příjmu a kořaleční dávky. V rámci zemského rozpočtu se nepočítalo se zvýšením příjmů z těchto daní v důsledku malého finančního plánu. V té době ho ještě říšská rada neschválila a jeho osud byl nejistý.

²¹⁶ Např. hudební dávka.

dávky z piva a pak vstřícného přístupu vlády k zájmům zemské správní komise, které pomohla překonat první dva velice nepříjemné měsíce.

Důležité bylo zpomalení růstu zadluženosti Českého království. Zemská správní komise se obešla bez nových půjček a stav nezaložených dluhů se nezměnil. Kontokorentní dluh vzrostl jen málo. Na konci roku 1912 činil 17 690 772 K 85 h a na konci roku 1913 18 736 109 K 61 h, přičemž k této částce se připočítávala státní záloha na kanalizaci Vltavy a Labe. Některé nedoplatky sice stále vzrůstaly, ale již pomalejším tempem. Byl to případ nákladů na ubytování armády, kde se dluh ještě trochu zvýšil, a dalších. Tyto nedoplatky země vůči státu – tj. nikoli vůči dalším stranám – dosahovaly k 31. prosinci 1913 celkové výše 5 560 238 K 34 h. Mimo nezaplacených nákladů na ubytování vojska se jednalo o nezaplacené náklady na ubytování četnictva, vojenská stipendia, zemské příspěvky na některé státní školy nebo další náklady na kanalizaci Vltavy a Labe.

Z hlediska vývoje umořování dluhů bylo chvályhodné, že zemská správní komise zahrnula do rozpočtu na rok 1914 náklady na uhrazení některých nedoplatků, a to i přesto, že se tím odsouvala ze strany veřejnosti velice důrazně žádaná reforma učitelských platů. Jednalo se o nedoplatky v oblasti zdravotnictví a veřejných staveb – opět kanalizace Vltavy a Labe – a železniční dopravy. Zemská správní komise však musela počítat s tím, že v roce 1914 opět vyvstane v plné velikosti problematika nezaložených dluhů.

VI. Národnostní jednání a říšská politika

V podzimních měsících kritika zavedení komise pokračovala, kromě toho se však znovu objevily pokusy zahájit další jednání o česko-německé národnostní dohodě. Ta by byla velice důležitá – stačí zdůraznit oficiální postoj vlády, která zřizovala komisi s poukazem na neutěšené hospodářské poměry v Čechách. Ty byly ovšem důsledkem neúspěšných národnostních jednání. Význam dohody byl také zmíněn v patentu č. 36/1913 z. z., kde naznačoval možné východisko z výjimečné situace v korunní zemi. Z hlediska zemské správní komise byla zajímavá i zasedání říšské rady, kde se jí dostalo další pozornosti, ale důležité byly i další momenty, jako třeba otázka, do jaké míry bude její zřízení křížit záměry vlády ve vztahu k zasedání poslanecké sněmovny.

VI. 1. Další vyrovnávací jednání

Na začátku podzimu pokračovaly reakce, které byly zmíněny již výše. Na české straně se stále poukazovalo na nezákonnost veškerých opatření vlády, odmítalo se právo z nouze²¹⁷ a obecně se objevoval názor, že zavedením komise vystupuje vláda vstříc německé straně v Čechách.²¹⁸ Brzy se dočkala kritiky i některá opatření samotné komise, přičemž první případ, kdy byla kritizována činnost zemského výboru, byl spíše emotivní, zatímco v další řadě musela komise čelit výtkám, že zavádí některé německé požadavky *via facti*, a to mohlo vyvolávat další komplikace již beztak složité situace.²¹⁹

---

²¹⁷ Nejen jako takové, ale především se poukazovalo na to, že situace byla uměle vyvolána.

²¹⁸ Např. na sjezdu zástupců obcí a okresů na Žofíně zaznělo, že zavedení komise je první etapou likvidace samosprávy, která je prý v německém zájmu. Národní listy, 21. srpen 1913, č. 229, s. 1.

²¹⁹ V prvním případě premiér prohlásil, že zemský výbor pracoval pomalu a v neuvěřitelném zmatku. Na české straně to pochopitelně vyvolalo pobouření a považovalo se to za provokaci. V souvislosti s tím se objevovaly různé jedovaté poznámky na adresu německých členů zemského výboru, přičemž se zmiňoval hlavně Dr. Urban, který prý jako říšský poslanec příliš neúřadoval, nechával se zastupovat, takže by bylo vhodné přezkoumat, v jakém stavu se nachází jeho referát. Prezident komise, hrabě Schönborn, musel posléze situaci napravovat, s tím, že výroky některých *jednotlivců* vzhledem k činnosti zemského výboru byly *unáhlené*. Zemský výbor prý naopak pracoval svědomitě, případné nedostatky byly pouze důsledkem *neutěšené politické situace*. V druhém případě vyvolal kritiku české politiky již samotný prezident, když uklidňoval německou delegaci s tím, že komise se chová objektivně. Mimo jiné přitom zmiňoval také otázku jmenování zemských úředníků, přičemž v případě úředníků zemského inspektorátu zdůraznil, že je komise jmenovala v poměru Čechů a Němců 2:1. Na to se okamžitě ozvala česká strana s tím, že komise postupuje podle *národnostního klíče*, který představoval jednu ze sporných otázek česko-německých vztahů. Národní listy, 30. srpna 1913, č. 228, s. 1; Národní listy, 5. září 1913, č. 244, s. 2; Národní listy, 11. září 1913, č. 249, s. 1.

Na německé straně stále přetrvávaly ohlasy, které se objevily krátce po zavedení komise.²²⁰ Pozornost poutaly také jednotlivé kroky komise, přičemž znepokojení vyvolal třeba úmysl komise splácet zemské dluhy, což mělo znovu zpochybňovat výsledky obstrukce. Německá politika soustavně zdůrazňovala přímou vazbu mezi činností komise a politikou německých poslanců z Čech na říšské radě, která měla brzo zasednout.²²¹

Již v srpnu se aktualizovala otázka dalších vyrovnávacích konferencí, a to i přesto, že krátce po zavedení komise byly v obou národních táborech charakteristické ohlasy, které v možnost dalších jednání nevěřily. Celkovému pokusu o zahájení samotných jednání předcházela složitá sondáž státních orgánů, jež zjišťovaly zájem jednotlivých stran, přičemž charakteristický byl v mnoha případech jejich formální zájem, který byl však mnohdy podmíněn takovými požadavky, které bývaly pro druhou národní stranu nepřijatelné.²²²

Na české politické scéně se o další jednání v první řadě zajímala Národní strana svobodomyslná, tedy mladočeši, a postupně byly i z okolí České strany venkova zřejmé náznaky, že některé elementy mají o jednání zájem.²²³ Odpor takovým záměrům kladli z české politické scény především národní socialisté a podobné stanovisko sdílela Strana státoprávně pokroková, přičemž obě partaje trvaly na jinak formálně všemi stranami respektovaném stanovisku spočívajícím v požadavku okamžitého vypsání nových voleb do zemského sněmu.²²⁴

---

²²⁰ Kladným způsobem hodnotil zřízení komise například říšský poslanec Heine na schůzi v Děčíně, přičemž zdůrazňoval odstranění zemského výboru s českou většinou. Nepříznivé hodnocení naopak zdůrazňovalo podobu komise a zemského výboru a objevovala se i teorie, že se Němci stali obětí komplotu vlády a české politiky, kde hlavního zřizovatele komise a trapitele německého národa představoval Karel Kramář. V souvislosti s tím se stále objevoval názor, který uvedla například Neue Freie Presse, že zavedení komise znamená pád obstrukční taktiky (stejný názor vyjádřil také třeba bývalý zemský poslanec Hackel). Národní listy, 28. srpna 1913, s. 1; Národní listy, 3. září 1913, s. 3.

²²¹ Např. bývalý zemský poslanec Dr. Lodgman požadoval zavedení národnostních oddělení v komisi a jmenování národních úředníků a tyto požadavky zmiňoval v souvislosti s jednáním s vládou. Národní listy, 25. srpen 1913, č. 233, s. 1.

²²² Vláda od počátku počítala s tím, že se jednání budou účastnit politické síly známé již z minulých let, jistá proto měla být účast velkostatku, nejistý byl naopak osud sociální demokracie. Mezi problematické podmínky, za kterých byly jednotlivé strany ochotné začít vyjednávat, nepatřily pouze různé názory v rámci dané tematiky, ale i tato tematika samotná, popřípadě účast dalších politických subjektů. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 265–269.

²²³ Jednotlivé zprávy o situaci v České straně venkova se postupně objevovaly v tisku. Již v srpnu prý naznačoval zájem agrárníků o jednání jejich nej přednější politik Antonín Švehla, přičemž svůj zájem potvrzoval i v září o měsíc později. V tisku se objevovaly zprávy i o podobném stanovisku dalších agrárních politiků. Národní listy, č. 227, s. 2; Národní listy, 2. října, 1913, č. 270, s. 2.

²²⁴ Zájem mladočechů pokračovat v jednáních se prosazoval pouze pomalu a přes odpor zmíněných stran. V září jednali čeští říšští poslanci, přičemž bylo zvykem přijmout na závěr schůze nějaké stanovisko k situaci. Mladočeští zástupci přitom žádali, aby v něm byl vyjádřen také zájem pokračovat v jednání s českými Němci. Ostatní strany se však stavěly na odpor a návrh byl odmítnut. Kritická prohlášení stran, které v této chvíli jednání odmítaly, měla nej různější obsah, jako třeba obavu, že usilovně vedená a zřejmě neúspěšná jednání by mohla představovat záminku pro příslušné státní orgány přistoupit k dalším mimořádným opatřením, v jiném případě

I na německé straně byla situace nepřehledná, přičemž platilo, že německé strany se někdy nestavěly přímo proti jednáním, ale problémy působily právě také jednotlivé sporné otázky, které by měly být na jednání zařazeny, a účast jednotlivých českých stran. Navíc byl stále zřejmý odpor k osobě místodržitele atd. Přesto bylo zřejmé, že ze strany některých zástupců politických stran za určitých okolností zájem je, ale stejně tak se vyhraňovaly skupiny napříč politickým spektrem, které ho odmítaly.²²⁵

Snaha vlády zahájit jednání vrcholila v polovině října, přičemž se nejprve měly uskutečnit předběžné rozhovory všech tří zúčastněných stran, totiž velkostatku, české a německé politiky, kde by vláda jako zástupce státu hrála roli koordinátora. Nejmenší problémy činili zástupci velkostatku. Některé české strany v čele s mladočechy byly odhodlány zahájit jednání, jiné však odmítaly.²²⁶ Vláda počítala i s německými zástupci, ale zde se měla zásadně zmýlit. Poté co premiér zahájil předběžné rozhovory s českými politiky, měli přijít na řadu zástupci Němců. Vládní představitelé však čekali marně a němečtí politici se z jednání omluvili, přičemž zdůrazňovali jako nepřijatelnou účast místodržitele.²²⁷ Jestliže se očekávalo, že by úspěšná jednání mohla řešit i výjimečnou situaci v Čechách, bylo již zřejmé, že komise bude úřadovat mnohem déle. Podzimní pokusy vlády naznačovaly, jak malý zájem o jednání je, a bylo zřejmé, že napříště bude problém vůbec přivést všechny strany ke kulatému stolu. Další důležitý moment měla představovat jednání poslanecké sněmovny říšské rady.

---

byla Národní strana svobodomyšlná přímo obviněna, že chystá *další* tajné dohody s vládou. Důležitá byla také role sociální demokracie, která však byla ve velice choulostivém postavení, jež mimo jiné vyplývalo i z toho, že nebyla zastoupena na bývalém zemském sněmu. Národní listy, 7. září. 1913, č. 246. s. 3; Národní listy, 21. září. 1913, č. 259, s. 1.

²²⁵ Na německé straně se stále těšila pozornosti problematika oktroje, když některé vlivné osoby neváhaly na veřejnosti zdůrazňovat požadavek, aby byly určité německé požadavky zavedeny cestou dalších mimořádných opatření vlády. V jiných případech ovšem jednotliví čelní politici mohli vyjadřovat zájem o jednání, což byl například případ čelního politika Radikální strany Rafaela Pachera, který pokazoval na hrozbu neústavních kroků, ale takových, které by realizoval tandem vláda-česká politika, a z toho titulu prezentoval zájem o jednání. O několik týdnů dříve ovšem prohlašoval, že nemají smysl. Složitě poměry uvnitř německé politiky naznačovala schůze čelních politiků německých stran v Čechách, kterou zmiňuje Karel Kazbunda a kde opět zazněly napříč stranickým spektrem požadavky dalších mimořádných zásahů státu do poměrů v Čechách včetně specifické volební reformy. Jen s maximálním úsilím některých vlivných představitelů byly tyto požadavky dočasně utišeny. Již to naznačovalo, jak obtížný manévr bude představovat pouhé zahájení jednání. Důležité přitom bylo, že nepřetržitě zaznívala z německé strany hrozba podmíněnosti jejího vztahu k vládě přístupem vlády k německým přáním. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 269–270. Národní listy, 27. srpen 1913, č. 235, s. 1; Národní listy, 23. srpen 1913, č. 231, s. 2.

²²⁶ K jednáním byli pozvaní mladočeši, agrárníci, staročeši, národní socialisté a pokrokaři, přičemž poslední dvě strany svoji účast odmítaly. Sociální demokraté přizvání nebyli.

²²⁷ Němečtí zástupci se z jednání omluvili zhruba v době, kdy se na ně již čekalo.

VI. 2. Problematika zemské správní komise a interpelace říšských poslanců

Zasedání říšské rady v posledních měsících roku 1914 souviselo s problematikou událostí v Českém království z mnoha důvodů. Na programu bylo další projednávání takzvaného *malého finančního plánu*, který byl zmíněn již výše v souvislosti s finanční potřebou zemského výboru. Ve zkratce se jednalo o zvýšení výnosu z některých státních-říšských daní, ze kterého by profitovaly i jednotlivé korunní země. Otázka přijetí malého finančního plánu však získávala ještě větší důležitost z toho důvodu, že v podzimních měsících nabýval reálných rozměrů projekt zemské správní komise o mimořádných přídavcích pro učitelstvo, jež chtěla komise hradit právě ze zvýšeného výnosu z daní, který nabízela daňová reforma. Malý finanční plán se pochopitelně neměl stát jediným předmětem jednání říšské rady, další byl třeba rozpočet na první polovinu roku 1914, ale bylo také zřejmé, že se vláda nevyhne kritice říšských poslanců v problematice zavedení zemské správní komise. Z toho vyplýval i význam hrozby některých českých nebo německých politiků, kteří se netajili úmysly v případě přehlížení jejich zájmů jednání říšské rady destruovat a tím přímo ohrozit i pozici vlády. Právě jednání říšské rady byla proslulá tím, jakou hrozbu pro ně představovala *obstrukční taktika*, tedy způsob jednání jinak třeba zcela bezvýznamné skupiny poslanců, který ohrožoval celý program jednání. Vláda musela počítat s tím, že kritika namířená na její hlavu by mohla být začátkem jejích dalších problémů.²²⁸

Zavedení zemské správní komise se stalo předmětem jednání poslanecké sněmovny krátce po jejím otevření. Taktika a zájmy jednotlivých českých politických stran vzhledem k zasedání poslanecké sněmovny říšské rady se aktualizovaly v druhé polovině října, přičemž se znovu deklarovala další a všeobecná kritika vlády, do které se pouštěly i ty strany, které jinak měly zájem o hladký průběh jednání poslanecké sněmovny. Vztah jednotlivých českých stran k vládě se však odlišoval v důležitých momentech. Nejradikálnější názory prezentovali zástupci národních socialistů, kteří požadovali přistoupit k takzvané *obžalobě vlády*. Obžaloba vlády, tj. ministerstva, představovala důležitý prvek ústavního systému Předlitavska, který v podstatě naplňoval zásadu odpovědnosti výkonných – správních – státních orgánů vzhledem k zákonodárnému sboru. Jinými slovy, poslanci měli možnost určitým způsobem zkoumat

---

²²⁸ Vzhledem ke vztahu c. k. vláda – říšská sněmovna bylo důležité, že České království nebylo jedinou zemí s národnostními problémy. V té době probíhala i národnostní vyjednávání v Haliči a i zde se dalo očekávat, že jednotlivé strany použijí zájmy vlády na říšské radě jako prostředek nátlaku.

úkony výkonných, *prováděcích* orgánů z hlediska zákonnosti a v případě nálezů nezákonného postupu bylo možné volat zástupce výkonné moci k odpovědnosti. Většina českých říšských poslanců byla ovšem proti a chtěla přistoupit pouze k interpelaci v otázce zavedení komise a požadovat po premiérovi vysvětlení, přičemž příslušný postoj zaujali zástupci mladočechů, agrárníků, Československé sociální demokracie a katolíků.²²⁹ Již zde bylo zřejmé, že kritika vlády ze strany některých českých politických stran má své meze. Týkalo se to především mladočechů, kteří zdůrazňovali eminentní zájem na úspěšném a bezproblémovém projednání vládního návrhu malého finančního plánu, který, jak již bylo zmíněno, nabýval na významu zejména v souvislosti s učitelskými platy.²³⁰ Na druhé straně i interpelace přinášela rizika různých průtahů, a to zejména proto, že její součástí bylo i přijetí debaty, která představovala živnou půdu pro obstrukci.

Premiér zodpovídal interpelaci během zasedání poslanecké sněmovny říšské rady 11. listopadu.²³¹ Zdůvodňoval postup státních orgánů způsobem, který zazněl již mnohokrát dříve. Poukazoval zejména na to, že v Českém království nastávala situace, kdy země neměla k dispozici vůbec žádné finanční prostředky, které by neobstaral ani zemský sněm v případě, že by ho panovník svolal. Korunní země proto nedostávala svým základním závazkům a z toho důvodu se znovu odůvodňovalo *právo nouze*: „*Ať se toto opatření nazývá nouzovým opatřením státu, stavem ex lex, právem císařského nařízení, nouzovým zákonem, zůstane, že jak to právě vylíčené poměry v Čechách dokazují, může nastati nouzový stav ohrožující všeobecné blaho, jehož odstranění ve formách v ústavě obsažených není možno, že však tomuto stavu musí být odpomoženo, nemají-li být obětovány statky vyšší.*“ Premiér současně prezentoval i stanovisko, že nebylo pomoci ani zemskému výboru – třeba formou zavedení zemské dávky z piva – a to tak, že vyloučil možnost, aby ústavní orgán prováděl mimořádná opatření koruny. Ta podle něho mohl dělat znovu jedině mimořádný orgán. Na závěr Stürgkh zdůraznil, že nové volby se vypíší až v momentě, kdy bude zřejmé, že zasedání nového

---

²²⁹ Obžaloba ministerstva sama o sobě byla zcela neefektivní. Podle zprávy Národních listů o poradě českých říšských poslanců požadovali obžalobu ministerstva poslanci Choc a Stránský. Národní listy, 21. října 1913, č. 289, s. 1.

²³⁰ V této souvislosti mladočeské Národní listy upozorňovaly na jednání agrárníků, kteří prý znemožnili přijetí malého finančního plánu již během minulých jednání říšské rady.

²³¹ Některé zprávy již zdůrazňovaly, že premiér si se svým výstupem v otázce komise dává na čas a příliš otálí. Národní listy, 11. listopadu 1913, č. 310, s. 1.

zemského sněmu budou konstruktivní – tj. budou prosty německé obstrukce –, čímž se současně znovu poukazovalo na potřebu národnostní dohody.²³²

Po premiérově projevu byla přijata diskuse, pro kterou hlasovali především národně čeští poslanci, přičemž se jí pak živě účastnili i ti poslanci, kteří pro ni nehlasovali. Ještě 13. listopadu se přihlásil o slovo mladočeský poslanec JUDr. František Fiedler, který považoval komisi za důsledek německé obstrukce, a poukazoval na *neústupné* stanovisko Němců během vyrovnávacích jednání. V další řadě odmítal i možnost zavedení *první* komise a obecně zdůrazňoval *spornou* povahu nouzového práva, přičemž konstatoval, že veškeré zákonné prostředky nebyly vyčerpány. Tím již poukazoval na to, že vláda šla na ruku německé obstrukci.²³³ Na českou kritiku nejen vlády, ale hlavně německé politiky v Čechách reagoval německý poslanec Lodgman, který zdůrazňoval, že ani Němcům není porušení ústavy lhostejné, na adresu české strany pravil, že jí nejde o ústavnost, ale jen o formu vládního zásahu, a celou debatu odmítal s tím, že zdržuje vyřízení daňových reforem, které jsou důležité z hlediska potřeby učitelů. Druhý den debata nad zřízením komise pokračovala a zúčastnil se jí i bývalý přísedící zemského výboru Josef Žďárský, který nyní jako říšský poslanec premiérově argumenty vyvracel a trval na tom, že vláda jednala v tandemu s německými silami v Čechách a záměrně tolerovala jejich obstrukci na Zemském sněmu Království českého.²³⁴ Debata o zřízení komise pokračovala ještě 14. listopadu, kdy se do ní zapojovali národně sociální poslanci. Říšský poslanec Choc prezentoval již několikrát zmíněné stanovisko, které jinak formálně přijímaly všechny české strany – tj. požadoval okamžité vypsání voleb do zemského sněmu a na jeho půdě vyzýval k okamžitému projednání volební reformy. Komisi odmítal jako protiústavní.²³⁵

²³² Premiérovo vysvětlení se posléze stalo předmětem diskuse, která získala mandát na základě hlasování poslanců (její odhlasování ovšem provázely problémy a Národní listy okamžitě poukazovaly, jak by bylo obtížné, či spíše zcela nemožné obžalovat ministerstvo). Národní listy, 12. listopadu 1913, č. 311, s. 1.

²³³ Tj. poukazoval na stanovisko všeobecně rozšířené mezi českými stranami, že zemský výbor může v určitých případech – v agendě administrativní povahy – nahrazovat usnesení zemského sněmu. V této souvislosti zdůrazňoval, že náhrada absentujícího sněmu byla již v praxi běžná – viz vybírání 55% přírážek na základě usnesení zemského výboru, schváleného panovníkem. Fiedler byl zmíněn již v souvislosti s prvním pokusem o zavedení komise, v souvislosti s několika protivládními projevy. Pražské noviny, 13. listopadu, 1913, s. 2.

²³⁴ Žďárský promluvil během zasedání poslanecké sněmovny 13. listopadu. O slovo se přihlásil také sociální demokrat Seliger (národně německá část sociální demokracie), který prorokoval, že debata o premiérově odpovědi bude pouze zdržovat. Pražské noviny, 14. listopadu 1913, s. 2, 3.

²³⁵ Podobné požadavky zazněly i v projevu Chocova stranického kolegy Stránského. Pražské noviny, 15. listopadu 1913, s. 1.

VI. 3. Další jednání říšské rady

Zatímco poslanecká sněmovna očekávala premiérovu odpověď na interpelaci českých říšských poslanců a posléze se zabývala debatou, začaly se pomalu projednávat vlastní vládní návrhy, přičemž právě v takové situaci se mohl znovu projevit přístup jednotlivých politických sil – v tomto případě českých a německých poslanců z Čech – k vládě. Jako první začaly obě sněmovny říšské rady projednávat předlohy zákonů o dani z „lihu“ (též kořaleční dávka) a o převodech.

Vstřícné stanovisko části české politiky naznačoval již úvodní projev nejpřednějšího mladočeského politika Karla Kramáře, který zdůrazňoval mimořádný zájem jeho strany o urychlené zavedení malého finančního plánu.²³⁶ Další národně české strany však působily vládě obtíže, přičemž důležitý byl nevstřícný postoj České strany venkova. Její poslanci protahovali několik schůzí sněmovny mezi vánočními svátky v době, kdy se projednávala předloha zákona o převodech, a s nepřátelskými úmysly se netajili ani již známí obstrukčníci jako národní socialisté.²³⁷

Reálnou hrozbu pro vládu naznačovaly i určité signály z národně německých oblastí Čech, které byly aktuální ještě před zahájením zasedání říšské rady. Ty zaznívaly již na *Chomutovském sjezdu* a ve zkratce hrozily vládě opozicí Národního svazu, respektive jeho členů z Čech, v poslanecké sněmovně. Patrné byly přitom také apely i na ostatní členy Národního svazu, aby byli se svými „českými“ kolegy vystavenými *útlaku zemské správní komise* solidární.²³⁸ V rámci systému národně německých politických stran se však nakonec začalo prosazovat zcela obojaké stanovisko, které bylo charakteristické podmíněnou podporou vlády v případě, že bude respektovat německé zájmy. Takový přístup byl velice obratný, protože umožňoval zaujmout jakoukoliv pozici – tj. dostat radikálním usnesením

²³⁶ K podpoře malého finančního plánu vyzýval i poslanec Tobolka na zasedání poslanecké sněmovny dne 19. listopadu a poté 9. prosince k ní vyzvali i mladočeští poslanci jako celek. Národní listy, 20. listopad 1913, č. 319, s. 2; Pražské noviny, 9. prosinec 1913, č. 336, s. 1.

²³⁷ Již 4. prosince uváděl tisk zprávu o návštěvě zástupců agrárníků u premiéra, kteří zdůraznili úmysl přistoupit k důsledné opozici, jakmile bude vyřízen malý finanční plán. V poslanecké sněmovně říšské rady měli problémy zejména s návrhem zákona o převodech korunným zemím. V tisku se objevily především jejich kritické a dlouhé projevy při projednávání tohoto zákona během zasedání sněmovny před vánočními svátky. Národní listy, 4. prosinec 1913, č. 333, denní vydání, s. 1; Pražské noviny, 23. prosinec 1913, č. 350, s. 1; Národní listy, 23. prosinec 1913, s. 1.

²³⁸ Za jednotlivými projevy mohli stát jednotlivci z řad etablovaných politických stran, charakteristické však bylo, že o vliv na německou politiku usilovaly různé svébytné organizace (nebo jednotlivci), které nebyly organizovány v rámci politických stran a přímo neparticipovaly na politickém systému. Jejich vliv na veřejnost mohl být ovšem významný. V první řadě se jednalo samozřejmě o *Volksrat*, jednotlivce může zase reprezentovat redaktor Tins, autor *Ašské resoluce*.

z chomutovského sjezdu, a to i vzhledem k veřejnosti, případně nestranickým živilům, ale i čelit momentálnímu vývoji.²³⁹ I na německé straně ovšem stály síly, které měly pochopitelný zájem na vyřízení malého finančního plánu, a z toho opět vyplýval v rámci každodennosti jednání poslanecké sněmovny přístup jejich zástupců k zájmům vlády, respektive k vládě samotné.²⁴⁰ Obecně se zástupci Národního svazu nepřipojili k interpelaci, ale vzhledem k zájmu vyřízení malého finančního plánu přijímali mnohdy zvláštní rozhodnutí. Mezi ně patřil např. návrh poslance Rafaela Pachera, který vyžadoval vyřízení učitelské otázky zvláštním způsobem mimo finanční plán, čímž se jeho přijetí opět protahovalo, a i v jiných případech němečtí poslanci z Čech čelili kritice, že jednání prodlužují.²⁴¹

Nakonec se ukazovalo, že důležitou překážku vlády v poslanecké sněmovně říšské rady budou představovat i jiné síly než poslanci obou národních táborů z Čech, které by reagovaly na zavedení komise nebo jiné problémy v Čechách. K těmto silám patřila jinak poměrně slabá skupina rusínských poslanců z Haliče, která měla v úmyslu blokovat jednání poslanecké sněmovny pomocí obstrukční taktiky,²⁴² přičemž prvního úspěchu dosáhla již 5. listopadu. Obstrukce měla v tomto případě povahu dlouhých referátů a byly i případy, kdy poslanci řečnili déle než pět hodin. Podobný průběh mělo i zasedání z 6. listopadu, kdy poslanci znovu obstruovali.²⁴³ Rusíni překazili ještě další jednání v prosinci. Obstrukce nezůstávala u řečnění a mnohdy nabývala velice svérázných podob, které charakterizovala například hudební produkce. V další řadě rusínská politika hrozila velice obratným řečníkem, poslancem Folisem, který se netajil záměrem přednést v rámci jednání jedenáctihodinový referát.²⁴⁴

²³⁹ Německé požadavky vzhledem k vládě byly uvedeny již v souvislosti s neúspěšným pokusem zahájit jednání. Národní listy referovaly třeba o audienci německých politiků u premiéra koncem října a uváděly, že Němci požadovali vyřízení učitelských platů, *spravedlivé rozdělování* zemského rozpočtu, národnostní rozhraničení okresů, odmítali volební reformu a stávajícího místodržitele. Některé z požadavků měla plnit přímo vláda a další zemská správní komise. Národní listy, 28. srpen. 1913, č. 236, s. 1.

²⁴⁰ Dne 18. listopadu se ujal slova německý říšský poslanec Lipka a trval na rychlém vyřízení malého finančního plánu, a to stejně jako v případě národně českých poslanců s ohledem na potřeby zemského školství. Mimo to poukazoval na skutečnost, že příjmy Českého království se zvýšily, ale komise počítá na učitelské platy s malým obnosem. Národní listy 19. listopad 1913, č. 318, s. 2.

²⁴¹ Pacherův návrh bude zmíněn v souvislosti s učitelskými platy. Důležité bylo, že v rámci jednání poslanecké sněmovny se prosadil pomocí takzvaného *pilného návrhu*. Pilný návrh představoval jeden z případů zákonodárné iniciativy poslanců a byl charakteristický možností přednostního projednávání.

²⁴² Paralelně se zasedáním říšské rady probíhala, jak již bylo zmíněno, národnostní jednání v Haliči, takže národní rusínští poslanci pendlovali mezi říšskou radou a Haličí. Jejich taktika vzhledem k říšské radě nebylo nic jiného než nátlak – jak na vládu, která opět chtěla hrát roli prostředníka, tak na druhou národní stranu. Poslanecká sněmovna se tak stávala rukojmím dalšího národního konfliktu.

²⁴³ Národní listy, 6. listopad 1913, č. 305, s. 1; Národní listy, 7. listopad 1913, č. 306, s. 1.

²⁴⁴ Hudební produkce představovala především různé pokřikování, ale hlavně hru na buben, trubku a na takzvanou *torpédovou píšťalku*. Národní listy, 26. listopad 1913, č. 325, s. 2; Pražské noviny, 11. prosinec 1913, s. 1.

Otázka malého finančního plánu se rozhýbala po Vánocích, když jednotlivé strany, které doposud z nejruznějších důvodů sázely na obstrukci, začaly odpadávat. To se týkalo jednak českých národních socialistů a jednak právě rusínských poslanců.²⁴⁵ Ukončení obstrukční činnosti znamenalo, že jednotlivé předlohy zákonů byly ze strany poslanecké sněmovny hladce přijaty a po určitých nesnázích bylo dosaženo i konsensu s panskou sněmovnou, takže malému finančnímu plánu nestálo nic v cestě. Další nesnáz však mělo pro vládu představovat projednávání státního rozpočtu na první polovinu roku 1914. Stačí říct, že v tomto případě nenacházela vláda ze strany národně českých poslanců, především agrárních a národně sociálních, slitování. Obstrukce měla charakter dlouhých proslovů, které se mohly směle poměřovat s tím, co předváděli dříve Rusíni – některé z nich trvaly více než pět hodin.²⁴⁶ Poslanci zmíněných stran nepřestávali se svojí činností ani koncem ledna a obstrukčníci přímo vysvětlovali svůj opoziční postoj poměry v Českém království. Formálně zdůrazňovali, že jsou ochotni spolupracovat s vládou, ale požadují vypsání voleb do zemského sněmu a jeho svolání. Nakonec vláda ztratila trpělivost, panovník říšskou radu uzavřel a neprojednaný rozpočet byl proveden na základě § 14.²⁴⁷

Tím byla jednání říšské rady ukončena. Na závěr je třeba ještě znovu vyjmenovat některé důležité momenty. Zřízení zemské správní komise ovlivnilo jednání říšské rady rozličným způsobem. Jednání poslanecké sněmovny zdržovala nejprve interpelace českých poslanců a pak následná debata. Naopak bylo zřejmé, že případná obžaloba ministerstva patří spíše do světa fantazie. Přestože se všechny české strany různým způsobem vyjadřovaly proti vládním opatřením, byly ochotny stejně jako němečtí poslanci z Čech projednávat malý finanční plán, který měl pro České království mimořádný význam. Fiaskem naopak skončil zájem vlády přijmout rozpočet, kde již byli národně čeští poslanci zcela odmítaví. Na druhé straně tu však

²⁴⁵ Koncem ledna se podařilo alespoň částečně vyřešit některé sporné body v rámci polsko-rusínských jednání. Národní socialisté se rozhodli na počátku druhé poloviny ledna 1914 neklást malému finančnímu plánu odpor. Pražské noviny, 17. leden 1914, s. 1.

²⁴⁶ Jednotlivé monology se někdy vztahovaly k projednávanému tématu a pak se jednalo o skutečně mimořádný výkon, ale jindy se mluvilo o čemkoli, přičemž k častým tématům patřilo zřízení komise a praradnost vlády. Mezi řečníky se „blýskl“ zejména národně socialistický poslanec Choc nebo jeho kolega Vacek, který vydržel mluvit na schůzi sněmovny ze 14. 1. až čtyři hodiny. Ještě lépe si vedl pokrokový poslanec Votruba s pěti hodinami, byť přerušeny malou přestávkou. Nejzdatnější obstrukčník byl ovšem agrární poslanec Rychtera, který řečnil deset hodin s patnáctiminutovou pauzou.

²⁴⁷ Zoufalou situaci v poslanecké sněmovně naznačovaly zprávy tisku. Podle Pražských novin se chystal do boje mohutný šik 38 řečníků, obvykle českých říšských poslanců, kteří se hlásili o slovo a chystali další mnohahodinová zdržení. Přesto některé zprávy naznačovaly, že v případě agrárních poslanců snad nebylo jejich obstrukční stanovisko skálopevné, když nabízeli odstoupit od obstrukce výměnou za to, že rozpočet bude pouze na čtyři měsíce. Pražské noviny, 29. leden 1914, č. 29, s. 1; Pražské noviny, 31. leden 1914, s. 2.

byla specifika rakouského ústavního systému, který umožňoval dalším státním orgánům nevůli části říšské rady do jisté míry opomíjet.

VII. Učitelské platy

Zemské školství představovalo jednu z otázek, kterou musela zemská správní komise vyřešit. Stávající poměry byly řízeny normami z počátku 20. století, které byly terčem značné kritiky ze strany učitelů ještě v době, kdy zemský sněm nebyl vystaven německé obstrukci. Největší problém představovaly především platy, které neodpovídaly potřebám učitelstva. Postavení učitelů bylo vůbec bídné a hojně se srovnávalo s lepší situací, která vládla v jiných sférách veřejné správy.

Od roku 1908 zůstávala otázka otevřená především v důsledku absence jakékoli činnosti zemského sněmu. Zástupci české a německé politiky si byli alarmující situace vědomi a od počátku druhého desetiletí 20. století se připravovala reforma. Bylo rozpracováno několik návrhů, které měly nejen vyřešit platovou otázku, ale odstranit i různé další sporné momenty. Zemský sněm se však do roku 1913 nesešel, a tak byly návrhy zemského výboru stále odkládány. V roce 1913 převzala štafetu zemská správní komise.

VII. 1. Situace v zemském školství do roku 1913

Aby byla zřejmá problematika, kterou řešila zemská správní komise, je nutné charakterizovat „zemské“ školství a zmínit některé momenty, které hrály roli v roce 1913. Důležité byly jeho úkoly, otázky správní povahy, způsob financování, systematizace učitelských míst a otázka platů.

Zemské školství poskytovalo základní vzdělání v jednotlivých korunních zemích Předlitavska. Základní pravidla stanovovaly státní-říšské zákony a vše ostatní bylo v kompetenci jednotlivých korunních zemích.²⁴⁸ Základní vzdělání poskytoval v Českém království, stejně jako v dalších korunních zemích, systém obecních a měšťanských škol, které se lišily zejména stupněm vzdělání, které poskytovaly.

Školskou správu vykonávaly orgány, které byly organizovány tak, že kombinovaly vliv státní správy, kterou v nejvyšší instanci reprezentovalo ministerstvo vyučování a kultu, samosprávy a odborníků z řad učitelstva. Školská správa byla organizována v rámci Českého království ve třech instancích a jednalo se o tyto instituce: místní školní rady, okresní školní

---

²⁴⁸ Základy zemského školství určoval v roce 1913 říšský zákon z roku 1869, který stanovil systém měšťských a obecních škol. Podrobnosti stanovil zemský zákon z 19. února 1870.

rady a zemskou školní radu. Jednotlivé školské správní orgány spolupracovaly se státní správou a samosprávou a v různých momentech jim podléhaly.²⁴⁹ Vliv ministerstva vyučování a kultu byl zásadní – ministerstvo stanovilo osnovy a učební programy. Přímý dohled vykonávali školní inspektoři, kteří byli opět státními zaměstnanci. Za financování zemského školství byly odpovědné školské organizace, v případě nedostatku jejich finančních prostředků je zastupovala samospráva. Z toho byly za některé náklady odpovědné samosprávné obce, za další samosprávné okresy, a v případě, že jejich prostředky nestačily, České království.

Každá z institucí školské správy plnila určité úkoly. Jednalo se o zajištění provozu škol a důležitá byla opět otázka potřebných financí. Místní školní obec zajišťovala provoz budov, otop, byt ředitele, atd. Zdrojem příjmů jí byly různé příspěvky, a v případě, že takto získané prostředky nedostačovaly, hradily náklady samosprávné obce, v rámci kterých byly školní obce zřízeny. Města a obce za tím účelem vybíraly obecní školní přirážky k přímým státním daním.

Prostředky na úhradu učitelských platů a na školní pomůcky hradily okresní školní rady. Získávaly je z příspěvků, ze školného, a z okresních školních přirážek ke státním daním. Když byla okresní rada zřízena v rámci města, přirážka se vybírala s městskými daňovými přirážkami. Jestliže se jednalo o obvyklé okresní školní rady, vybíraly se okresní školní přirážky spolu se zemskými přirážkami.

Výše okresních školních přirážek byla omezena procentuální hranicí, nad kterou se nemohla zvyšovat. Jestliže potřeba školního okresu přesáhla prostředky získané z příspěvků, školného a omezené okresní školní přirážky, hradila chybějící náklady školního okresu země, v tomto případě České království.²⁵⁰

Systém financování doznal časem některých změn. Zemský zákon z roku 1905 upravil financování škol v obci, která tvořila školní okres. Jestliže nestačila pevnou hranicí stanovená okresní školní přirážka, přispívala země dvě třetiny na náklady.²⁵¹

V roce 1913 platil zemský zákon z roku 1903, jenž určoval, na které ško le mohou učitelé učit, kvalifikaci, kterou k tomu potřebují, a rozlišení učitelů do tříd, a systematizoval učitelská místa. Ta byla dvě: prozatímní a definitivní. Platy učitelů byly určeny těmito zásadami: Různá

²⁴⁹ Okresní školní rady (také zemská školní rada) byly složené ze samosprávných a státních úředníků a odborníků. Zemská školní rada byla rozdělena na národní sekce. V čele obou stál místodržitel a každá se skládala z 5 státních úředníků, 3 zástupců zemského výboru, 1 zástupce Prahy, 4 zástupců jednotlivých konfesí a 2 zástupců učitelstva. Zdeněk Tobolka, *Česká politika V*, Praha 1913, s. 567.

²⁵⁰ Systém povinností školních organizací určoval zemský zákon č. 22/1873 z. z. z 24. února 1883. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1883, Praha 1884, s. 66.

odměna pro učitele obecných a měšťanských škol, je stanoven základní plat, který se může zvýšit na základě povinných zkoušek a podle třídy učitele, učitelé na definitivních místech dostanou po určité době přidáno. Ředitelé škol měli nárok na funkční přídávky a někteří učitelé dostávali aktivní přídavek. Nakonec zákon vymezil pravidla placení učitelů na penzi a zaopatření jejich vdov. Důležitá byla i ustanovení, která řídila postavení žen ve školství.

Učitelé, kteří učili na obecních školách, získali buď prozatímní, nebo definitivní místo. Oprávnění učit na obecní škole poskytovala zkouška dospělosti. Plat takové učitelské síly byl malý, pouze 900 K ročně. Po určité době následovala zkouška způsobilosti, se kterou se pojilo rozlišení na učitele I. nebo II. třídy. Rozlišení na třídy přinášelo i odlišné platy: 1 200 K ročně nebo 1 600 K ročně. Důležitá byla systematizace učitelských míst, protože místo definitivního učitele bylo spojené se zvýšením platu, který se zvýšil šestkrát vždy po pěti letech o 200 K ročně. Učitelé náboženství na obecní škole měli roční plat 1 600 K.

Podobný systém vládl i na měšťanské škole s tím rozdílem, že učitele byli lépe odměňováni. Plat učitele – i učitele náboženství – I. třídy byl 2 000 K. S definitivním místem bylo opět spojeno zvýšení platu vždy po pěti letech o 250 K.

Ředitelé dostávali funkční přídavek, který byl závislý na druhu školy a počtu tříd. Aktivní přídavek byl mimořádnou, do důchodu nevpočitatelnou odměnou závislou na počtu obyvatel města, ve kterém příslušný žadatel učil. Nejmenší aktivní přídavek ve výši 15 % platu dostali učitelé pracující v místě s počtem obyvatel od 8 000 do 16 000 a nejvyšší – 40 % platu – ti, kteří pracovali v Praze.

Učitelé ve výslužbě měli nárok na důchod neboli *služné*, které se stanovovalo podle počtu odsloužených let a finální výše platu. Nárok na něj měl učitel, který pracoval ve školství minimálně deset let po zkoušce způsobilosti. V takovém případě byl důchod ve výši 40 % dosavadního platu. Za každý další odpracovaný rok se výše možného důchodu zvětšila o 2 %, takže odešel-li učitel do penze po čtyřiceti letech služby, což byla důchodová hranice, měl nárok na penzi ve výši svého finálního platu. Nárok na důchod ztrácel ten, kdo bezdůvodně opustil službu, nebo učitel na prozatímním místě bez zkoušky způsobilosti, který se oženil bez souhlasu okresní školní rady. Učitelé byli povinni přispívat do penzijní pokladny na své důchody 10 % platu.

V zemském školství byly činné i ženy, které působily především jako učitelky ručních prací a cizích jazyků. Představovaly ovšem pouze doplněk a jejich pozice byla všelijak

---

²⁵¹ Zemský zákon č. 120/1905 z. z. ze 14. září 1905. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1905, Praha 1906, s. 120.

ztížená, musely být neprovdané a sňatek znamenal odchod ze školství bez nároku na penzi. V této souvislosti se mluví o *celibátu učitelek*.²⁵²

Z nastínění podmínek, za kterých se provozovalo zemské školství, vyplývají určité momenty. Důležitá byla účast několika správních systémů na školské správě, která nebyla vyvážená. Zatímco státní správa v čele s ministerstvem školství určovala pravidla hry, samosprávné instituce musely shánět finanční prostředky (jestliže nestačily vlastní příjmy organizací školské správy), přičemž musely náklady potřebné na zemské školství obstarávat z vlastních rozpočtů, kde platilo, že jestliže prostředky nižších instancí samosprávy nestačily, musela doplácet korunní země

VII. 2. Stížnosti učitelstva

Zákon z roku 1903 musel brzy čelit kritice ze strany učitelů a politiků. Nespokojenost měla různé důvody, ale rozhodující bylo to, že platy stanovené zákonem obecně nedostačovaly. Pozornost však poutal i nesoulad mezi platebními podmínkami jednotlivých učitelských skupin.

Pro představu je třeba uvést roční mzdy, které dostávali učitelé na základě zákona z roku 1903. Důležité je, že se mnohdy jedná o výrazně odlišná čísla. Úplný nováček na obecní škole musel vystačit s 900 K ročně, prozatímní učitel na obecní škole měl vzhledem k charakteru místa na škole stále stejný příjem: 1 600 K. V případě prozatímního učitele na měšťanské škole to bylo 2 000 K. Lépe se měli definitivně ustanovení učitelé. Příjem pedagoga obecné školy s dvacetiletou kariérou byl 2 400 K a s třicetiletou 2 800 K. Definitivně ustanovený učitel na měšťanské škole dostával po stejně dlouhé době 3 000 K a po třiceti letech 3 500 K. Někteří z učitelů se mohli těšit z aktivních přídaveků. Základní plat prozatímního učitele na obecní škole, který učil v místě s nejméně 8 000 obyvateli (nejhorší varianta), se zvyšoval o aktivní přírůstek ve výši 240 K ročně, a když působil v Praze (nejlepší varianta), zvýšil se o 640 K. Stejným způsobem se uvádí další případy. Prozatímní učitel na měšťanské škole mohl získat přírůstek ve výši 300 K nebo 800 K, definitivně ustanovený učitel na obecní škole s více než dvacetiletou praxí 360 K nebo 960 K, tentýž s více než třicetiletou praxí 426 K nebo 1 120 K, definitivně ustanovený učitel na měšťanské škole s více než dvacetiletou praxí 450 K nebo 1 200 K a tentýž s více než třicetiletou praxí 525 K nebo 1 400 K.

---

²⁵² Zemský zákon č. 16/1903 z. z. ze dne 26. ledna. Zemský zákoník, ročník 1903, Praha 1904, s. 11–22.

Když se pomine prostá skutečnost, že platy byly nízké, je třeba zmínit i další momenty, které vyvolávaly napětí. Většina z nich měla také kořeny přímo v zákoně č. 16/1903 z. z. Problém působilo z hlediska příjmů nerovné postavení prozatímně a definitivně ustanovených učitelů. Už výrazně nižší platy nepřidávaly prozatímním učitelům na nadšení, ale byla tu i různá právní omezení.

Stížnosti v otázce aktivních přídavků byly podobného charakteru. Na aktivní přídavky měli nárok pouze učitelé na školách, které byly v místech s více než 8 000 obyvateli, a ti, na které se nedostalo, se cítili poškozeni.

Další problémy působily zjevné disproporce v zacházení se zemskými učiteli na jedné straně a s jinými zaměstnanci veřejné správy na druhé. Veliký rozdíl v přístupu byl patrný například v oblasti bydlení. Osoby činné v církevní správě, v četnictvu atd. měly nárok na služební byt. V případě zemského školství byli však takto zaopatřeni pouze ředitelé. Školy navíc stály mnohdy v místech, která byla zcela neexkluzivní, s velice špatným spojením s okolním světem, a tím víc byl patrný rozdíl mezi povoláním učitele a příslušníka jiné oblasti správy.

Objevovaly se i stížnosti vedené organizacemi učitelek. Terčem kritiky byl hlavně celibát učitelek, který jim zapovídal perspektivnější kariéru. Organizace učitelek měly však i vyloženě politické požadavky, které souvisely s volebním právem žen. Ženy obecně neměly volební právo, ani do samosprávných institucí, ani do říšské rady. To však neplatilo zcela a charakteristické byly různé výjimky, které by mohly být aktuální i v případě učitelek. Teoreticky totiž patřily k honoraci, a proto nebyla představa zisku volebního práva ani za stávajících poměrů zcela nereálná. Překážkou přitom bylo stáří zákonů, které vznikaly v době, kdy ženy ve školství nepůsobily.

Zdůrazňovala se i disproporce mezi vlivem a povinnostmi samosprávných institucí a státní správy. Česká politika kritizovala velký vliv státu, který podle ní nekorespondoval s tím, že finanční břemeno nesly samosprávné instituce. Proto se požadovalo i takzvané *znárodnění* zemského školství, což by znamenalo hlavně odstranění vlivu státu, který mimo jiné určoval způsob a náplň výuky: „*Školy je třeba znárodnit, všechno učivo a všechnu práci výchovnou naplnit obsahem nacionálním, svérázným, aby tak české školy byly uspokojivými vychovateli českých dětí.*“²⁵³

VII. 3. Zemský výbor a návrhy zásahů do zemského školství

Česká a německá politika si byla vědoma, že je nutné otázku učitelských platů a dalších problémů řešit. Již pouhé stížnosti učitelů byly alarmující, ale důležitý byl i politický náboj. Učitelstvo bylo mnohdy, především v místech, kde působilo, velice vlivné a kritika politiků se mohla odrážet na přízni voličů. Znamé jsou hlavně případy, kdy německá politika musela odrážet četné úderky vedené učiteli nebo konkurenčními německými politiky, kteří se jich zastali.

Většina aktivit – tj. příprava konkrétních návrhů – vzešla ze strany zemského výboru a politici obou národnostních stran neváhali věnovat svůj čas na přípravu plánu na školskou reformu.²⁵⁴ Plány musely vyřešit nejen samotnou úpravu učitelských platů, ale i způsob jejího financování. Za účelem přípravy přepracování zákona z roku 1903 byla zřízena permanentní školská a permanentní finanční komise. Obě připravily v letech 1911–1913 několik konkrétních návrhů a padly stejně jako zemský sněm, když vznikla zemská správní komise. Každá se skládala z 24 členů, politiků obou národnostních táborů a jednotlivých sněmovních kurií. Předsedou permanentní školské komise se stal Němec Friedrich Legler a finanční komise český agrární politik Ludvík Pazderka.²⁵⁵

První návrhy, které byly alespoň jako vzory a inspirace aktuální v roce 1913/14, byly dopracovány již v roce 1911, ještě před zřízením obou permanentních komisí. Počítaly sice s dosavadní systematizací míst, ale i s požadovaným zvýšením platů. Zemský výbor připravil první dva návrhy na změnu platů učitelů na definitivním a prozatímním místě a zavedení systému aktivních přídavků. Další iniciativa pocházela z učitelských zájmových organizací.²⁵⁶

---

²⁵³ Zdeněk Tobolka, *Česká politika V*, s. 324.

²⁵⁴ Je třeba zdůraznit spojitost mezi jednáními o vyrovnání a učitelskou otázkou. Reforma učitelských platů – její zákonná úprava – byla závislá na národnostní dohodě. Obě jednání vedly tytéž osoby. Karel Kazbunda zdůrazňuje jak německé projevy, které činily otázku učitelských platů závislou na národnostní dohodě, tak i obavy německých politiků z hrozeb rozezlených učitelů německé národnosti, kteří politiku svých vůdců odsuzovali. V důsledku této situace začali Němci požadovat úpravu učitelských platů zemským sněmem, který by obstaral i příslušné finanční prostředky, přičemž německá obstrukce jako celek by zůstala zachována a dál by blokovala definitivní odstranění hospodářské krize. Česká strana takové řešení pochopitelně odmítala.

²⁵⁵ O úspěšné jednání sněmu se zasadil místodržitel kníže Thun. Oba národní tábory se předem rámcově dohodly, že sněm bude svolán pouze za tímto účelem. Byla dosazena i „národně politická komise“, která posléze vedla pokusy o vyrovnání. Císařova sankce všech tří usnesení sněmu byla předem dohodnuta, opět se angažoval místodržitel. Oba zmínění politici se ve školství angažovali již delší dobu. Legler byl dlouhodobým šéfem německých učitelských organizací v Čechách a Pazderka zasedal v zemské školní radě. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 37–39; M. Lišková, *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913*, Praha 1994, s. 174, 225.

²⁵⁶ NAAR, ZV 1874–1928, karton 4814.

První varianta návrhů zemského výboru předpokládala nástupní roční plat definitivně ustanoveného učitele na obecní škole ve výši 1 200 K, s tím, že by po zkoušce způsobilosti vzrostl na 1 600 K. Po třech letech by osmkrát za sebou následovala další zvýšení o 250 K ročně. Nástupní roční plat učitele měšťanské školy by byl 2 200 K a zvyšoval by se o 300 K stejným způsobem jako plat jeho kolegy na obecné škole.

I další varianta vděčila za svůj vznik zemskému výboru a předpokládala následující úpravu: Definitivně ustanovení učitelé na obecní škole by dostali po zkoušce dospělosti plat 1 000 K a po zkoušce způsobilosti 1 400 K. Plat by se jim zvýšil devětkrát po třech letech o 200 K. Učitelé na měšťanské škole se zkouškou způsobilosti by měli nástupní plat 2 000 K, který by se zvyšoval osmkrát po třech letech o 200 K a jedenkrát po třech letech o 400 K. Tento plán měl odstranit chyby předchozích a měl být podstatně levnější.

Třetí projekt byl vypracován tak, že důsledně vycházel z návrhů učitelských organizací. Důležité bylo, že platy měly být stanoveny stejným způsobem jako platy úředníků. Výše úřednických platů byla závislá na platové třídě, ke které náležela příslušná osoba, a příslušnost k jednotlivým třídám byla úměrná služebnímu stáří úředníka. Návrh předpokládal, že učitelé budou náležet také k jednotlivým třídám a v závislosti na tom se stanoví jejich plat.

Zůstal by zachován vyšší způsob odměňování učitelů na měšťanských školách a výhody definitivně ustanovených učitelů, které jim zaručovaly zvýšení platů. Základní plat definitivních učitelů po zkoušce způsobilosti na obecné škole by svou výší 1 600 K odpovídal platu úředníka XI. třídy a pak by se zvyšoval vždy po třech letech desetkrát o 200 K. Na konci kariéry by takový učitel dosáhl platu ve výši platu úředníka VII. třídy. Základní plat týchž pedagogů na měšťanské škole by byl 2 200 K a potom by následovala zvýšení. Platy by se zvýšily desetkrát po třech letech, a to sedmkrát o 200 K a třikrát o 400 K. Návrh navíc kalkuloval i s myšlenkou, že by měli být odměněni učitelé, kteří nedostávají funkční přídavek. Mělo se to dít zvýšením platů takových osob po 20 letech.

Současně vznikly i varianty, které řešily platy prozatímních učitelů. V prvním případě (návrh zemského výboru) měli dostávat prozatímní učitelé na obecných školách 1 400 K a na měšťanských 2 200 K. Druhý návrh (návrh zemského výboru, který vycházel více vstříc přáním učitelů) předpokládal nástupní platy na obou typech škol 1 400 K a 2 000 K, které by se následně zvýšily na 1 600 K a 2 200 K.

Další otázku představovaly aktivní přídavky. Zemský výbor vypracoval návrh úpravy, který by mohl doplnit všechny předlohy. Velikost příspěvku byla závislá na typu školy, zkušenosti učitelů a velikosti místa, kde škola stála. Podle plánu byli tradičně lépe honorováni

učitelé na měšťanských školách, všichni byli dělení podle služebního stáří do tří skupin, na kterých závisela výše přídatku. Nakonec bylo důležité umístění školy – tj. aktivní příplatek byl stanoven i počtem obyvatel obce nebo města, kde stála škola, přičemž se rozlišovalo pět kategorií podle počtu obyvatel. Nejlépe byla pochopitelně ohodnocena Praha. Nejmenší možný aktivní příplatek učitele obecní školy by byl 180 K ročně a nejvyšší 800 K. Tentýž učitel na měšťanské škole by dostal 830 K.

Čeští poslanci na zemském sněmu stáli u zrodu dalšího návrhu. Teoreticky by mohl být předložen a vyřízen na zemském sněmu na podzim 1911, takže by vstoupil v platnost od roku 1912. Některé jeho části představovaly zásadní odklon od principů, které stanovil zákon z roku 1903. Mělo odpadnout dělení na učitele I. a II. třídy a všichni učitelé by byli ustanoveni definitivně. Platy by se zvyšovaly podobným způsobem jako úředníkům a polepšily by si i učitelky, které by pracovaly na základě podobných pravidel jako učitelé.

Platy by byly následující: Učitelé se zkouškou dospělosti by měli nejnižší plat 1 200 K a po zkoušce způsobilosti by byli všichni stanoveni definitivně. Výše platu by byla závislá pouze na druhu školy (obecní, měšťanská), kde by učitel působil, a na služebním stáří. Systém platů by byl stanoven tak, že základní plat by se zvyšoval shodným tempem a na shodnou výši, jakou by měli úředníci ve stejném služebním roce.²⁵⁷ Tj. základní plat učitele se zkouškou způsobilosti na obecní škole by odpovídal platu úředníka nejhůře placené XI. třídy – jednalo by se o 1 600 K –, po šesti letech by plat dosáhl výše 2 200 K (X. třída) a po čtrnácti letech 2 800 K (IX. třída). Výše příjmů by však nezáležela pouze na dosažení jednotlivých tříd, neboť platy by byly závislé i na služebním stáří v rámci jednotlivých tříd. Učitelé na měšťanských školách by byli placeni samozřejmě lépe, ale stejným způsobem. Jejich nejnižší plat by odpovídal úřednickému s 2 200 K (X. třída) a na konci kariéry s 3 600 K (VIII. třída).

Tentýž návrh předpokládal i úpravu funkčních přídatků. Učitelé, kteří ani po dvaceti letech nezastávali ředitelské místo, takže podle školského zákona neměli nárok na funkční přídatek, by získali náhradu, čímž by se vyšlo vstříc dávnému přání těchto učitelů. Polepšili by i ti, kteří neměli nárok na byt – tj. kteří nebyli ředitelé. Situace by se řešila tak, že by se pobíralo tzv. *příbytečné*, jehož výše by byla závislá na velikosti lokality. Aktivní přídatky by se řídily stejnými principy jako základní platy – stanovilo by se, kolik pobírá učitel příslušné třídy. Učitel XI. tř. by dostal aktivní přídatek 432 K, X. tř. 576 K, IX. tř. 720 K a VII. tř. 828 K.

---

²⁵⁷Tento návrh odpovídá návrhu zemského výboru v tom, že platy měly být sestaveny na základě tříd – tj. kopíruje se systém úřednických platových tříd. Novum je, že odpadá dělení na prozatímní a definitivní učitele, všichni by byli definitivní.

Podobný plán připravil poslanec zemského sněmu Moravec. Učitelé by měli nárok na stejné druhy přídaveků jako v případě návrhu českých poslanců – lišily se pouze výší. Náhrada za funkční přírůstek byla nazvaná *osobní přírůstek*. Přestalo by se používat rozlišování na prozatímní a definitivní učitele a odchod do penze by následoval po třiceti pěti služebních letech. Základní platy by byly také shodné a pak by následovalo opět postupné zvyšování ročního platu v závislosti na služebním věku. Učitel na obecní škole by dostal přidáno devětkrát po 250 K a na městské škole čtyřikrát po 300 K a pětikrát po 250 K.²⁵⁸

Zemská účtárna vypracovala v roce 1911 přehledy, kolik by stály jednotlivé reformy. Situaci nastiňuje tabulka.

Tabulka: *Náklady na jednotlivé reformy, které vypracoval zemský výbor a poslanci Zemského sněmu Království českého. Návrhy zemského výboru jsou uvedeny ve stejném pořadí jako v textu. Do celkových nákladů nejsou u návrhů zemského výboru započítány náklady na zlepšení základních platů prozatímních učitelů, které zemská účtárna nespočítala.*

	ZV I	ZV II.	ZV III.	čeští posl.	Moravec
základní plat	13 900 000	10 000 000	5 485 000	14 500 000	13 150 000
os. přírůsteky	740 000	740 000	277 000	770 000	295 000
f. přírůsteky				1 100 000	375 000
penz. fond	4 000 000	3 000 000	3 000 000	5 000 000	4 000 000
aktiv. přír.	8 500 000	8 000 000	4 000 000	9 800 000	9 900 000
celkem	27 140 000	21 740 000	12 762 000	31 170 000	27 720 000

K tomuto je třeba dodat, že v položce základních platů stálo nejvíce vždy zvýšení těchto platů učitelům na obecních školách, kterých bylo nejvíce – šlo o náklady jak na základní platy, tak na jejich postupná zvýšení. Je to zřejmé při srovnání těchto nákladů na zvýšení základních platů a na jejich následná postupná zvyšování učitelů na obecních školách u návrhů zemského výboru se stejnými položkami u platů učitelů na měšťanských školách. Například I. návrh zemského výboru předpokládal, že se náklady na základní platy zvýší ročně v následujícím poměru: 2 224 400 K : 614 600 K a poměr nákladů na postupná zvyšování platů bude následující: 8 686 636 K : 2 375 417 K. V případě realizace II. návrhu zemského výboru by

²⁵⁸ Oba návrhy: NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

byly náklady na postupná zvyšování v následujícím poměru: 6 029 136 K : 1 119 617 K.²⁵⁹ Celkové náklady na reformy, které připravil zemský výbor, by se samozřejmě zvýšily, kdyby byla spočítána a započtena potřeba na úpravu platů prozatímních učitelů.

Další návrhy byly již dílem permanentní školské komise. V roce 1912 vznikl projekt prozatímního řešení úpravy učitelských platů. Byl sestaven na základě materiálů z konce roku 1910, které dodala zemská účtárna, a posléze se stal vzorem pro postup, který zvolila koncem roku 1913 zemská správní komise. V případě, že by tato úprava byla v roce 1912 realizována, stála by 12 000 000 K.²⁶⁰

V roce 1913 vyhotovila permanentní školská komise návrh další reformy školského zákona. Změna by čekala systém udílení aktivních a funkčních přídavků, snížila by se služební doba. Nejvýrazněji by se dotkla § 26 – tj. stanovení základních platů a jejich postupného zvyšování. Byl by pozměněn i celý systém, který vycházel z dělení učitelů na prozatímní a definitivní. Základní plat by byl v případě učitele se zkouškou dospělosti 1 100 K (působí pouze na ob. škole) a se zkouškou způsobilosti 1 600 K na obecné nebo 2 200 na měšťanské škole. Definitivně ustanoveným učitelům by se platy zvyšovaly desetkrát po třech letech o 200 K na obecní škole a o 250 K na měšťanské. Systém prozatímních a definitivních míst by zůstal zachován, ale každý učitel by byl jmenován definitivním po třech letech služby, což by znamenalo, že by měl nárok hned na první zvýšení platu již po třech letech služby. V případě systému stanoveného školským zákonem se často stávalo, že učitel byl na prozatímním místě několik desítek let a v té době neměl nárok na žádná zvýšení platu. Kdyby byla předloha uzákoněna, problém by odpadl.²⁶¹

VII. 4. Problematika učitelských platů a zemská správní komise

Poté co byla zřízena zemská správní komise, učitelé předpokládali, že problémy, kterým museli čelit, budou urychleně vyřešeny. Z pohledu zemské správní komise však nešlo o jediný úkol, který ji čekal. Starostí měla víc než dost a většinou měly společný základ – chatrný stav zemských financí.

V prvních měsících, které následovaly po zřízení zemské správní komise, byla finanční situace země stále velice špatná. Neutěšená situace byla jednak důsledkem předchozí krize

²⁵⁹ Tabulka je sestavena na základě zpráv zemské účtárny. NAAR, ZV 1874–1928, karton 4814; NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

²⁶⁰ Podrobněji níže. NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

²⁶¹ NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

veřejných financí v rámci zemského výboru a jednak některé výnosy ze zemské dávky z piva se scházely pomalu. Roli hrála i obava z daňové neposlušnosti. Tyto skutečnosti představovaly koncem léta a na podzim 1913 první překážku zdárnému a rychlému vyřešení učitelské otázky.

Úprava učitelských platů se stala reálnou až koncem roku, přičemž jako vzor posloužil – alespoň formálně – návrh provizorní úpravy platů, který vypracovala permanentní školská komise v roce 1912.

Z finančního hlediska – tj. hledání finančních zdrojů pro možnou reformu – byly aktuální dvě možnosti, se kterými kalkulovala již permanentní finanční komise. Jedna možnost předpokládala, že učitelská otázka by se mohla financovat ze zvýšených státních údelů (tj. z výnosu již několikrát zmíněného malého finančního plánu), přičemž záviselo na tom, dokdy se ho podaří realizovat. Zemský výbor se ho již nedočkal a i podzimní a zimní jednání poslanecké sněmovny říšské rady charakterizovaly průtahy.

Druhá alternativa byla založena na možnosti navýšení příjmů země prostřednictvím zvýšených zemských přírážek ke státním daním a dávkám, které země vybírala přímo. Permanentní finanční komise počítala se zvýšením přírážek až na 65 % a se zavedením zemské dávky z piva (další dávky nebyly příliš důležité). Permanentní školská komise si o tomto, stejně jako zemský výbor, mohla nechat jenom zdát, zemská správní komise však již měla tyto příjmy v zásadě k dispozici. Stav zemských financí byl však tak hrozný, že zmíněné finanční prostředky byly použity jinak, většinou na zpožděné placení základních potřeb země. Záleželo tedy na tom, zda se podaří něco ušetřit ze stávajících finančních zdrojů a zda uspěje malý finanční plán.

Naproti tomu učitelské organizace věřily, že situace okolo jejich platů bude vyřešena ještě v roce 1913. Tato víra byla důsledkem úvah vyplývajících z faktu, že permanentní školská komise dopracovala v červnu 1913 projekt úpravy učitelských platů, zjistila výši potřebných nákladů a navrhla, aby se dodatečné náklady na zemské školství financovaly z pivní dávky. Úprava nevstoupila v platnost kvůli nefunkčnosti zemského sněmu v důsledku obstrukce a stejný osud potkal i pivní dávku. Pak se však objevila zemská správní komise a pivní dávka byla zavedena, takže učitelstvo bylo přesvědčeno, že tedy nic nestojí v cestě tomu, aby se upravily platy učitelů podle zmíněného návrhu.²⁶² Učitele zpočátku neodradily ani posměšné

---

²⁶² Národní listy upozorňovaly na to, že zemská správní komise by neměla otálet. Peníze ze zemské dávky z piva jsou k dispozici a z těch podle návrhu permanentní finanční komise měla být reforma placena. Národní listy, 5. říjen 1913, č. 273, s. 1.

zprávy v tisku, které upozorňovaly na pomalý výběr peněz ze zemské dávky z piva.²⁶³ V září však už bylo zřejmé, že s úpravou platů budou ještě problémy. Tisk přinášel všelijaké rozporuplné zprávy, které si navzájem odporovaly. Některé byly ještě optimistické. Například v říjnu psaly Národní listy, že prezident zemské správní komise naznačil možnost, že platy budou upraveny do konce roku. Jiné novinové články však toto vylučovaly a takových zpráv bylo stále víc. Koncem září tisk oznámil, že komise řeší spíše problémy spojené s dluhy, že otázka učitelských platů se teprve *zkoumá* a že v roce 1913 není možné s ničím počítat.²⁶⁴ Stejně skepticky se vyjadřoval i předseda vlády Stürgkh.

Organizace učitelů byly touto nečekanou situací zaskočeny, rychle se však vzpamatovaly a počaly naléhat na urychlené řešení. Většina žádostí spočívala v tom, že učitelé požadovali prozatímní úpravu platů ještě na rok 1913 a úplnou reformu v intencích návrhu permanentní školské komise z léta 1913 pro rok 1914. Jak dny ubíhaly a řešení bylo stále v nedohlednu, byl tento požadavek upraven v tom smyslu, že učitelé očekávají reformy k 1. lednu 1914. Snahy zemské správní komise vyřešit v první řadě otázku kritického stavu veřejných financí odmítali.²⁶⁵

Učitelé se pokoušeli podpořit své zájmy i nátlakem. V říjnu a listopadu proběhly četné učitelské schůze, kterých se mnohdy zúčastnilo i několik set osob. Odborné a zájmové učitelské organizace využívaly těchto shromáždění k unifikaci politického postoje. Velice ostrý průběh měla schůze učitelů a zástupců státní správy v Berouně, která proběhla v říjnu. Když chtěl okresní hejtmán promluvit, všichni učitelé vstali a odešli pryč. Stejně nespokojeně zněla i prohlášení, která padla na schůzi učitelů v Kutné Hoře. Byl kritizován předseda vlády a zemská správní komise. Na dalších schůzích se učitelé dohodli uplatnit politiku pasivní resistance, která by byla zahájena 1. ledna, v případě, že by zemská správní komise otálela se zvýšením učitelských platů.²⁶⁶ Počátkem listopadu ji dokonce v některých místech zahájili. Učitele přestali docházet do spolků, ve kterých byli členy, přestali platit příspěvky. V podstatě se postavili stranou společenského života, kterého se dříve v rámci možností účastnili, a dávali tak najevo své znechucení. Německé učitelské spolky postupovaly obdobně, když

²⁶³ Národní listy přinášely tyto zprávy každý den, dokud přicházely peníze pomalu. Jakmile vše začalo fungovat, zprávy ustaly.

²⁶⁴ Například Národní listy referovaly, že komise bude v první řadě řešit dluhy. Národní listy, 22. září 1913, s. 2; Národní listy, 5. říjen 1913, č. 273, s. 2.

²⁶⁵ Požadavek reforem byl vznesen jednak na základě provizoria a posléze na základě usnesení permanentní školské komise kupříkladu na schůzi v Kutné Hoře. Národní listy, 3. listopad 1913, č. 302, s. 2.

²⁶⁶ Stejně se usnesla i schůze učitelů v Plzni. Dne 16. listopadu se konala schůze učitelů v Českých Budějovicích. Zúčastnili se jí učitelé jak s českou, tak německou národní příslušností a hrozili resistencí od 1. ledna 1914. Národní listy, 10. listopadu 1913, č. 309, s. 2; Národní listy, 18. listopad 1913, č. 317, s. 2.

vyzývaly své členy, aby nespěchali s přípravou Dne dětí.²⁶⁷ Od 1. ledna se měla pasivní resistance stát důraznější. Učitelé nepočítali s tím, že by přestali docházet do škol, ale zdůrazňovali plány, že budou odbývat výuku nebo odmítnou učit nové předměty. Někteří rodiče však vyjádřili vůli, že budou s učiteli solidární a podpoří je tím, že nepošlou děti do škol.²⁶⁸

Reakce veřejnosti a politiků na učitelskou taktiku byly většinou kladné, někdy však byly učitelské organizace vyzývány k trpělivosti, hlavně v tom smyslu, aby vyčkaly, jak se bude situace vyvíjet od ledna 1914.

V záležitosti učitelských platů se výrazně angažovaly politické strany, které následovali politici obou národností. Vyzývaly je k tomu jednak učitelské organizace, které prosily o pomoc, a důležitá byla i snaha politiků ukázat, že jim není osud učitelstva lhostejný. Po formální stránce byly iniciativy všech politiků podobné: Intervencemi se pokoušeli přesvědčit vládu, místodržitele a prezidenta zemské správní komise, že nesnáze učitelů jsou veliké a že je nutné přistoupit k okamžité úpravě jejich platů. Výrazně se však lišila taktika, kterou mělo být vysněné mety dosaženo. Mladočeši kladli důraz na uzákonění vládního návrhu malého finančního plánu.²⁶⁹ V tomto případě bylo jejich stanovisko výjimečně totožné s požadavky zástupců Němců z Čech a jejich kolegů z jiných korunních zemí. Vztah národních německých politiků a německých učitelů byl pošramocen dlouhou politikou obstrukce, kterou provozovala německá politika. Zatímco němečtí učitelé, stejně jako jejich čeští kolegové, strádali, němečtí politici provozovali obstrukci, která vyloučila každý pokus o reformu.

---

²⁶⁷ Národní listy, 8. listopad 1913, č. 307, s. 1.

²⁶⁸ Národní listy, 23. listopad 1913, č. 323, s. 2.

²⁶⁹ Dne 12. října proběhla schůze výkonného výboru Národní strany svobodomyslné. Mimo jiné byl zdůrazněn požadavek výpomoci učitelstvu na základě provizorního plánu permanentní komise z roku 1912 v roce 1913 a dále se požadovala důsledná reforma v roce 1914. Národní listy, 13. říjen 1913, č. 281, s. 3.

Čeští radikálové – tj. národní socialisté, Strana státoprávně pokroková a realisté – prozatím chtěli řešit situaci učitelů na zemském sněmu, který byl však rozpuštěn a v nedohlednu. Jejich postoj byl ovšem aktuální tehdy, když provozovali obstrukci v říšské radě. V podstatě všichni politici se shodovali v tom, že náklady na reformu učitelských platů by se měly hradit z výnosu zemské dávky z piva.

V druhé polovině října navštívil premiéra Karel Kramář a žádal vyřízení učitelského plánu. Stejný požadavek vznesl vůdce německého Národního svazu Dr. Gross a na počátku listopadu vykonal návštěvu s podobným cílem i Friedrich Legler. Na říšské radě se o učitelské platy zasazoval Rafael Pacher a 18. listopadu poslanec Lipka.²⁷⁰

Od listopadu byl postoj státních úřadů, mezi které byla některými politiky počítána i zemská správní komise, jednoznačný. Počátkem měsíce zdůraznil místodržitel návštěvě zástupců pražských učitelů, že s reformou podle návrhu permanentní školské komise nemohou počítat. Schönborn konstatoval, že v roce 1913 nelze platy zvýšit. Současně však slíbil, že během několika týdnů předloží projekt, který by upravoval učitelské platy s platností od 1. ledna 1914. Tím se věc posunula poněkud dále, neboť byl zmíněn konkrétní termín. Samozřejmě šlo o to, bude-li dodržen.²⁷¹

Jak již bylo řečeno, zemská správní komise odmítala žádosti o okamžité zvýšení učitelských platů především s ohledem na finanční situaci. Ta byla stále stejná a bylo zřejmé, že bude nutné zaujmout stejně opatrný postoj ke všem výlohám, které měly být zařazeny do rozpočtu na rok 1914. Hospodářská situace však nezůstala jediným momentem, který hrál při rozhodování o učitelských platech důležitou roli. Vedení komise si bylo vědomo, že případná reforma učitelských platů by nepochybně zlepšila špatný dojem, který stále budila mezi veřejností. Ostatně i tisk sváděl komisi k tomuto kroku, když byly tu a tam otiskovány články, které zdůrazňovaly nejen povinnost komise vyřešit problém učitelských platů, ale i to, jaký význam by tento krok hrál ve veřejném mínění. Za reformu učitelských platů se však přimlouval i ministerský předseda hrabě Stürgkh a místodržitel Thun. Stürgkh zdůrazňoval politický moment celé reformy, čímž narážel na stejný moment, který se objevil i v tisku – tj. pomoc učitelům by zlepšila špatnou pověst zemské správní komise.

Když byl na podzim 1913 sestavován rozpočet na další rok, hrály tyto momenty stále důležitou roli. Prezident zemské správní komise samozřejmě chápal politickou nutnost vyřešit

---

²⁷⁰ Německý říšský a zemský poslanec. M. Lišková, Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913, s. 179, 221; Národní listy, 22. října 1913, č. 290, s. 3; Národní listy, 3. listopad 1913, č. 302, s. 2.

²⁷¹ Národní listy, 1. listopad 1913, č. 300, s. 2.

zvýšení platů, ale na druhé straně byl tísněn finanční situací. V zemském rozpočtu, na kterém se komise usnesla 15. listopadu, byly nakonec na učitelskou reformu vyčleněny pouhé 3 000 000 K. Premiér za této situace naléhal na prezidenta Schönborna, aby komise přispěla větší částkou. Místodržitel se posléze pokoušel o totéž, ale ani on neuspěl. Zemská správní komise přednesla svůj plán v nótě místodržitelství. Počítala opět pouze s částkou 3 000 000 K, která by byla placena se stávajících prostředků, a s novými státními úděly, které by přinesly dalších 9 000 000 K. Vláda nakonec souhlasila a schválení zemského rozpočtu v prosinci znamenalo přijetí plánu zemské správní komise. Rozpočet počítal pouze s 3 000 000 K a byl opatřen zvláštním dodatkem, který sliboval použít další finanční prostředky ve výši 9 000 000 K, které nestanovil samotný rozpočet, na reformu učitelských platů z výnosu malého finančního plánu v případě, že bude přijat.

Zde je patrný i další důležitý moment. Veřejnost chápala zemskou správní komisi v podstatě jako prodlouženou ruku vlády a komise si musela dávat veliký pozor, aby takové názory ještě více nepodněcovala. V otázce učitelských platů si však vláda a komise přehazovaly finanční náklady jeden na druhého a vláda nakonec ustoupila.²⁷² Akceptování představy zemské správní komise vládou, že 9 milionů bude získáno na základě nových údělů, posunulo věc dále. Nyní bylo důležité, aby nové úděly schválila říšská rada. Zemský rozpočet byl sice císařem schválen a v rámci něj i ony 3 000 000 K, ale použití dalších 9 000 000 K bylo vázáno podmínkou, že říšská rada přijme malý finanční plán o údělech. Bez jejího souhlasu by měla komise stále k dispozici pouze 3 000 000 K.

Další otázku představuje vlastní podoba reformy učitelských platů. Zemská správní komise samozřejmě nepočítala s návrhem, který vypracovaly permanentní školská a finanční komise. Tyto plány by stály přes 20 000 000 K, a ty nebyly k dispozici. Komise posléze přijala návrh prozatímního řešení učitelských platů, který vypracovala permanentní školská komise v roce 1912.

Tato jednání a plány byly samozřejmě diskrétní a veřejnost byla informována jen velice pomalu. V odborné veřejnosti stále vzrůstal neklid a stále se hrozilo pasivní resistencí. Zástupci učitelů prováděli návštěvy u kompetentních úředníků, přičemž se snažili na jedné straně prosadit své názory a na druhé chtěli zjistit, co je vlastně čeká. Obvykle jim při tom asistovali politici obou národností.

---

²⁷² Problémy vlády s neochotou zemské správní komise akceptovat její představy ohledně peněz na učitelské platy naznačuje Kazbunda. Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 334–335.

Dne 19. listopadu proběhla návštěva německé delegace, která se skládala ze zástupců německých učitelských organizací a politiků, u místodržitele. Ten naznačil úpravu platů od 1. ledna 1914 a vyloučil možnost provést reformu ještě v roce 1913. Vzhledem k finanční stránce věci zdůraznil význam nových údelů. Koncem listopadu navštívili Rafael Pacher a Lipka premiéra, který jim rovněž sdělil, že se zvýšením učitelských platů lze počítat od 1. ledna 1914 a že do zemského rozpočtu byla vložena příslušná částka peněz na reformu. Dále sdělil, že zvýšené náklady budou opatřeny jednak ze stávajících prostředků země a jednak z nových údelů – tj. opět byl zmíněn význam malého finančního plánu.²⁷³ Podobné ujištění získala i delegace národně českých učitelů, kterou doprovázel Kramář. Premiér opět nekonkretizoval podobu reformy, ale řekl, že učitelé by mohli dostat přidáno od 1. ledna.

Brzy se objevily i zprávy, jež konkretizovaly výši příspěvku na učitelské platy, který vložila Zemská správní komise do rozpočtu. Nejprve se mluvilo o částce 3 mil. K a pak 4 mil. K. To odbornou veřejnost ovšem příliš nenadchlo, neboť šlo o málo peněz. Vyvstala tedy otázka, jak se zvýší státní údely v důsledku malého finančního plánu.²⁷⁴

Počátkem prosince proběhla schůze delegace učitelů s místodržitelem a prezidentem zemské správní komise Schönbornem. Byla konkretizována finanční částka 12 mil. K, ze které měly být placeny zvýšené platy učitelů. Nejasná však byla stále podoba samotné reformy. Zástupci učitelů se totiž dotázali, zda se bude postupovat v souladu s plány permanentní školské komise z léta 1913, a chtěli, aby zemská správní komise učinila prohlášení o charakteru reformy. Místodržitel kníže Thun odpověděl mlhavě. Závěry permanentní komise jsou pochopitelně vzorem, ale zemská správní komise musí vyřešit problém, že podklady, které byly použity v návrhu, jsou z konce roku 1910 a neodpovídají situaci. Nakonec však slíbil, že program reformy komise zveřejní po Vánocích.²⁷⁵ Charakteristické bylo, že úředníci, přestože vždy zdůrazňovali zájem pomoci učitelstvu, mluvili vždy o úpravě platů s tím, že nemohou nic slíbit definitivně. Tento přístup, který pochopitelně učitele znervózňoval, lze však vysvětlit tím, že dokud nebyl systém nových údelů a daní – tj. malý finanční plán – schválen v obou sněmovnách říšské rady, nemohli dělat nic jiného.

---

²⁷³ O návštěvě u místodržitele referovaly Pražské noviny. Pražské noviny, 20. listopad, 1913, s. 4; Národní listy, 20. listopad 1913, č. 319, s. 4.

²⁷⁴ Výše částek, které byly v zemském rozpočtu na rok 1914 určeny na zvýšené učitelské platy, se objevily v novinách 23. a 24. listopadu.

²⁷⁵ Národní listy, č. 336, 7. prosinec 1913, s. 2; Pražské noviny, 7. prosinec 1913, s. 3.

Různé spolky a zájmové organizace mezitím připravovaly stále nové výzvy, které měly přimět kompetentní orgány k reformě platů. Školská sekce Svazu českých měst požadovala ještě koncem listopadu zvýšení platů v roce 1913 podle provizoria a kompletní reformu v roce 1914. Bylo to v době, kdy již z výroků vlády a samotné komise bylo zřejmé, že v roce 1913 nelze s ničím počítat. Rozhořčení budily samozřejmě zprávy o tří- nebo čtyřmilionové sumě v zemském rozpočtu, která by měla být použita na zvýšené náklady na platy. Bylo to pochopitelné, neboť ostře kontrastovala se sumou, která podle předpokladů měla být vybrána v roce 1914 na pivní dávce, ve výši několika desítek milionů.²⁷⁶ Podobně se vyjádřil v poslanecké sněmovně mladočeský poslanec Viškovský:²⁷⁷ „*Vzdor obstrukci máme pivní dávku, ale ne zlepšení učitelských platů.*“ Nelichotivě se vyjádřil i o celém systému údelů, které nazýval „*alimenty*“.²⁷⁸

Učitelské platy se projednávaly na říšské radě, a to nejen nepřímo v rámci malého finančního plánu. V první řadě šlo o již zmíněnou iniciativu poslance Pachera, který podal návrh zákona, jenž by zaručil 20 000 000 K na přídavky učitelů v Českém království. Pacher zaplatil svoji iniciativu tím, že musel čelit kritice ze strany českých národních politiků, kteří poukazovali na to, že je sice pěkné, že se nyní Pacher bije za učitele, ale že je nutné si uvědomit, že patřil k horlivým zastáncům německé obstrukce na Zemském sněmu Království českého, čímž bránil reformě učitelských platů. Iniciativa nakonec vyšla naprázdno, neboť Němci souhlasili s malým finančním plánem. Na říšské radě padly i další návrhy. Například poslanec Glueckel zavrhoval systém nových údelů a chtěl platit učitele přímo ze státní kasy, čímž by se obešla zemská správní komise, kterou označoval za neústavní.

V prosinci 1913 byly představy zemské správní komise o podobě řešení učitelské otázky jasné. Příjmy učitelů se měly zvýšit formou speciálního přídavku, který by nebyl započítán do důchodu. Jednalo se tedy o provizorium v podstatě v té podobě, jak ho navrhla permanentní školská komise v roce 1912.

---

²⁷⁶ Záměr permanentní školské komise financovat reformu učitelských platů z výnosu pivní dávky byl již zmíněn. Záměr zemské správní komise použít pouze 3–4 miliony kritizoval například Spolek německých měšťanských škol, který mluvil o 2 000 000 K stanovených v zemském rozpočtu a o 11 000 000 K, které měly poskytnout nové úděly. Spolek také poukazoval na to, že zemská správní komise by měla mít peněz dost. Národní listy, 29. listopad 1913, č. 328, s. 1.

²⁷⁷ Do roku 1913 byl poslancem na Zemském sněmu Království českého a od roku 1911 také říšským poslancem. Marie Lišková, Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913, s. 345.

²⁷⁸ Pražské noviny, 23. prosinec 1913, č. 349, s. 2.

Zemská správní komise počítala s celkovými náklady ve výši 12 000 000 K. Do rozpočtu na rok 1914, který schválil císař již v prosinci, byla zařazena částka tří milionů korun. Zbývající suma, a tím v podstatě i úspěch celé akce, závisel na přijetí malého finančního plánu říšskou radou. Kromě otázky, jak dopadne zvýšení státních převodů, hrál z finančního hlediska důležitou roli ještě jeden problém. Permanentní školská komise počítala s náklady na mimořádné přídavky ve výši 13 420 000 K ročně. Zemská správní komise však měla k dispozici za předpokladu úspěšného vyřízení malého finančního plánu pouze 12 000 000 K, které by mohla v roce 1914 na učitelské platy použít. Vznikla tedy otázka, jak celou situaci vyřešit, neboť komise měla zájem, aby existovala alespoň vizuální kontinuita mezi starými plány sestavenými ústavními institucemi a zamýšlenou akcí. Komise se nakonec přidržela starého plánu, který byl příliš nákladný, s tím, že se rozhodla provést 10% redukci přídávků, které chtěla vyplácet. Kontinuita tak byla dodržena a limit 12 000 000 K neměl být překročen.

Zprávy, které pronikaly na veřejnost, byly i v prosinci zmatené. Dne 22. prosince 1913 informovaly Národní listy o domnělé podobě reformy. Měly se zvýšit základní platy o částky, které by byly závislé na druhu školy, kategorii učitele a systému jejich zvyšování v závislosti na služebním věku učitele. Platy učitelů se prý měly zvyšovat desetkrát za sebou na obecních školách o 200 K a stejným tempem o 250 K na měšťanských školách. Učitelům náboženství by se platy zvyšovaly pouze devětkrát. Dále byla upřesněna finanční situace tím, že byly vyčísleny náklady na jednotlivé položky. Národní listy sice upozorňovaly na rozpor mezi finanční potřebou, kterou spočetla v roce 1912 permanentní finanční komise, a částkou, kterou disponovala zemská správní komise, ale současně informovala o takové úpravě učitelských platů, která by svými náklady přesáhla jak částku určenou permanentní finanční komisí v roce 1912, tak zemskou správní komisí v roce 1913.²⁷⁹

Na konci prosince se objevily už i úřední zprávy, které přinesly základní informace. Tyto zprávy zbavily i ty, kteří ještě věřili v reformu podle scénáře permanentní školské komise z roku 1913, posledních iluzí. Bylo řečeno, že půjde o mimořádné přídavky, které budou vypláceny během roku 1914. Další nepříjemná skutečnost byla i zpráva o 10% redukci přídávků. Opět byla zdůrazněna důležitost schválení finančního plánu, bez něhož by měla zemská správní komise k dispozici jen 3 000 000 K. Vše tedy bylo stále nejisté a bylo třeba čekat, jak dopadnou jednání říšské rady. Alespoň částečně měla učitele uklidnit zpráva, že v případě pozdního schválení malého finančního plánu budou přídavky vypláceny zpětně.²⁸⁰

²⁷⁹ Národní listy, 23. prosince 1913, č. 350, s. 2.

²⁸⁰ Pražské noviny, 27. prosince 1913, č. 353, s. 2.

VII. 5. Zavedení přídavků

Malý finanční plán byl z větší části vyřízen na přelomu roku 1913 a 1914. Komplikace působila pouze otázka přijetí daně z příjmu. Mezi panskou a poslaneckou sněmovnou vládly stále neshody, které bránily panské sněmovně schválit návrh. K dohodě došlo 22. ledna, novela zákona o dani z příjmu byla přijata a tím i celý finanční plán. Zemská správní komise tedy mohla počítat s novými převody peněz na České království, které chtěla použít na učitelské platy, takže bylo možné přistoupit k samotné operaci. Dne 26. ledna rozeslala zemská školní rada v dohodě se zemskou správní komisí pokyny na okresní školní rady, které přikazovaly vyplácet mimořádné přídavky.

Náklady na mimořádné přídavky byly hrazeny stejným způsobem jako ostatní učitelské příjmy. Nominálně nesly náklady nižší instance školní správy, respektive samosprávy jako takové, které však většinou neměly dostatek peněz ani na dosavadní potřeby, takže ve skutečnosti padalo největší břemeno na zemi. České království přispívalo, jak již bylo řečeno, částkou 12 000 000 K.

Systém mimořádných přídavků respektoval hlavní zásady zákona z roku 1903. Výše přídavků byla závislá na počtu služebních let, přičemž bylo určeno, kolik má dostat příslušný učitel. Služební věk byl stanoven ke 31. 12. 1913. Nárok na přídavek, který byl vyplácen s 10% redukcí, měli odborní učitelé, učitelé náboženství, náhradní učitelé a učitelky ručních prací. Výši přídavků, stupňovanou podle služebního stáří, znázorňují následující dvě tabulky.

Tabulka: Mimořádné přídavky odborných „literárních“ učitelů na obecních a měšťanských školách. Suma uvádí výši přídavku ročně. Zkratky: zk. dosp. – učitel se zkouškou dospělosti, prov. uč. II. t. – učitel na provizorním místě druhé třídy, def. uč. – definitivní učitel.

OBECNÍ ŠKOLA

MĚŠŤANSKÁ ŠKOLA

	zk. dosp.	prov. uč. II. t.	def. uč. II. t.	def. uč. I. t.	prov. uč.	def. uč.
do 3 let	180	360	360	0	180	180
3–5	180	360	540	180	360	405 K 5 h
5–6	180	360	360	0	180	180
6–9	180	360	540	180	360	405 K 5 h
9–10	180	360	720	360	540	630

10–12	180	360	540	180	360	405 K 5 h
12–15	180	360	720	–	540	630
15–18	180	360	720	–	540	630
18–20	180	360	900	540	720	854 K 50 h
20–21	180	360	720	360	540	630
21–24	180	360	900	540	720	854 K 50 h
24–25	180	360	1080	720	900	1080
25–27	180	360	900	540	720	854 K 50 h
nad 27	180	360	1080	720	900	1080

Přídavky pro učitele náboženství stanovil podobný systém, pouze odstupňování služebních let, a tím přídaveků, bylo poněkud odlišné.

Tabulka: Mimořádné přídavky učitelů náboženství v roční výši. Zkratka „p. mš. d. o. š.“ označuje definitivně jmenovaného učitele náboženství na obecní škole, který je jmenován prozatímně na měšťanské škole. Další zkratky se shodují s těmi, které jsou uvedeny v předchozí tabulce.

OBECNÍ ŠKOLA

MĚŠŤANSKÁ ŠKOLA

	prov. uč.	def. uč.	prov. uč.	p. mš. d. o. š.	def. uč.
do 2 let	180	180	360	360	405
2–5	180	360	360	540	630
5–8	180	360	360	540	630
8–10	180	540	360	720	855
10–11	180	360	360	540	630
11–14	180	540	360	720	855
14–15	180	720	360	900	1080
15–17	180	540	360	720	855
17–20	180	720	360	900	1080
20–23	180	720	360	900	1080
23–25	180	900	360	1080	1305

25 -26	180	720	360	800	1080
26–30	180	900	360	1080	1305
30 a víc	180	720	360	900	1080

Mimořádný přídavek dostali i náhradní učitele. V případě takových učitelských sil na obecné škole se jednalo o 252 K ročně a na měšťanské o 180 K. V případech, kdy závisela velikost přídavku na počtu odsloužených let, počítaly se tyto od dosažení zkoušky způsobilosti. V případě definitivně ustanoveného učitele, který ji ještě nesložil, od zkoušky dospělosti.

Důležité je srovnání původních platů a jejich zvýšení v důsledku doplnění o mimořádné přídavky. Může se tak vytvořit představa, nakolik byl zásah zemské správní komise výrazný. Tato situace je důležitá i z hlediska následných útoků proti komisi, které bylo vyčítáno, že situace nebyla řešena dostatečně. Situaci naznačují další dvě tabulky.

Tabulka: Srovnání učitelských platů na obecních školách před zavedením a po zavedení mimořádných přídavků. V okénku nahoře je původní plat a dole zvýšený o mimořádné přídavky.

	zk. dosp.	prov. uč. II. t.	def. uč. II. t.	def. uč. I. tř.
po 1 roce	900	1200	1200	1600
	1080	1560	1560	1600
po 6 letech	900	1200	1400	1800
	1080	1560	1940	1980
po 11 letech	900	1200	1600	2000
	1080	1560	2140	2180
po 13 letech	900	1200	1600	2000
	1080	1560	2320	neuv.
po 18 letech	900	1200	1800	2200
	1080	1560	2700	2740
po 26 letech	900	1200	2200	2600
	1080	1560	3100	3410

Tabulka: Srovnání základních platů učitelů na měšťanských školách a jejich zvýšení o mimořádný přídavek. Zkratky odpovídají situaci v předchozí tabulce. ²⁸¹

	prov. uč.	def. uč.
po 1 roce	2000	2000
	2180	2180
po 6 letech	2000	2250
	2360	2655 K 5 h.
po 11 letech	2000	2500
	2360	2905 K 5 h.
po 13 letech	2000	2500
	2540	3130
po 18 letech	2000	2750
	2720	3604 K 50 h.
po 26 letech	2000	3250 K
	2720	4104 K 50 h.

Zavedení mimořádných přídavků je třeba posuzovat z několika pohledů. V první řadě se nabízí srovnání zásad, na základě kterých byly rozdělovány, s původní situací nebo s různými návrhy reforem. Je to důležité i proto, že hned v roce 1913 byla patrná spousta nářků, které poukazyvaly na nedodržení zásad, s nimiž pracovala především permanentní školská komise, která vypracovala v první polovině roku 1913 vlastní návrh na úpravu školského zákona. Dále je třeba položit si otázku, na kolik se podařilo vyřešit svízelnou situaci učitelských platů.

Od návrhů permanentní školské komise se zásah zemské správní komise odlišoval už tím, že se jednalo o nouzové řešení. Byl zvýšen pouze základní plat a vše ostatní – reforma aktivních a funkčních přídavků, zavedení osobních přídavků, odbytné a třeba zkrácení služební doby – zůstalo stranou.

Z hlediska systému rozdělování přídavků byla patrná spojitost se zákonem z roku 1903. Bylo to logické už z toho důvodu, že se jednalo pouze o doplnění systému, který byl stále v platnosti.

²⁸¹ Všechny čtyři tabulky jsou sestaveny na základě schémat, která byla sestavena zemskou školní radou v lednu 1914. Podle nich byly následně rozdělovány přídávky. NAAR, ZV, 1874–1928, karta 4821.

Jak je patrné z tabulek, zůstalo v platnosti dělení na učitele I. a II. třídy a výše mimořádného přídatku byla závislá i na tom, jaké kdo drží místo – prozatímní, či definitivní. Je to patrné hlavně v případě prozatímních učitelů (odborných i náboženství) na obecních školách, kteří se museli spokojit s tím, že příravek měl podobu pevné částky, kterou jejich služební věk neovlivňoval. Naopak krok ve směru přání prozatímních učitelů znamenala závislost výše mimořádných přídatků prozatímních učitelů na měšťanských školách na počtu odsloužených let. Tradiční bylo i vysoké odměňování učitelů náboženství.

Když se srovnají platy zvýšené o mimořádné přídatky prozatímních a definitivních učitelů a zohlední se dělení na třídy na obecních školách, jsou patrné následující momenty: Rozdíl příjmů prozatímních a definitivních učitelů byl zásadní jako dřív. Mimořádné přídatky však vyrovnaly rozdíly mezi příjmy definitivních učitelů I. a II. třídy tak, že byly zcela zanedbatelné. Stejná situace jako v případě prozatímních a definitivních učitelů na obecních školách zavládla i na měšťanských školách. Mimořádné přídatky byly sice i u prozatímních učitelů různě vysoké v závislosti na služebním stáří, ale přídatky definitivních učitelů byly vyšší a byly připočítávány k postupně zvyšovaným základním platům.

VII. 6. Reakce na zavedení přídatků

Zavedení mimořádných přídatků neznamenal velíký předěl v síle aktivit učitelů a jejich organizací. Již v roce 1913 musela zemská správní komise čelit požadavkům ze strany učitelstva. V lednu 1914 se však navíc dostavila reakce na mimořádné přídatky, která byla způsobena jejich specifiky. Samozřejmě byla zdůrazňována i stará přání, která nevzala zemská správní komise v potaz. Za žádostmi stály učitelské organizace nebo jednotlivci. Angažovaly se obě národnosti a obvykle byly sestaveny stejné požadavky. Kromě obecných požadavků byly v některých případech zdůrazněny místní problémy. Z mnoha petic vyplývají následující momenty:

Téměř všeobecný byl názor, že řešení situace prostřednictvím mimořádných přídatků je nedostatečné, a opět se objevily hrozby: „*Mimořádný příspěvek letos poskytovaný nemůže nikterak učitelstvo uspokojiti. Neblahé důsledky tohoto ustanovení jsou příčinou, že roztrpčenost učitelstva vzrůstá se měrou netušenou.*“²⁸² Další připomínky působily

---

²⁸² 3. červenec 1914. Petice spolku učitelů na měšťanských školách na Královéhradecku. NAAR, ZV 1874–1928, karta 4821.

podobným dojmem: „*Je třeba provést řádnou a rychlou úpravu platů.*“²⁸³ Nebo: „*Přídavky poskytnuté pro rok 1914 jsou zcela nezpůsobilé uspokojit učitelstvo, ježto neodpovídají ani minimálním požadavkům přijatým v osnově zákona školské komise. Situaci zlepšují jen nepatrně.*“²⁸⁴

Další protesty vyvolávaly konkrétní aspekty zavedených mimořádných přídavků. Nespokojenost se objevila v souvislosti s tím, jak byly přídavky rozdělovány prozatímním učitelům. Většina stížností konstatovala, že zemská správní komise řeší situaci těchto učitelů zcela jinak, než předpokládal návrh permanentní školské komise – tj. zachovává se starý systém, přičemž učitelé na prozatímním místě jsou znevýhodnění. Problém byl v tom, že zmínění učitelé na obecních školách dostali sice mimořádný přídavek, ale ten nevzrůstal v závislosti na počtu odsloužených let. Na měšťanské škole sice vzrůstal, ale ne shodným tempem jako definitivním učitelům.

V tomto směru žádaly petice většinou totéž, ale někdy se rozcházely v argumentaci. Jednou se argumentovalo tak, že se zdůrazňoval veliký počet prozatímních učitelů. Roli však hrál i ten problém, že někteří učitelé byli výrazně služebně starší než jejich kolegové, ale na rozdíl od nich byli ustanoveni pouze prozatímně, a měli proto nižší plat.²⁸⁵ V dalších případech byl však naopak zdůrazněn nízký počet prozatímních učitelů, a tím i potřeba pouze nízkého finančního nákladu, takže zemská správní komise by neměla s nápravou otálet. Zdůrazňovalo se, že prozatímních učitelů je málo, takže by neměl být problém upravit systém přídavků tak, aby odpovídaly těm, které se vyplácely definitivním učitelům.²⁸⁶

Většina žádostí požadovala řešení problému prozatímních učitelů v duchu návrhu permanentní školské komise z roku 1913, což by znamenalo, že po třech letech služby od zkoušky způsobilosti by byli všichni prozatímní učitelé jmenováni definitivně. Vzhledem k tomu, že služební věk, na kterém by bylo závislé navyšování základních platů, by se počítal od zkoušky způsobilosti, měli by nárok hned na první zvýšení. V případě přijetí těchto zásad

---

²⁸³ Takto se vyjádřila Jednota katolického učitelstva. Ve své žádosti zdůraznila přesvědčení, že hodlá vést vyučování nejen na základě národnostních požadavků a křesťanských hodnot, ale i v zájmu celé říše. Podobně jednoduše se vyslovilo na německé straně učitelstvo v Děčíně a v Aši. NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

²⁸⁴ Rezoluce byla přijata na jednání Okresní školní rady v Přesticích, které se konalo 13. 7. 1914, a hned odeslána. Podobných stížností bylo více. Prakticky každá petice odsoudila nedostatečnost prováděných opatření. NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

²⁸⁵ Velký počet prozatímních učitelů zmiňovala např. žádost z 28. 2. 1914, kterou zaslala Zemská ústřední jednota učitelů na měšťanských školách. Jednota vyjádřila domněnku, že prozatímních učitelů je až jedna čtvrtina. Na nevýhodné podmínky prozatímních učitelů ve srovnání se služebně mladšími definitivně ustanovenými kolegy si stěžoval např. Rudolf Lašek, učitel na měšťanské škole v Pardubicích.

²⁸⁶ Takto formuloval svoji žádost Svaz učitelů měšťanských škol Království českého 25. 1. 1914. Odvolával se na údaje zemské účtárny z roku 1911, přičemž byl uveden náklad 116 000 K.

by se základní platy zvyšovaly desetkrát po třech letech o 200 K na obecné škole a o 250 K na měšťanské škole. Petice jedním dechem upozorňovaly i na skutečnost, že permanentní školská komise, jejíž návrh nouzového řešení z 18. července 1912 zemská správní komise převzala, předpokládal, že platy prozatímních učitelů budou upraveny stejným způsobem jako definitivních. Zemská správní komise se tak odchylovala i od vzoru, na který se odvolávala.²⁸⁷

Postup komise v případě prozatímních učitelů vyvolal reakci nejenom velkých učitelských organizací, ale i jednotlivců. Většina žádostí prosila o řešení opět v duchu zásad návrhu permanentní školské komise.

V další řadě se požadovalo doplacení 10% srážky. Tato žádost byla součástí mnoha petic, které zemská správní komise obdržela. Srážka budila pohoršení už i proto, že částka, která se tak ušetřila, byla velice malá: „*Žádáme, aby prozatímní úprava nebyla zkrácena o 10 %, neboť při dobré vůli tak nepatrná částka by mohla býti nalezena.*“²⁸⁸ Dále se kritizovaly mimořádné přídavky, které byly vypláceny učitelkám ručních prací, a žádalo se, aby byly brány v potaz i ty učitelky – zvláště učitelky cizích jazyků –, na které systém mimořádných přídavek nepamatoval. Upozorňovalo se i na to, že ti učitelé, kteří postoupí během roku do jinak odměňovaného pásma – např. v únoru 1914 odslouží 10 let –, nedočkají se odpovídajícího zvýšení přídávku, neboť vše je stanoveno k jedinému datu, a to k 31. 12. 1913.

Stále byl aktuální požadavek přidělit aktivní přídavky učitelům ve všech lokalitách, a ne pouze těm, kteří pracují v místech s více než 8 000 obyvateli. Nakonec se požadovalo započítávání mimořádného příspěvku do penze. V tomto ohledu se objevilo několik požadavků. V první řadě šlo samozřejmě o to, aby příspěvky byly započítány do penze – tj., aby penze byla počítána nejen ze základního platu, ale ze sumy, která by zahrnovala i mimořádný přírůstek. Tím nebyla přání penzionovaných učitelů vyčerpána. Jiné žádosti vybízely, aby mimořádné přídavky byly vypláceny alespoň těm učitelům, kteří odešli do penze.

Zmíněné požadavky byly předmětem většiny žádostí, které zemská správní komise obdržela. Samozřejmě tu a tam byly některé body opomenuty. Obvykle nebyl rozdíl mezi tím, zda byli žadatelé Češi, nebo Němci. Například 1. června 1914 požadoval německý Zemský spolek učitelů v Čechách upravit přidělování přídavek prozatímním učitelům, započítávat přídavky do penze, upravit aktivní přídavky, doplatit 10% srážku a umožnit zvyšovat přídavky během roku.

²⁸⁷ Na tuto skutečnost upozorňoval permanentní výbor školských organizací v stížnosti z 16. 12. 1914.

²⁸⁸ Žádost Okresní školní rady v Ústí nad Orlicí, 2. květen 1914.

Ve stejné době – 28. června – vyslovil totéž spolek učitelů na Vinohradech. Spolek konkretizoval i způsob vyplácení učitelek cizích jazyků a úpravu vypočítávání penze. Německý Zemský spolek učitelů v Čechách nebyl se svou první žádostí patrně spokojen, a tak zemská správní komise obdržela v červnu ještě druhou. V té se požadovala již i reforma aktivních přídavků.²⁸⁹ Petice Okresní školní rady v Přesticích rozvíjela problém, který způsobuje nezapočítávání příspěvků do penze. Mnozí učitelé, kteří by v roce 1914 měli odejít do důchodu, raději zůstávali ve službě, protože tak měli vyšší příjmy. Mladí učitelé ovšem marně čekali, až se jim přidělí pracovní místo. Stížnost Okresní školní rady v Kaplicích poukazovala 6. srpna 1914 na problém s přesluhujícími penzisty, požadovala doplacení 10% srážky a v případě Kaplic byla aktuální i absence aktivních přídavků neboli jejich zavedení pro učitele pracující v obcích s malým počtem obyvatel. Nejvíce petic zaslaly okresní školní rady.

Zájmy penzistů hájil na české straně Zemský spolek penzionovaného učitelstva a na německé straně se angažovala podobná organizace. V popředí zájmu těchto spolků stálo, aby příplatky byly započítávány do penze.²⁹⁰

Podobnost požadavků nebyla způsobena pouze shodnými zájmy. V mnohých případech nesestavovaly petice instituce školní správy (hlavně okresní školní rady), ale zájmové spolky.²⁹¹

Když se jednotlivé nářky shrnou, lze říct, že v průběhu roku 1914 – před vypuknutím první světové války i po něm – byly mimořádné přídavky napadány ze tří směrů. Téměř ve všech případech byly srovnávány s návrhem permanentní školské komise z roku 1913. Výrazný byl stesk prozatímních učitelů, především na obecních školách, kterým ostatní učitele solidárně přizvukovali. Obecně bylo nelibě neseno, že základní platy doplněné o přídavky jsou nižší, než by tomu bylo podle projektu permanentní školské komise.

---

²⁸⁹ 21. červen 1914.

²⁹⁰ Žádosti tohoto druhu se objevily již koncem roku 1913.

²⁹¹ Jednalo se o spolky učitelek a velice aktivní byly také spolky učitelů na měšťanských školách. V obou případech bylo zásadou, že se neopomíjely ani zájmy učitelů, kteří nebyli členy příslušných spolků.

Tabulka: Srovnání jednotných platů, které chtěla zavést permanentní školská komise, se základními platy prozatímních a definitivních učitelů, které byly zvýšeny v roce 1914 o mimořádný přídavek. První se uvádí jednotné platy, jež chtěla zavést permanentní školská komise, pak platy prozatímních učitelů zvýšené o mimořádný přídavek a nakonec platy definitivních učitelů.

OBEČNÍ ŠKOLA

MĚŠŤANSKÁ ŠKOLA

	per. kom.	proz., m. p.	def., m. p.	per. kom.	proz., m. p.	def., m. p.
po 6 letech	2000	1560	1980	2700	2360	2655 K
po 18 letech	2800	1560	2740	3700	2720	3604
26–27 let	3200	1560	3140	4200	2720	4104 K 50 h

Z tabulky je zřejmé, že staré platy definitivně jmenovaných učitelů s mimořádným přídavkem byly jen nepatrně nižší než jednotné platy navržené permanentní školskou komisí. Obrovský rozdíl však zůstal u platů prozatímně ustanovených učitelů. Objevily se však připomínky, jež zdůrazňovaly i to, že systém, který zavedla zemská správní komise, je odlišný i od projektu permanentní školské komise z roku 1912, na který se však komise soustavně odvolávala. Podle těchto stížností byl opět rozdílný hlavně systém rozdělování přídavků prozatímním učitelům. Podle návrhů permanentní školské komise neměli být prozatímně jmenovaní učitelé sice postaveni výši přídavků na roveň definitivním, ale měli dostat podstatně více.

V druhé řadě byla zemská správní komise napadána za to, že některé problémy nebyly vůbec řešeny – jednalo se hlavně o problém aktivních přídavků nebo o délku služební doby, která trvala stále 40 let (i zde bylo samozřejmé srovnávání s návrhem permanentní školské komise). Nakonec se upozorňovalo na různá specifika spojená s mimořádnými přídavky – 10% redukce, penze nebyla vypočítávaná z platů doplněných přídavky a vyplácení přídavků se řídilo stavem ke 31. 12. 1913.

Celý systém, charakterizovaný jako nedostatečný, byl zatracován i zdůrazňováním *ohromných* finančních částek, které byly nově zavedeny. I zde se zjevoval duch permanentních komisí, které byly zavedeny na podzim 1911. V tomto případě šlo spíše

o finanční komisi, když se poukazovalo, že větší dávky, které bylo třeba odvádět, měly být použity k zaplacení školské reformy.²⁹²

VII. 7. Učitelské platy a zemská správní komise v roce 1914

V souvislosti s problematikou mimořádných přídavků je vhodné naznačit vývoj alespoň na počátku první světové války. Stížnosti učitelstva ohledně mimořádných přídavků byly projednány na podzim a v zimě roku 1914. Otázka byla mnohem složitější, neboť již vypukla válka. Zemské školství bylo postiženo zvýšením finančních požadavků státu na České království, které muselo začít v nové situaci šetřit a dále řešit otázku spojenou s odchodem mnoha učitelů k vojsku. Co se týče mimořádných přídavků, nestála tu pouze otázka, zda systém mimořádných přídavků doplnit v tom smyslu, že by se vyhovělo přáním učitelů, ale bylo třeba vyřešit, zda se přídavky budou vyplácet v roce 1915. Dále bylo důležité rozhodnout, jak se bude zacházet s platy učitelů, kteří jsou na vojně.

Již v prvních měsících roku 1914 vzrostly obavy, že 12 000 000 K nebude stačit. S odkazem na toto nebezpečí odmítla zemská správní komise na návrh finančního referenta v únoru první žádosti učitelů.

Netrvalo dlouho a bylo zřejmé, že tyto obavy se stanou skutečností. Koncem roku bylo třeba počítat již s 12 328 000 K.²⁹³ Situace byla řešena na základě doporučení, která sestavoval finanční referent, jenž odmítal všechny prosby učitelů namířené k revizi systému mimořádných přídavků.²⁹⁴ Motto elaborátu představovaly finanční problémy, které se v důsledku války začaly prohlubovat. Potíže působila i částka, o kterou se zvýšily náklady na přídavky v roce 1914. Objevil i další moment, který odmítal žádosti učitelů s poukazem na složitou právní situaci zemské správní komise. Referent zdůraznil, že přídavky, jak hlásá již jejich název, jsou mimořádné povahy a jejich zavedení odpovídá mimořádnému postavení celé zemské správní komise. Zemská správní komise, která je orgánem výjimečným a dočasným, nemůže řešit situaci definitivně, to přísluší zemskému sněmu: „*Na zemský fond byla by činěna další břemena, což je bez spoluúčasti živlů zákonodárných nepřípustné.*“²⁹⁵

²⁹² Upozorňuje na to např. stížnost Okresní školní rady v Kaplicích z 6. října.

²⁹³ Bylo to způsobeno i tím, že mnoho učitelů neodešlo do penze. Spočítali si, že by přišli o mimořádný přídavek.

²⁹⁴ NAAR, ZV 1874–1928, karton 4821.

²⁹⁵ Mnohé žádosti učitelů nebo jejich příznivců volaly po svolání sněmu, který by provedl hlubší úpravu učitelských platů. Finanční referent si v tomto případě jejich stanovisko „vypůjčil“. Tato argumentace byla použita vícekrát, v jiném případě totiž referent poznamenal: „*Požadavky jsou natolik převratné, že by změnily celý systém.*“

Jednalo se hlavně o 10% srážku, jejíž vyplacení by bylo logické, a to i proto, že dříve bylo několikrát naznačeno, že by snad bylo možné ji vyplatit. Akta zmiňovala dále žádosti učitelek jazyků, jejichž potřeby byly v systému přídavek opomenuty zcela, a náhradních učitelů, kteří dostali velice málo. Referentův návrh se zabýval i otázkou učitelů ve výslužbě a s tím spojeného problému nezapočítávání přídavek do penze. Potřeba zlepšit klidné stáří penzionovaných učitelů nebyla zpochybněna, ale byla důrazně odmítnuta opět s ohledem na finanční situaci: „*Pohříchu je i zde poměrně značný náklad překážkou, aby byla zjednána náprava třeba v rozsahu jen zcela skromném.*“

Vzhledem k tomu, že koncem roku 1914 se řešila i otázka, zda budou mimořádné přídavky vypláceny i v roce 1915, sluší se ji zmínit. Zemská správní komise měla k dispozici materiály, které vypracovala zemská účtárna a které vypočítávaly náklady na přídavky v roce 1915. Aby se ušetřilo co možná nejvíce, kalkulovalo se opět s redukcí, přičemž bylo předloženo několik variant. Po 10% srážce by byly náklady na přídavky 12 800 000 K, po 15% 12 089 000 K a po 20% 11 378 000 K. Předpokládaná suma s 10% srážkou se tedy měla v roce 1915 poměrně výrazně zvýšit a 12 000 000 K by znovu nestačilo.

Zemská správní komise projednala definitivně oba problémy – žádosti učitelů a zavedení mimořádných přídavek v roce 1915 – v prosinci 1914. Návrhy finančního referenta byly plně akceptovány, takže žádosti učitelů byly odmítnuty a přídavky se měly vyplácet i v dalším roce s dosavadní 10% srážkou.

Nakonec je třeba zásah zemské správní komise do učitelských platů zhodnotit. Učitelstvo samozřejmě požadovalo důslednou reformu alespoň v takové míře, jak ji připravila permanentní školská komise v roce 1913. Materiální situace učitelů byla již v dobách zemského výboru velice složitá a nové daně působily další problémy. Soustavně se například argumentovalo vyššími náklady na bydlení. Systém, který připravila zemská správní komise, se pochopitelně od představ učitelů v mnohém odlišoval. V první řadě zachovával staré principy, které stanovil školský zákon z roku 1903. V podstatě, což byl i zájem komise, jej pouze doplňoval – hlavní roli hrál problém prozatímních a definitivních učitelů. V další řadě neřešil mnohé problémy, které učitele velice trýznily, a nakonec se objevila ještě 10% redukce. Učitelské organizace reagovaly mnohými protesty. Mohutnost protestů byla větší snad i proto, že zemská správní komise představovala vděčný cíl.

Situace zemské správní komise ve vztahu k mimořádným přídávům nebo ke školské reformě vůbec však byla dána hlavně stavem zemských financí.²⁹⁶ V poměrech, ve kterých stálo České království, bylo velice nesnadné získat jakékoliv finance navíc. Je tedy třeba vznést otázku, zda bylo vůbec možné řešit školskou reformu jiným způsobem. V tomto směru živily stížnosti proti zemské správní komisi hlavně odkazy na práci již neexistující permanentní finanční komise. Ta vypracovala v roce 1913 projekt financování reformy školství – tj. plánu permanentní školské komise –, který počítal, že budou využity nové dávky. Samozřejmě bylo lákavé poukazovat na pouhé tři miliony, které byly použity, a na několik desítek milionů navíc, které vynášely nové daně. Je pochopitelné, že tato argumentace našla i mezi veřejností podporu.

Zemský rozpočet byl však schodkový i bez reformy školského zákona v době správy země zemským výborem a tento stav zdělila zemská správní komise. Tuto skutečnost zdůraznil finanční referent v zimě 1914. Nejprve odmítl odkazy stížností na vypracovaný plán permanentní školské komise: „*Návrh nebyl předložen sněmu, takže v podstatě ani neexistuje.*“ A dále: „*I sněm, kdyby se náhodou sešel, musel by výsledek jednání permanentní školské komise rozvážit, není zřejmé, kde by vzal na něj peníze.*“²⁹⁷ Tím je jasně vyjádřena skutečnost, že nezáleželo na tom, kdo reformu prováděl, ale kolik finančních prostředků bylo k dispozici.

---

²⁹⁶ I přesto, že byly zdůrazňovány také další momenty.

²⁹⁷ Bylo to řečeno ve výše zmíněném elaborátu z 22. 12. 1914.

VIII. 1. Další protesty proti zemské dávce ze spotřeby piva

Koncem roku 1913 a 1914 byla stálým předmětem zájmu veřejnosti zemská dávka ze spotřeby piva. Tím již není míněn pouze odpor proti způsobu jejího zavedení, ale protesty proti neexistenci takzvané *platební srážky* v Řádu o dávce z piva pro Království české z roku 1913.²⁹⁸ Pivovary totiž mnohdy nedodávaly na trh přímo hotové pivo, ale pouze takzvanou *mladinku*, což byl v podstatě ještě polotovár. Mladinka posléze v péči odběratelů kvasila, dokud z ní nevzniklo pivo jako takové, přičemž docházelo ke ztrátám. Prodejci piva z toho vznikaly finanční ztráty, protože zemskou dávku z piva odváděli vzhledem k objemu nákupu mladinky, který již kvůli ztrátám při dokvašování nekorespondoval s množstvím prodaného piva.²⁹⁹ V Českém království se dávka ze spotřeby piva vybírala již od roku 1903, přičemž právě z důvodu ztráty při dokvašování piva se počítalo s takzvanou *výplatou*, respektive *platební srážkou*. Tím se rozumělo, že výše pivní dávky se sice vypočítala z objemu prodané mladinky, ale platila se s určitou slevou. V případě zemské dávky z piva odváděné od roku 1903 se jednalo o 8 %³⁰⁰ a skutečnost, že pivní řád z roku 1913, respektive doprovodné vyhlášení místodržitele, s ničím takovým nepočítal, se stávala předmětem další kritiky. Na některé stížnosti z německého prostředí Čech upozorňuje fond ministerstva vnitra. Jejich aktéry se stávali jednotlivci z řad příslušných podnikatelů, ale důležitou roli hrála především zájmová nebo profesní sdružení. Krátce po zřízení zemské správní komise, a tím i znovuzavedení zemské dávky z piva, došlo k prvním intervencím u samotné komise, ale i na místodržitelství, přičemž jejich protagonisté měli zájem na zavedení 6,5% srážky.³⁰¹ Z důvodu nezájmu následovala další memoranda, která byla adresována ministerstvu financí, samotné vládě a 12. května 1914 znovu zemské správní komisi a místodržitelství. Zemská správní komise veškeré takové požadavky odmítala a vždy zdůrazňovala, že řád pro zemskou dávku z piva nic takového nezná. To ovšem vyvolávalo další protesty zájmových spolků hostinských i jednotlivců, které byly mířeny přímo na státní orgány (především ministerstvo vnitra). Tyto měly zjednat nápravu, zřejmě iniciovat vznik dalšího panovníkova patentu. Přitom nebyly

²⁹⁸ Příloha 2 císařského patentu č. 36/1913 z. z.

²⁹⁹ K tomu: Studie o technice v českých zemích v letech 1800–1918 IV, Praha 1986, s. 92–105; Studie o technice v českých zemích 1918–1945 VI, Praha 1995, s. 934–943.

³⁰⁰ Zemskou dávku z piva v roce 1903 zaváděl zemský zákon č. 17/1903 z. z., který doprovázelo místodržitelské nařízení č. 24/1903 z. z. Zákoník zemský Království českého, ročník 1903, Praha 1904, s. 23–25 a 41–52.

³⁰¹ O platební srážce v takové výši se uvažovalo již dlouho před zavedením komise v souvislosti s obecnými úvahami o možné podobě zavedení zemské dávky z piva. NAAR, RMV, karton 1978.

výjimkou hrozby, které zaznívaly v německém táboře již dříve. Zdůrazňovalo se, že „*opomíjení tohoto nejoprávněnějšího požadavku vyvolává mezi beztak již nesčetnými břemeny zatíženými provozovateli živností mimořádnou zahořklost, která by mohla vést k nejrozličnějším důsledkům.*“³⁰²

Uvedené stížnosti vznikaly v letních měsících roku 1914 v době, kdy se již rychle blížilo vypuknutí první světové války. Bez ohledu na to, jak by se vyvíjel postoj zemské správní komise a státních orgánů k uvedenému požadavku, je zřejmé, že válečný konflikt přispěl výraznou měrou k dalšímu a zcela odlišnému vývoji problematiky zemských dávek.

VIII. 2. Hospodářská situace Českého království v roce 1914

V prvních měsících roku 1914 bylo zřejmé, že zemská správní komise se bude muset vypořádat s platbami, se kterými se při sestavování rozpočtu na rok 1914 nepočítalo. V prvním případě se jednalo o celkem marginální sumy, za kterými se skrývaly zvýšené náklady na dotace kulturní radě ve výši 50 000 K, na platy učitelů na zemědělských školách ve výši 68 000 K a subvence pro zemská divadla ve výši 100 000 K.³⁰³

Větší potíže ovšem působila skutečnost, že v roce 1914 opět propadaly různé takzvané nezaložené dluhy a bylo zřejmé, že se ne ve všech případech podaří dojednat prodloužení, tedy odklad jejich splatnosti. V první řadě se jednalo o dvě splátky půjčky dojednané ještě zemským výborem u Městské spořitelny v Praze, kde první byla splatná k 31. červnu 1914 a druhá k 31. lednu 1915. V druhé řadě šlo o nezaložený dluh Českého království z roku 1912 označovaný jako „VII. B“. Půjčku VII. B poskytl penzijní institut, přičemž zemská banka hrála roli zprostředkovatele, a v roce 1914, když se pokusy o prodloužení nesetkávaly s úspěchem, byla splatná. Zemská správní komise nepočítala v rámci rozpočtu s výdaji na umoření těchto půjček, přičemž tak sledovala starší politiku zemského výboru, který spíš předpokládal, že se podaří dojednat jejich prodloužení.

³⁰² Fond RMV, karton 1978 eviduje několik stížností jednotlivců nebo zájmových spolků, které dorazily na ministerstvo vnitra v létě 1914. Mezi jednotlivci figurují hostinští Johann Felber, Adolf Kunzmann z Nejdku a Dominik Mann z Českého Krumlova. Všichni tři stěžovatelé se obraceli nejprve na zemskou správní komisi a pak na ministerstvo vnitra. Mimo to dorazila na ministerstvo vnitra memoranda zájmových spolků německých hostinských z těchto měst: Stříbro (Mies), Touškov (Tuschkau), Chodov (Chodau), Kadaň (Kaaßen), Most (Brüx), Chlum nad Ohří (Mariakum), Vildštejn (Wildstein), Podbořany (Podersam), Bochoř (Buchau), Kraslice (Graslitz), Jindřichovice (Heinrichsgrün), Chomutov (Komotau), Nýrsko (Neuern), Kynšperk nad Ohří (Königsberg an der Eger), Schönbach bei Eger, Horní Slavkov (Schlagenwald), Františkovy Lázně (Franzesbad), Houstoň (Hostav), Blatno (Platten), Horšovský Týn (Bischofteinitz), Vejprty (Weipert), Rossbach, Žandov (Sandau bei Eger), Žatec (Saaz), a z krajského sdružení v Ústí. NAAR, RMV, karton 1978.

Zemská správní komise zamýšlela v nové situaci umožnit tyto nezaložené dluhy tak, že by se zemskou bankou dohodla nové *založené* úvěry. Ty by byly uzavřeny za mnohem lepších a pro zemi výhodnějších podmínek, odpadlo by především riziko jejich možné výpovědi ze strany věřitele a splácely by se postupně splátkami v přijatelné výši. Zde je třeba připomenout, že založený dluh se poskytoval v určitém kurzu vyjádřeném procenty, takže dlužník nedostal celou částku, kterou se zavazoval splácet, ale pouze její část, úvěr byl určitým způsobem zúročen a bankovní ústav se odměňoval určenou provizí. Úvěr se splácel příslušným počtem anuit, přičemž díl částky anuity představoval úrok a další samotný úmor dluhu. Usnesení zemské správní komise ohledně žádosti o úvěr vyžadovalo ovšem souhlasné stanovisko panovníka, a to tím spíše, že zemská správní komise, která nahrazovala zemský výbor, chtěla činit rozhodnutí, jež byla již jen na základě předchozí praxe zemskému výboru upírána.³⁰³

Vedení zemské správní komise konzultovalo své záměry se svými protějšky v čele Zemské banky Království českého, čímž dostávaly její představy jasnější obrysy. Zemská banka vyjádřila ochotu poskytnout úvěr s 4,5% úrokem a v takovém kurzu, že k obstarání potřebných 8 500 000 K by bylo zapotřebí vzít si úvěr ve výši 9 450 000 K. Zástupci banky však doporučovali komisi požádat o ještě větší úvěr a zdůrazňovali, že by mohl být problém prodlužovat některé další nezaložené dluhy. Zemská banka mluvila zejména o třetí splátce dluhu Českého království u Městské spořitelny v Praze ve výši 2 000 000 K a o dluhu z roku 1912 označovaném jako „VII. A“ ve výši 3 000 000 K. V případě, že by zemská správní komise projevila zájem odstranit i tyto dluhy, musela by si vzít úvěr ve výši 15 000 000 K, aby získala potřebnou sumu. Kromě jednání se zemskou bankou byla zemská správní komise v kontaktu i s jinými peněžními ústavy, ale jejich nabídky nebyly tak příhodné jako ta, která pomalu vyplývala z jednání se zemskou bankou.

Dne 1. května zasedalo vedení Zemské banky Království českého a schválilo možnost v případě zájmu komise poskytnout Českému království úvěr od 9 450 000 K do 20 000 000 K. Přitom je třeba zmínit, že vedení banky se zabývalo i otázkou, zda je vůbec zákonné poskytovat korunní zemi reprezentované komisí takové úvěry, přičemž ovšem došlo k závěru, že to možné je – na základě usnesení komise a souhlasu panovníka. Banka přitom

---

³⁰³ Zemská správní komise oslovila 8. dubna představitele státní správy s dotazem, zda by bylo možné obstarat kladné stanovisko panovníka. NAAR, RMV, karton 1978.

³⁰⁴ Zemský výbor si pořizoval pouze půjčky označované jako *nezaložené dluhy*.

počítala s úrokem 4,5 % a kurzem 90 %. Mimo to požadovala režijní poplatek ve výši 0,25 % z celé částky, který by se platil jednou ročně.³⁰⁵

Na základě této nabídky zemské banky se 6. května 1914 zemská správní komise usnesla přijmout návrh požádat banku o úvěr a požádala příslušné státní orgány, aby získaly kladné stanovisko panovníka, přičemž nakonec si hodlala půjčit pouze 15 000 000 K. Jednalo by se o *komunální* úvěr, který by se splácel 150 anuitami po dobu 74 let – ostatní viz výše.³⁰⁶

V záměrech zemské správní komise hrály státní orgány důležitou úlohu, a to právě z toho důvodu, že komise si mohla brát úvěry jen za předpokladu souhlasu panovníka. Již v březnu jednal místodržitel Království českého kníže Thun s premiérem, se kterým konzultoval záměry zemské správní komise, přičemž již zmiňoval její záměr opatřit si větší úvěr než devět a půl milionu a sondoval případné stanovisko vlády.³⁰⁷ Poté co se komise usnesla požádat zemskou banku o úvěr, šlo již přímo o stanovisko vlády, a tím i o panovníkovo vyjádření. Místodržitel opět zdůrazňoval, že je v zájmu vlády zemskou správní komisi podpořit a získat panovníka pro schválení jejího usnesení. Byl toho názoru, že i úvěr ve výši 15 000 000 K je z mnoha důvodů vhodný a že se bez něj komise v podstatě neobejde, protože žádné příslušné finanční prostředky nemá. Schválit pouze původní záměr komise obstarat úvěr ve výši devět a půl milionu by prý bylo nepraktické, zejména proto, že hrozba neprodloužení splatných dluhů je reálná a v případě nutnosti jejich uhrazení by celý proces probíhal zase od začátku. Kníže Thun poukazoval i na záměr komise, že kdyby se podařilo přece jenom splatnost třetí splátky Městské spořitelně v Praze oddálit a stejným způsobem se vypořádat i s dluhem VII. A, bylo by vhodné podržet hotovost a čekat, zda se neobjeví další problémy. V této otázce však nebyl se záměry komise spokojen a navrhoval okamžité proplacení některých dluhů, i kdyby také v jejich případě bylo možné dohodnout jejich prodloužení.

Další otázkou byl právní mandát vzniku úvěru. Zde se jednalo o možnost schválení usnesení zemské správní komise panovníkem, která byla již zmíněna v souvislosti s pochybnostmi zemské banky. Nebyla to ale jediná varianta, v úvahu přicházela i možnost uzavřít zemskou půjčku na základě mandátu dalšího císařského patentu, který by byl kvalitativně stejný jako patent č. 36/1913, kterým se zřizovala komise, zaváděla zemská dávka z piva a zvyšovaly přírážky. Místodržitel se však k této možnosti stavěl odmítavě, přičemž dokazoval, že obstarávání půjček je v kompetenci zemské správní komise. Zmiňoval

³⁰⁵ Dne 2. května 1914 zaslala zemská banka zemské správní komisi nabídku, za jakých podmínek je ochotna poskytnout Českému království úvěr.

³⁰⁶ NAAR, RMV, karton 1978.

³⁰⁷ Opis zápisu jednání místodržitele s premiérem ze dne 18. března 1914. NAAR, RMV, karton 1978.

především § 7 a 8 stanov komise a poukazoval na to, že další patenty by působily špatným dojmem na veřejné mínění a byly by zbytečné už proto, že označoval komisi jako kompetentní. Místodržitel zdůrazňoval, že případná půjčka zemské správní komise se musí chápat jako odchylka od rozpočtu na rok 1914, který s ní nepočítal, a jako takovou ji doporučoval předložit ke schválení. Již v druhé polovině roku 1914 měly ovšem některé státní orgány k pojetí místodržitele výhrady a komise podle nich nebyla kompetentní (zejména s ohledem na § 1 stanov), takže doporučovaly přistoupit k provedení dalšího podobného zásahu pomocí patentu.³⁰⁸

Dne 15. května zaslal prezident zemské správní komise hrabě Schönborn ministerstvu financí memorandum, ve kterém znovu vysvětloval záměry komise. Zdůraznil, že nabídka zemské banky je skutečně výhodná, přičemž ostatní ústavy, se kterými komise jednala, nenabízely tak dobré kurzy ve vztahu k úrokové sazbě. V případě 4,5% úroku by byl kurz 84 % a v případě 5% úroku 92 %. Rozhodnutí komise požádat o 15 000 000 K místo devíti a půl milionu zdůvodňoval tak, že možná brzy nastanou problémy i s třetí splátkou Městské spořitelně v Praze, ale že je reálná i hrozba, že také další penzijní instituty budou chtít své půjčky zemi splatit, a to i přesto, že jsou pro ně výhodné. Kdyby se tak však nestalo, prezentoval záměr uhradit některé nezaložené dluhy u zemské banky. Nakonec ještě připomněl to, co již zaznělo několikrát, že v případě nepříznivého přístupu státních orgánů by se komise ocitla ve špatné situaci a byla by insolventní.

V té době místodržitel kníže Thun o situaci znovu informoval své nadřízené. Celý akt zřízení úvěru chápal jako doplněk rozpočtu, konkrétně kapitoly 15 (zemský dluh). Stále však byly patrné docela zásadní rozpory mezi představami komise a zástupci státu-říše. Místodržitel na jedné straně zdůrazňoval, že půjčka ve výši 9 450 000 K je nutná a země se bez ní neobejde, stejně tak opět mluvil v tom smyslu, že komise „dělala co, co mohla“ – oslovila několik bankovních ústavů a také se snažila dojednat ještě lepší podmínky se zemskou bankou. Na druhé straně však v tuto chvíli místodržitel změnil stanovisko a měl výhrady k záměru komise vzít si půjčku celých 15 milionů. Nastiňoval přitom, že by bez ohledu na stávající stanovisko komise bylo možné postupovat třemi způsoby, a to tak, že: 1/ zaplatila by se třetí a čtvrtá splátka městské spořitelně³⁰⁹, nebo 2/ zaplatily by se dluhy u některých dalších penzijních institutů a 3/ transformovala by se část dluhů u samotné

³⁰⁸ Zpráva prezidia místodržitelství pro ministerstvo vnitra ze 7. května 1914 a zpráva z jednání ministerstva z 15. září 1914. NAAR, RMV, karta 1978.

³⁰⁹ První z těchto splátek propadala k 31. 1. 1915 a druhá k 31. 1. 1916.

zemské banky. Místodržitel v tomto ohledu poukazoval především na to, že situace je stále nejasná a že problém spočívá v tom, že se odpovědnost přenáší na panovníka, který se tak ocitá tím víc v choulostivém postavení, neboť nálada veřejného mínění je nestálá.³¹⁰ Zatímco státní orgány v otázce panovnickovy sankce otálely, počaly se měnit kurzy, za kterých měla být půjčka poskytnuta. Koncem února zemská banka oznámila, že je nucena pozměnit svoji nabídku tak, že do 7. června bude půjčku nabízet v kurzu 89,5 %.³¹¹

Tváří v tvář výhradám státních orgánů se zemská správní komise 27. května usnesla požádat zemskou banku pouze o takový úvěr, který by pokryl potřebu 8 500 000 K. Dne 31. května dostalo usnesení zemské správní komise sankci Františka Josefa a na základě tohoto mandátu si vzala Zemská správní komise pro Království české u zemské banky úvěr. Jednalo se tedy o takzvaný založený dluh, který se splácel anuitami. Nakonec byl ve výši 9 486 600 K, což umožnilo pokrýt potřeby komise ve výši 8 500 000 K i vzhledem k poslednímu nepříznivému vývoji kurzu, který činil 89,50 %. Úrok byl ve výši 4,5 %. Dluh se měl splácet sedmdesát pět let sto padesáti anuitami – tj. dvakrát ročně – z nich každá byla ve výši 220 715 K 37 h. Režii banky činil poplatek ve výši 0,25 % z celé částky, který se měl platit navíc (vedle anuit) k 1. dubnu. Výhodou takového dluhu bylo, že ho bankovní ústav nemohl jen tak vypovědět. Podle smluvních podmínek nastával důvod k výpovědi ze strany věřitele pouze v tom případě, že by korunní země během dvou let třikrát nedodržela své povinnosti, zatímco dlužník mohl vypovědět dluh kdykoli v půlroční lhůtě.

V první polovině roku 1914 byla ovšem aktuální i další problematika hospodářské situace Českého království spravované v režii zemské správní komise. Již počátkem roku docházelo k přečerpávání kontokorentu. Státní centrální orgány, zejména ministerstvo financí, na to reagovaly nelibě a poukazyvaly, že říše postupovala během příprav rozpočtu vůči zemi ohleduplně zejména s tou podmínkou, že se vyvaruje právě takových nedopatření.³¹² Zemská správní komise situaci vysvětlovala tím, že dokazovala, že v počátku roku jsou výdaje vždycky vysoké, a navrhovala, že kontokorent může dorovnat koncem roku, kdy jsou příjmy

³¹⁰ Obava z veřejného mínění s ohledem k půjčkám souvisela zejména s nejasností záměrů komise nebo naopak s její přílišnou činností vůbec. Obava o panovnickovu autoritu se objevovala v té době častěji a hojně ji připomíná také K. Kazbunda. Zpráva místodržitele ze 17. května 1914. NAAR, RMV, karton 1978.

³¹¹ Podle zprávy zemské banky z 30. května 1914. Banka současně konstatovala, že kurz se zhoršuje již delší dobu a soustavně. Nejprve to bylo 89,80 % a pak již pouze 89,40 %.

³¹² Jednalo se o nótu místodržitelství ze 29. listopadu 1913 o benevolentním stanovisku ministerstva financí.

země vyšší a výdaje nižší. Současně nabízela, aby stát kompenzoval tyto své pohledávky z části převodů korunní zemi.³¹³

Další problém představovaly nároky ministerstva války. Zde je opět třeba připomenout, že s nároky bezpečnostních složek – tj. již zmíněného ministerstva války, ale i ministerstva obrany nebo četnictva – bylo třeba počítat. Nyní, počátkem roku 1914, se ministerstvo války ozvalo a žádalo uhrazení starých nedoplatků korunní země, přičemž se jednalo hlavně o náklady na ubytování vojska a vojenské školy v celkové výši 1 612 505 K. Přestože rozpočet na rok 1914 na takové výdaje nepamatoval (ačkoli měl), komise se nakonec i tomuto nebezpečí ubránila, a to proto, že c. k. ministerstvo financí vyjednálo s ministerstvem války dohodu, která odsunula platby na pozdější dobu. Nedoplatky se měly uhradit ve třech splátkách – dvě po 500 000 K byly splatné k 2. lednu 1915, respektive 2. červenci 1915, a zbytek k 2. lednu 1916.³¹⁴

Další významný moment, který vyplýval z potřeb korunní země, byla otázka zemské dávky z piva. Stejně jako v druhé polovině roku 1913 představovala jednak velice významný příjem, ale i předmět kritiky ze strany veřejnosti a zemská správní komise s napětím pozorovala její vývoj, přičemž již v prvních měsících nového roku bylo zřejmé, že zavedení dávky z piva v roce 1913 bylo v podstatě úspěšné.³¹⁵

Situaci zemské dávky z piva v prvním pololetí roku 1914 naznačují následující čísla: Bylo jí podrobena 3 759 859 hl a předepsáno bylo vybrat 15 003 469 K. Zisk byl zřejmý opět až s několikaměsíčním odstupem, přičemž v roce 1915 se evidoval již jen velice malý nedoplatek ve výši 131 512 K.³¹⁶ Obecně si vedla dávka obstojně, a to zejména ve srovnání s rokem 1909, kdy byla naposledy před zavedením komise vybíraná, přičemž ve sledované době byl konzum, a tudíž i předpis dávky vždy větší.

V první polovině roku 1914 musela zemská správní komise řešit v hospodářské problematice Českého království několik obtížných situací, které se jí podařilo v zásadě zvládnout. Důležité je, že nezanedbatelnou roli přitom hrálo příznivé stanovisko státních orgánů počínaje místodržitelstvím a konče vládou. V případě úvěrové politiky je přitom třeba poukázat na nedostatečné pravomoci zemské správní komise a na nutnost řešení situace

³¹³ Problematika byla aktuální od počátku roku. Nabídka kompenzace znamenala, že nyní komise připouštěla v určité míře takový postup státu, který byl pro ni dříve – tj. v době sestavování rozpočtu – nepřijatelný. V memorandu z 12. února 1914 pro ministerstvo vnitra dokazoval místodržitel složité postavení země a zemské správní komise a vyzýval další státní orgány ke shovívavosti. NAAR, RMV, karton 1978.

³¹⁴ Akta c. k. ministerstva vnitra. NAAR, RMV, karton 1978.

³¹⁵ Bylo již zřejmé, že se daří vybírat nedoplatky.

poměrně svérázným způsobem, čímž opět vstupovala do hry otázka absence zemského zákonodárství.

V souvislosti s touto činností zemské správní komise je třeba alespoň zmínit vliv válečných událostí na hospodářskou problematiku Českého království. Již ve druhé polovině roku bylo zřejmé, že výdaje korunní země se budou zvyšovat, ale příjmy stagnovat nebo klesat. Tato skutečnost je zřejmá již v případě tolik sledované zemské dávky z piva. Ve druhém pololetí roku 1914 jí bylo podrobena méně piva, takže byl menší i předepsaný odvod, a to i ve srovnání s příslušnými měsíci roku 1909. Nakonec se ale ukázalo, že byl menší i výnos – tj. nedařilo se tak snadno vymáhat nedoplatky.³¹⁷ V dalších válečných letech její výnos klesal mnohem rychlejším tempem, takže se staly aktuálními úvahy o zvýšení zemské dávky z piva o další čtyři koruny z hektolitrů.

Vzhledem k popisované tematice je také třeba zmínit další přístup zemské správní komise k úvěrové politice, a to tím spíše, že během válečných let její význam rychle stoupal. Zemská správní komise v tomto ohledu pokračovala v cestě, kterou nastoupila již v roce 1914, kdy byly převedeny další nezaložené dluhy v založené. V roce 1915 následovaly půjčky v celkové výši 12 350 300 K, ze kterých se hradily nezaložené dluhy, v roce 1916 další v celkové výši 15 989 200 K a v roce 1917 již ve výši 27 500 000 K. Ve válečných letech měla korunní země opět problémy s dorovnáváním kontokorentu, takže vznikalo její další zadlužení, které zemská správní komise umořovala obstaráváním dalších krátkodobých úvěrů. První úvěr si opatřila v roce 1917 ve výši 16 300 000 K a druhý počátkem roku 1918 ve výši 18 300 000 K. Kromě toho chyběly Českému království i další finanční prostředky, které se musely obstarávat zřizováním dalších krátkodobých nezaložených úvěrů.³¹⁸

VIII. 3. Další důsledky absence zemského zákonodárství

Již v roce 1913 bylo zřejmé, že absence zemského zákonodárství bude činit další problémy, kterým nebude zemská správní komise s pravomocemi zemského výboru s to dobře čelit. Výše byl zmíněn zájem německých hostinských o srážku z pивní dávky, kde komise odmítala jejich požadavky s ohledem na svou nekompetenci. Další moment představovaly zemské půjčky. Od počátku roku 1914 bylo zřejmé, že České království se bez úvěrů

---

³¹⁶ Zpráva zemského inspektorátu pro zemskou dávku z piva ze dne 30. 10. 1915. NAAR, ZV 1874–1928, karton 2128.

³¹⁷ K říjnu 1915 činily nedoplatky 292 904 K – tj. dvakrát více než v prvním pololetí, ale v podstatě stále byl výnos dávky obstojný. Zpráva zemského inspektorátu z 30. října 1915, NAAR, ZV 1874–1928, karton 2128.

neobejde, přičemž byl zájem o takzvané založené půjčky. Ty se normálně uzavíraly na základě usnesení zemského sněmu, která schvaloval panovník. To bylo nyní vyloučené a komise postupovala tak, že usnesení zemského sněmu nahradila svým usnesením, které schválil panovník, přičemž o pár měsíců později zazněly výhrady některých státních orgánů, které zdůrazňovaly nekompetenci komise a navrhovaly příště postupovat pomocí patentů panovníka, jež by byly kvalitativně shodné s tím, který zaváděl komisi, apod.

Tyto problémy nebyly ovšem jediné a již od počátku své činnosti byla zemská správní komise v kontaktu se záležitostmi různé důležitosti, které nebyly v její kompetenci. Krátce po zavedení zemské správní komise se aktualizovala otázka nápojové dávky v Liberci. Její osud byl složitější a již byla zmíněna v souvislosti se zájmem zemského výboru upravovat daňovou problematiku v době nepřítomnosti zemského sněmu svými usneseními. Nápojová dávka v Liberci se totiž na rozdíl od dalších obcí zaváděla zemským zákonem, ale poté co v roce 1903 skončila její platnost, byla jí na základě usnesení zemského výboru z roku 1905, které schválil panovník, podrobena spotřeba i za rok 1904. Definitivně byla znovu zavedena na základě zemského zákona č. 76/1905 z. z., a to tak, že dávka ze spotřeby piva se měla vybírat do 31. 12. 1909 a z ostatních nápojů do 31. 12. 1913.³¹⁹ Absence zemského zákonodárství bránila znovuzavedení zemské dávky z piva zemským zákonem a státní orgány odmítaly i již jednou aplikovanou možnost jejího zavedení usnesením zemského výboru. Když v roce 1913 hrozilo, že vyprší mandát vybírat dávku i ze spotřeby ostatních nápojů, obrátil se Liberec na zemskou správní komisi. Žádal ji, aby jim nápojovou dávku s platností od 1. 1. 1914 znovu zavedla, a dokazoval, že se nachází v obtížné situaci. Liberečtí poukazovali zejména na to, že dávka představuje 12 % obecních příjmů a je pro město nenahraditelná, prý nepomáhala ani skutečnost, že se dávka z piva vybírala od roku 1909 dobrovolně. Zemská správní komise projednávala žádost Liberce 27. srpna 1913 a jeho výzvu zamítla s tím, že má pouze kompetence zemského výboru, takže nemá pravomoc takovou dávku zavádět. Žadatele však vyzvala, ať se obrátí na státní orgány s tím, že upozorní místodržitele, že zavedení dávky je skutečně nezbytné.

Absence zemského zákonodárství se projevovala i ve zdravotnictví. Nárok na náhradu výdajů spojených s hospitalizací insolventních pacientů ze zemských prostředků měly ústavy, které měly status všeobecné veřejné nemocnice. Takový status se nabýval zemským zákonem

---

³¹⁸ NAAR, ZV 1874–1928, karton 2137.

³¹⁹ Tj. opět vyhlášení místodržitele pro Království české č. 48 ze dne 20. 5. 1905 z. z. a zemský zákon č. 76/1905 z. z. Zemský zákoník pro Království české, ročník 1905, Praha 1906, s. 64, 84.

a v roce 1913 se o něj ucházelo několik nemocnic. Jednalo se o Jubilejní okresní nemocnici císaře Františka Josefa v Sokolově, Jubilejní okresní nemocnici v Českém Krumlově, Okresní nemocnici v Maršově, Nemocnici císaře Františka Josefa v Plané a Jubilejní okresní nemocnici císaře Františka Josefa v Semilech. Zemská správní komise, která již v roce 1913 čelila zájmu nemocnic o vyřízení práva veřejnosti, opět konstatovala, že není kompetentní, ale podala místodržitelství memorandum, že všechny nemocnice odpovídají závazným předpisům pro zavedení práva veřejnosti zemským zákonem.

Jako třetí se jednalo o prodloužení daňových úlev v Hradci Králové pro vlastníky nemovitosti v oblasti destruovaného pevnostního opevnění. Tito vlastníci byly na základě staršího zemského a říšského zákonodárství dočasně (ovšem déle než v případě jiných novostaveb) osvobozeni od placení činžovní daně, a to jak státní, tak i zemských a všech dalších přírážek. Posledním ze státních zákonů byl zákon č. 186/1908 ř. z., jenž stanovil dobu, na kterou byli majitelé nemovitostí, respektive investoři, osvobozeni od placení činžovní daně v závislosti na statusu pozemku, charakteru stavby a lhůtě, ve které měla být nemovitost dokončena. V některých případech však bylo osvobození od státní daně podmíněno osvobozením od zemských přírážek.³²⁰ Z toho je zřejmý i problém, který v letech 1908–1913 působila absence zemského sněmu, a situaci ovšem neměnilo ani zavedení komise, která měla mít pouze kompetence zemského výboru.

Poslední problém byl na první pohled bizarní. Jednalo se o právní mandát k hubení vodo- a lesohospodářského škůdce. V roce 1914 se totiž v Českém království přemnožila krysa pižmová známá jako ondatra, která začala působit těžké škody na vodních a železničních stavbách, jako byly hráze rybníků a traťové násypy, přičemž unikající voda podmáčela lesy. Opět šlo o to, že vodohospodářské, lovecké nebo rybářské záležitosti byly v kompetenci zemského zákonodárství a komise znovu nebyla kompetentní.³²¹

Brzy bylo zřejmé, že uvedené případy by bylo možné rozřešit pouze jejich úpravou na základě dalšího panovníkova patentu, který by byl kvalitativně stejný jako patent č. 36/1913 z. z. Takový postup doporučoval i místodržitel kníže František Thun, který zdůrazňoval, že realizovat zmíněná opatření je nejen v zájmu zemské správní komise, ale že pomoc je nutná i „z hlediska veřejného a humanitního zájmu“ a je ji možné dosáhnout pouze „aktem nejvyšší

³²⁰ Jednalo se o zemský zákon č. 22/1897 z. z. a o říšský zákon č. 186/1908. Zemský zákoník pro Království české, Ročník 1897, Praha 1898, s. 69. Rgb, Jahrgang 1908, Wien 1909, s. 698, 699.

³²¹ Motivační zpráva místodržitele k dalším zásahům do zemské samosprávy. NAAR, RMV, karton 1978. Složitou situaci Hradce Králové zmiňuje také Karel Kazbunda, přičemž uvádí návštěvu purkmistra Ulricha

moci“. Přitom však zdůrazňoval, že každá záležitost je svérázná a vše je třeba posuzovat obezřetně, a to hlavně s ohledem na veřejné mínění ve vztahu k zájmům obou národních táborů. Tyto obavy zmiňoval zejména s ohledem na nápojovou dávku v Liberci, přičemž zmiňoval postup vlády v případě zájmu české většiny zemského výboru na zavedení zemské pivní dávky před červencem 1913.³²² V každém případě však zdůraznil, že absence nápojových dávek působí Liberci značné škody, a že je tudíž možné mluvit o stavu z nouze. Z hlediska veřejného mínění (české národní strany) v případě liberecké dávky místodržitel zmiňoval potřebu Hradce Králové, který byl národnostně českým městem, ohledně úpravy daňových úlev, a i zde mluvil o stavu nouze.

Podobný problém viděl i v případě nemocnic, kde se pouze jediná nacházela v jazykově českém prostředí – Semily – zatímco ostatní byly německé, takže bylo možné očekávat tím větší výhrady z české strany. Naopak problém s hlodavci byl národnostně neutrální a místodržitel byl opět toho názoru, že absencí zemského zákonodárství vzniká nouzový stav, tím spíše, že mnohdy může docházet k veřejnému ohrožení.

Kromě této problematiky kníže Thun jmenoval i další okruhy, kde přicházelo v úvahu přistoupit k jejich řešení cestou patentů, byť by to znamenalo další kontroverzní zásahy do ústavního systému. V první řadě šlo o možnost zavedení přírážkového systému v případě osobní daně z příjmu, přičemž z místodržitelova elaborátu není zřejmé, jak si celou záležitost přesně představoval – tj. zda by měla korunní země v takovém případě přijít o převody, které byly nedávno po velikém úsilí v rámci přijetí malého finančního plánu zvýšeny.

Ve druhém případě místodržitel nadhazoval otázku takzvaného „*Budějovického paktu*“, kterým se rozuměla národnostní dohoda Čechů a Němců z Budějovic. Počátkem roku 1914 bylo mezi představiteli místní komunální politiky dosaženo dohody, která měla upravit některé sporné otázky, přičemž se znovu objevoval problém, jak ji realizovat, neboť by se jednalo o novelizaci některých zemských zákonů.

Důležité je zmínit iniciativu občanské politiky obou národních táborů v jednotlivých případech. Velice aktivní bylo liberecké zastupitelstvo, které přímo vyzývalo státní orgány

---

u knížete Thuna, kterému přímo nadhazoval možnost řešení situace dalšími patenty. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 339.

³²² Přitom pamatoval i na ty hlasy z českého národního tábora, které po zavedení zemské správní komise zdůrazňovaly, že situace se mohla řešit mimoústavním způsobem, a to tak, že by se prostřednictvím patentu zavedly příslušné daně, zemský výbor by s nimi hospodařil a komise – protiústavní orgán – by se nezaváděla. Místodržitel také připomínal, že v případě zavádění nápojových dávek jsou již známy případy, kdy se postupovalo na hraně zákona, přičemž zmiňoval právě případ samotného Liberce a v další řadě Lince.

k jakémukoliv zásahu, a stejný zájem byl snad patrný i v případě Hradce Králové.³²³ V případě Budějovického paktu kníže Thun jednal s předními protagonisty dohody, německým primátorem Českých Budějovic Taschkem a staročeským politikem Zátkou, které nabádal, aby se obrátili na další státní orgány a vyzvali je k uzákonění jejich dohody.³²⁴

Řešení některých z uvedených problémů na základě císařského patentu se stalo skutečností na samém začátku července, tedy skoro rok od prvního kontroverzního zásahu panovníka do poměrů v Českém království. Dne 1. července vydal František Josef ve shodě se všemi členy vlády patent č. 38, který byl záhy publikován v zemském zákoníku. Patent byl opět stylizován tak, že ho panovník vydával na základě nouzového stavu v Čechách, který měl povinnost jako základní zdroj veškeré státní moci řešit, když příslušné zemské orgány nebyly k dispozici: „*Vůči naléhavé nutnosti vidí se Nám po rozumu našeho patentu ze dne 26. července 1913 k odvrácení škod, jež veřejnému blahu v Království českém hrozí, naříditi, jak následuje.*“ Ve čtyřech člancích se přiznávalo právo veřejnosti nemocnicím v Duchcově, Sokolově, Českém Krumlově, Maršově, Plané a Semilech. V další řadě se zaváděla nápojová dávka pro Liberec, která se měla vybírat v letech 1914 a 1915, a to podle zákona 76/1905 z. z. Článek č. III přiznával úlevy pro Hradec Králové a článek č. IV zmocňoval místodržitelství, aby přistoupilo k hubení ondater.³²⁵ Ostatní záležitosti byly prozatím odsunuty *ad acta*.

Patent se dočkal okamžité pozornosti v tisku, přičemž je třeba zdůraznit stranický charakter většiny příslušných tiskovin, a na vládu se snesla kritika, která poukazovala především na následující momenty: Na české straně se zdůrazňovalo, že se jedná o další aplikaci § 14 na zemské záležitosti, ale nejen to. Obecně se mluvilo o „*přívahu absolutismu*“, když se jedním dechem připomínaly další převážně říšské záležitosti, jako třeba úvěrové hospodářství, které se měly vyřizovat stejným způsobem. Ve vztahu k materii samotného patentu se zdůrazňovalo, že vychází vstříc zájmům německé politiky, a to především v souvislosti s převahou německých nemocnic a libereckou dávkou. V tisku znovu zaznívaly požadavky svolání zemského sněmu a zdůrazňovalo se obstrukční stanovisko českých

³²³ NAAR, RMV, karton 1978; Karel Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995 s. 339.

³²⁴ I problém způsobu realizace česko-německé dohody v Budějovicích připomíná Karel Kazbunda, který ji zasazuje do celkového kontextu česko-německých jednání státních orgánů v první polovině roku 1914. Kazbunda zejména zdůrazňuje postoj místodržitele, který směřoval oba národní politiky k tomu, aby vyzvali vládu, aby postupovala jakýmkoliv prostředky, tedy i znovu pomocí patentu panovníka, přičemž úplný úspěch měl prý pouze v případě německého politika. V případě Zátky byl zřejmý požadavek provedení dohody cestou znovuoobnovení standardních ústavních poměrů, což byl všeobecný požadavek národně české politiky. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, Praha 1995, s. 339; Jiří Kořálka, *Češi v habsburské říši a Evropě 1815–1918*, Praha 1996, s. 181–183.

³²⁵ Císařský patent č. 38 z 1. 7. 1914. *Zákoník zemský pro Království české*, ročník 1914, Praha 1915, s. 57–59.

říšských poslanců.³²⁶ Kritika vlády zaznívala i z německé strany, kde se zdůrazňovala také hrozba absolutismu, padly výrazy jako například „*absolutismus na splátky*“, ale zdůrazňovala se také nevhodnost úvěrů, které si o něco dříve pořídila komise.

Reakce nebyla tentokrát v žádném případě tolik výrazná jako o rok dříve, kdy se zřizovala zemská správní komise, a kritické hodnocení tisku nebylo například doprovázeno okamžitými reakcemi samotných politických stran, jako reprezentantů obou národních táborů.³²⁷ Pozornosti se těšila stále znovu a znovu obnovovaná jednání, která měla přinést národnostní dohodu, ale samozřejmě největší událost představovala vražda arcivévody, následníka Františka Ferdinanda.

---

³²⁶ Zajímavé byly příspěvky Národních listů ze 7. července, které varovaly, že takovým způsobem se zemská správní komise ještě nakonec vžije, přičemž pozornost zasluží příslušná formulace: „*V českém království je stále více opouštěna zásada, že komise je pouze přechodným stavem, zřízeným k tomu, aby rány zasazené království německou obstrukcí byly zaceleny.*“ Ostrou obstrukci v poslanecké sněmovně sliboval také agrární deník Venkov i další tiskoviny. Čas, 8. červenec 1914, č. 186, s. 1; Národní politika, 7. červenec 1914, č. 184, odpolední vydání, s. 1; Národní politika, 8. červenec 1914, č. 185, s. 4; Národní politika, 9. červenec 1914, č. 186, s. 1.

³²⁷ K postoji české reprezentace je třeba poznamenat, že krátce před vyhlášením patentu jednal akční výbor Národní strany svobodomyšlné a i zde zazněl požadavek ostré obstrukce, který prezentovala především jeho samosprávná sekce. Krátce po zveřejnění patentu následoval alespoň projev agrárního politika Františka Udržala, který promluvil za „*celou českou politiku*“ s tím, že je jednotná a že vládu čekají těžké časy. Obecně ovšem česká politika naznačila svůj postoj již tehdy, když potopila projednávání rozpočtu v poslanecké sněmovně,

Na závěr

Zřízení zemské správní komise bylo konečným důsledkem neúspěšných jednání obou národnostních táborů, která byla doprovázena německou obstrukcí. Tato jednání byla charakteristická mimořádným úsilím, se kterým byla vedena až do léta 1912, přičemž v některých případech se dařilo nacházet shodu. Později se však jednání zpomalovala, až úplně zastavovala. Pozornost přitom zasluhuje zdůrazňování vazby každodennosti soužití obou národních celků nebo vazby mezi zahraniční a vnitřní politikou monarchie na intenzitu vedených jednání, respektive na zájem jednotlivých stran.³²⁸

Vztah vlády a zemské politiky v Českém království do roku 1913 již může naznačovat záporné stanovisko státních představitelů k majoritě zemského výboru ve věci zvyšování přírážek a zemské dávky z piva, kde vláda sice akceptovala pravomoc zemského výboru výjimečně vybírat přírážky ve stávající výši, ale ohrazovala se proti takové interpretaci zemského zřízení, která by umožnila jejich zvyšování. Stejně odmítavá byla i proti zavedení zemské dávky z piva. Naopak výhrady proti úvěrové politice vznesla až v roce 1913. Činnost vlády ve vztahu k problematice česko-německého národnostního konfliktu se může ovšem interpretovat několika způsoby. Nevstřícný přístup vlády k záměrům majority zemského výboru může být chápán jako účelové spojenectví vlády a německé politiky, které se projevuje právě „podporou“ její obstrukce na zemském sněmu (ať už vláda odůvodňovala svá rozhodnutí jakýmkoli způsobem).³²⁹ Samotnou obstrukci lze ovšem také hodnotit různým způsobem – postihovala všechny bez rozdílu národnosti a může se chápat jako všeobecný *katalyzátor* národnostních jednání nejenom ve vztahu k zájmům německého tábora.³³⁰ Důležitá je také problematika malého finančního plánu. Jeho úspěšné zavedení by znamenalo mohutnější tok finančních prostředků do jednotlivých korunních zemí a v rámci Českého království by přinášel minimálně otupení důsledků obstrukce, respektive zlepšení finanční situace korunní země vůbec. Lze se dokonce setkat přímo s tvrzením, že byl „*koncesí české politice*“ ze strany Stürgkhovy vlády.³³¹ Vztah vlády k oběma národním táborům mohou ovšem naznačovat i další momenty. Z tohoto důvodu je otázka, co měla znamenat nešťastná

---

přičemž se vyznamenali především agrárníci a národní socialisté, což byla síla pro takový úkol více než dostatečná.

³²⁸ Především česká politika a balkánské války, respektive česká politika a opatření ministra spravedlnosti. Srov. K. Kazbunda, *Otázka česko-německá*, s. 107–112, 127–138.

³²⁹ Tím se rozumí především hodnocení záměrů vlády Karlem Kazbundou.

³³⁰ Srov.: Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 367.

opatření ministra spravedlnosti ve druhé polovině roku 1912 nebo tolerování praxe německých soudců, jež nerespektovala platná vládní nařízení. Stejně tak se ovšem mohou zmiňovat momenty na české straně, které působily stejným způsobem na německou politiku.

Vláda bezpochyby zájem na vyrovnávacích jednáních a jejich úspěšných zakončeních měla, již pouze proto, že česko-německá otázka nepředstavovala její jediný problém. V tomto ohledu byla již zmíněna jednání Poláků s Rusíny a složité národnostní třenice zmítaly i korunními zeměmi na jihu mocnářství. Její postavení však také ovlivňoval poměr sil v poslanecké sněmovně říšské rady, kde byla síla německého Národního svazu více než zřejmá.³³²

Na jaře 1913 již vláda patrně počítala se zřízením zemské správní komise a i z toho důvodu blokovala vyšší půjčku zemského výboru od Městské spořitelny v Praze. Zajímavá situace by nastávala, kdyby se podařilo malý finanční plán dojednat již před prázdninami. Pozornost ovšem zaslouží i velice úzké kontakty JUDr. Karla Kramáře a premiéra (stejně tak se zmiňují podobné vazby některých německých politiků), přičemž se připomíná Kramářův zájem na *mimoústavním řešení*.³³³

Na zřízení zemské správní komise reagovaly na české straně alespoň formálně všechny politické strany kriticky a charakteristická byla i jednotná reakce samosprávy. Společné požadavky charakterizovalo vypsání voleb, respektive vytvoření nového sněmu, a tím i odstranění komise. Jednoznačně odmítavý byl z velkých stran (z hlediska poslanecké sněmovny) především postoj národních socialistů a k nim se připojovala i parlamentní jednička, kterou byli agráři. Jejich avizovaný ostrý přístup k vládě prověřilo podzimní zasedání říšské rady, kde mladočeská strana od počátku podporovala malý finanční plán a ostatní strany se k ní postupně připojovaly. Bylo zmiňováno i to, že agrární politici měli smlouvat i o případné podpoře rozpočtu. Na německé straně byla kritika zavedení komise podporována i myšlenkou, že vláda vlastně odstranila obstrukci, a že jestliže znovu začnou národnostní jednání, nebude možné držet Čechy v šachu. Tomu byly poplatné i hrozby německé strany, že za jednání komise je odpovědná vláda a poslanci Národního svazu z Čech deklarovali připravenost přistoupit k výpadům proti vládě v poslanecké sněmovně. I je

---

³³¹ Srov.: Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie 1848–1918 VII/1, Wien 2000, s. 990–993.

³³² A to i přesto, že hrabě Stürgkh získával v jednotlivých případech různé spojence. Další věc je ovšem proslulá *volební geometrie* v případě poslanecké sněmovny říšské rady.

³³³ Kramářovy, respektive Pacheryovy kontakty nepřipomíná pouze K. Kazbunda, stačí zmínit znovu J. Křena nebo K. Kučeru. V další řadě Národní strana svobodomyšlná byla ve své době „podezřelá“ jako celek. Jan Křen, *Konfliktní společenství*, Praha 1990, s. 367.

prověřovala samotná její jednání, přičemž ve vztahu k jednáním poslanecké sněmovny byly patrné problémy především s jinými poslanci.³³⁴

Výsledky jednotlivých soudních procesů (vedených stoupenci obou národních táborů) nakonec ukazovaly, že se jednalo o výpady naslepo, když oba příslušné soudní dvory dávaly za pravdu státním orgánům. Nakonec byly liché i obavy spojené se zemskou dávkou z piva. Konzum neklesal a neplatiče se podařilo rozehnat. Na druhé straně alespoň v tomto případě se obě strany – národní tábory – scházely ve své právní argumentaci. Charakteristické bylo formální přehlížení neexistence zemského výboru.

Právě jednání v poslanecké sněmovně říšské rady nebo zájem o další vyrovnávací jednání (viz dále) snad alespoň do jisté míry naznačoval přístup jednotlivých stran, který se navíc mohl stále měnit. Již na podzim 1913 bylo možné zaslechnout komentáře zmiňující obavu, že se komise vžije nebo že v Českém království lze očekávat *absolutismus na splátky*, přičemž situaci dokreslovala další mimořádná opatření z července 1914, která na české straně evokovala příslib obstrukce na dalším zasedání poslanecké sněmovny. To se však již nemělo konat.³³⁵

Patenty z roku 1914 ovšem otevírají otázku dalšího přístupu vlády k mimořádným poměrům v Českém království. Zvláštním dojmem působila již půjčka zemské správní komise z roku 1914, kdy se poukazovalo na fakt, že především problematika založených dluhů byla v kompetenci zemského sněmu, a komise tak vstupovala do oblastí, které byly zemskému výboru dříve upírány – tj. vláda zapomínala na svou předkomisní praxi. Další praxe, tj. patent z července 1914, naopak dokazovala, že vláda v záležitostech zemského zákonodárství bude opět pokračovat již vyzkoušeným způsobem *mimořádných* opatření.

Nejdůležitější úkoly zemské správní komise představovala sanace zemských financí a otázka učitelských platů. V případě zemského hospodářství byla důležitá problematika zemských příjmů, přičemž zemská dávka z piva znamenala naprostý úspěch, který byl ovšem zřejmý až s odstupem několika měsíců. Důležité bylo, že vláda vycházela komisi všemožně vstříc, ať už se jednalo o zálohy nebo benevolentní přístup ve věci pozdních plateb. Naproti

³³⁴ Pád německé obstrukce na jedné straně a požadavek vypsání voleb, respektive chápání zřízení komise jako rána prestiži národně české politiky na straně druhé připomíná i literatura. Srov.: J. Křen, *Konfliktní společenství*, s. 367; Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, *Die Habsburgermonarchie II*, Wien 1975, s. 241.

³³⁵ Dojem, že se komise vžije, neměli pouze její současníci. Objevuje se i v literatuře s tím, že se „skutečně vžila“. „*Odstranění ústavnosti bylo zmírněné s přispěním personálních opatření* (tj. zřejmě složení komise) *a komise byla akceptována z obou stran při zachování odporu vzhledem k veřejnosti.*“ Současně je třeba konstatovat, že již v době zřízení komise se obě strany navzájem obviňovaly, že ta druhá odpor pouze hraje a každá přisuzovala té druhé vítězství. Totéž se opakovalo i v souvislosti s druhým patentem z roku 1914. Die

tomu půjčka zemské správní komise z roku 1914 byla kontroverzní, ale i úspěšná, a je třeba dodat, že příslušné praxe se držela i za války, byť to již bylo za jiných podmínek. Zavedení mimořádných přídatků pro učitele znamenalo, že komise od sebe alespoň částečně odvrátila kritiku a pozoruhodné byly i vazby mezi zemskou a říšskou politikou.

I v roce 1914 bylo případné odstranění zemské správní komise spojeno s dosažením národnostní dohody. Bylo však zřejmé, že situace se hýbala směrem vpřed stejným tempem jako na podzim, přičemž byly charakteristické především nejrůznější sondáže. Stále také nebylo zřejmé, kdo by měl mít k jednáním vlastně mandát.

Zřízení zemské správní komise je zajímavé i vzhledem k vývoji v dalších korunních zemích, protože také v mnohých z nich řádily národnostní rozpory. V tisku se objevovaly i takové spekulace, jako bylo případné zřízení zemské správní komise v Markrabství moravském,³³⁶ ale aktuálnější byla spíše problematika Haliče, kde na rozdíl od spekulací tisku v případě Moravy probíhala dlouhá a složitá jednání, přičemž jejich otázka byla zmíněna již v souvislosti se zasedáním říšské rady. V polsko-rusínských jednáních, které podobně jako v Čechách korigoval premiér hrabě Stürgkh, šlo mimo jiné o revizi zemského zřízení a v ní především o volební reformu. Jednání gradovala právě během zasedání říšské rady, přičemž Rusíni jako menšinová strana – tj. např. z hlediska stávajícího rozdělení mandátů v tamním sněmu – nastoupili taktiku obstrukce v poslanecké sněmovně a otevřeně tvrdili, že dohoda v rámci korunní země přímo souvisí s jejich dalším postupem na říšské radě, což byl v rámci české politiky přístup více než známý. Národnostní jednání v obou korunních zemích představovala v mnoha ohledech paralelu a zřízení Zemské správní komise pro Království české tak bylo doprovázeno komentářem polské národní strany s tím, že „*snad vyděsí Rusíny*“. Jednání v Haliči však byla na rozdíl od Čech zakončena dohodou.³³⁷

Podobné problémy, které vedly ke zřízení zemské správní komise v Čechách, sužovaly i Istrii. Téměř od počátku dvacátého století probíhala pod patronací místodržitele knížete Konráda Hohenlohe-Schillingfürsta složitá národnostní jednání, která měla upravit vztahy v tomto případě tří národností, totiž italské, slovinské a chorvatské. Hlavní tematiku představovala jazyková otázka (samosprávných orgánů) a revize volebního zřízení – opět

---

Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch, Habsburgermonarchie VII/2, s. 994, 995; Národní politika, 8. července 1914, č. 185, s. 4.

³³⁶ Mluvílo se především o nespokojenosti německé národní strany s dohodou zvanou jako *Moravský pakt* a z toho vyplývajícího přístupu k práci zemského sněmu.

³³⁷ Jednalo se o volební reformu, přičemž ujednaná dohoda se dočkala úpravy v podobě zemského zákona č. 65/1914 z. z. (tj. Zemský zákoník pro Království haličské). Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch, Die

zejména volební reforma. Menšina, kterou představovala politika chorvatských a slovinských zástupců (ovšem pouze z hlediska stávající dělby moci), používala již známý prostředek nátlaku, totiž obstrukci na zemském sněmu, přičemž se velice rychle začaly objevovat finanční problémy. Výsledkem byla problematika nedostatečných učitelských platů, takže bylo zřejmé, že obstrukce je opět vícesměrná. Na rozdíl od Haliče se však do roku 1914 nepodařilo tíživou situaci vyřešit a Istrii se v průběhu války dostalo podobného řešení jako v Čechách a tím bylo zřízení další správní komise.³³⁸

Národnostní problémy v jednotlivých korunních zemích Předlitavska, které byly doprovázeny selháváním ústavního systému, nebyly ovšem jediné a z tohoto hlediska je vhodné připomenout mimořádné poměry v dalších částech monarchie. To se týkalo Chorvatska jako části Uherského království, ale také třeba periférie říše, Bosny a Hercegoviny.³³⁹ V rámci této otázky je třeba poukázat i na názory, které nehodnotí jednotlivé události pouze jako důsledek národnostních střetů, ale i jako politický směr vlády přímo svázaný se zájmy některých militaristických kruhů.³⁴⁰

Vzplanutím světového konfliktu se postavení zemské správní komise změnilo, a jak by se situace vyvíjela, kdyby se tak nestalo, si lze pouze domýšlet. Stále by však byla důležitá tematika vztahu komise – veřejnost – stát nebo potřeba dalších případných mimořádných opatření vlády.

Habsburgermonarchie II, Wien 1975, s. 250; H. Rumpler, Peter Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie VII/1, Wien 2000, s. 990–995.

³³⁸ Istrijská komise vedla během války korespondenci se svou starší sestrou. H. Rumpler, Peter Urbanitsch, Die Habsburgermonarchie VII/2, Wien 2000, s. 1909–1918.

³³⁹ Nakonec by se dalo vrátit i do poslanecké sněmovny říšské rady, která byla již na podzim a v zimě 1913/1914 charakteristická složitou situací.

³⁴⁰ Provázanost zahraniční politiky monarchie s vnitropolitickým vývojem zdůrazňuje opět K. Kazbunda, není však sám. Karel Kazbunda, Otázka česko-německá, Praha 1995, s. 425–437; Jan Křen, Konfliktní společenství, Praha 1970, s. 370, 371.

Zkratky

def. uč.	definitivní učitel
kol.	kolektiv
NAAR	Národní archiv
RGB	Reich-gesetz-blatt für das Kaisertum Österreich
RMV	Rakouské ministerstvo vnitra
ř. z.	říšský zákoník
s.	stránka
ZV	Zemský výbor
ZS	Zemský sněm
z. z.	zemský zákoník

Literatura

- Baxa, Bohumil: K suspenzi zemské ústavy, in: pokroková revue 1, Praha 1913
- Drahovský, J.: Daně, Praha 1913
- Hlavačka, Milan: Zlatý věk české samosprávy, Praha 2006
- Hye, Hans Peter: Das politische System in der Habsburgermonarchie, Praha 2005
- Jílek, František a kol. autorů: Studie o technice v českých zemích 1800 -1918 IV, Praha 1986
- Malý, Karel a kol. autorů: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. vydání, Praha 2003
- Kazbunda, Karel: Otázka česko-německá v předvečer velké války, Praha 1995
- Kořalka, Jiří: Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815 -1914, Praha 1996
- Křen, Jan: Konfliktní společenství Češi a Němci 1790 -1918
- Kučera, Karel: K pozadí příprav Annenských patentů, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975
- Lišková, Marie: Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861-1913, Praha 1994
- Pražák, Jiří: Rakouské právo ústavní III, 2. vydání, Praha 1902
- Smolka, Ivan a kol. autorů: Studie o technice v českých zemích 1918 - 1945 VI, Praha 1995
- Tobolka, Zdeněk: Česká politika II/1, Praha 1907
- Tobolka Zdeněk: Politické dějiny československého národa od roku 1848 do současnosti III/2, Praha 1936.
- Rumpler, Helmut a kol. autorů: Die Habsburger Monarchie 1848 -1918 VII/1, Wien 2000
- Urban, Otto: Česká společnost 1948 -1918, Praha 1982
- Wandruszka, Adam a kol. autorů: Die Habsburger Monarchie II, Wien 1975

Prameny

1. archivní:

Fond: Rakouské ministerstvo vnitra, Národní archiv

Fond: Zemský výbor 1874-1928, Národní archiv

Fond Zemský sněm, Národní archiv

2. tiskoviny

Neu frei Presse 1913

Národní listy 1913, 1914

Národní politika 1914

Pražské noviny 1913, 1914

Čas 1914

3. ostatní

Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich, Jahrgang 1861, Wien 1862

Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich, Jahrgang 1867, Wien 1868

Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich, Jahrgang 1908, Wien 1909

Říšský zákoník, ročník 1896, Praha 1897

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1897, Praha 1898

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1900, Praha 1901

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1901, Praha 1902

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1903, Praha 1904

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1905, Praha 1906

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1911, Praha 1912

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1913, Praha 1914

Zemský zákoník pro Království české, ročník 1914, Praha 1915

Patočka Jaromír: Zemská správní komise v letech 1913 a 1914, diplomová práce Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2006. Vedoucí dip. práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Jméno uživatele	Škola, fakulta, Bydliště katedra, uživatele pracoviště	Datum	Podpis